مدني زده کړې

دولسم ټولګی

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو د روزنې معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست

درسي کتابونه د پوهنې په وزارت پورې اړه لري. پیرودل او پلورل یې په کلکه منعه دی.
له سر غړوونکو سره به یې قانوني چلن وشي.

١٣٩٦ هـ . ش.

moe.curruculum@gmail.com

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولي کور د توري
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل ځلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مو دی رهبر

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه یان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زړه وي جاویدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو
د روزنې معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

مدني زده کړې

دولسم ټولګی

۱۳۹۲
هـ.ش

لیکوالان:

- محمد انور مشفق
- سرمؤلف میرعبیدالله فاضل
- پوهنیار محمد فاروق عمرخېل

مسلکي ایډیټور او ژباړونکی:

سرمؤلف محمد افضل حضرتي

د ژبې ایډیټ:

محمدقدوس زکوخېل

دیني، سیاسي او کلتوري کمېټه:

۱- دکتور شیرعلي ظریفي د تعلیمي نصاب د پراختیا د پروژې رئیس.
۲- داکتر عبدالصبور فخري،
۳- حبیب الله راحل د تعلیمي نصاب د پراختیا په ریاست کې، د پوهنې وزارت سلاکار.

د څارنې کمېټه:

- دکتور اسد الله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو د روزنې معین.
- دکتور شیر علي ظریفي د تعلیمي نصاب د پراختیا د پروژې رئیس.
- دکتور محمد یوسف نیازی د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست سرپرست

طرح او ډیزاین: رحمت الله غفاري

د چاپ د سمون چارې: محمد کبیر حقمل د پوهنې وزارت د خپرونو او اطلاعاتو رئیس.

بسم الله الرحمن الرحيم

د پوهنې د وزير پيغام

د لوی خدای ﷻ ډېر شکر دی چې انسان يې په احسن تقويم کې پيدا او هغه ته يې د خبرو کولو توان ورکړ او د علم او فکر پر گاڼه يې سمبال کړ. ډېر درود دې وي د اسلام پر گران پيغمبر حضرت محمد مصطفی ﷺ چې د انسانيت ستر ښوونکی دی او د رحمت، لارښوونې او روښنايي پيغام راوړونکی.

ښوونه او روزنه په هره ټولنه کې د بدلون او پراختيا بنسټ دی. د ښوونې او روزنې اصلي موخه د انسان د بالقوه ځواکونو فعالول او د هغه د پټو استعدادونو غوړول دي.

درسي کتاب د ښوونې او روزنې په بهير کې يو مهم رکن بلل کيږي چې له نوو علمي بدلونونو او پرمختگونو سره اوږه په اوږه د ټولنې له اړتياوو سره سم تاليف کيږي. درسي کتابونه بايد د منځپانگې له مخې خورا بډای وي چې وکړای شي د علومو له نوو لاسته راوړنو سره مل ديني او اخلاقي زده کړې د نوو ميتودونو له لارې زده کوونکو ته وليږدوي.

دغه کتاب چې اوس ستاسو په واک کې دی، د همدغو پورته ځانگړنو پر بنسټ چمتو او تأليف شوی دی. د پوهنې وزارت تل زيار باسي چې په هېواد کې تعليمي نصاب او درسي کتابونه د اسلامي ښوونې او روزنې او د ملي هويت د ساتلو پر بنسټ جوړ او له علمي معيارونو، نوو روزنيزو ميتودونو او د نړۍ له علمي پرمختگونو سره سم چمتو کړي. د زده کوونکو استعدادونه په ټولو اخلاقي او علمي خواوو کې وغوړيږي او په هغوی کې د تفکر او نوښت توان او د پلټنې حس پياوړی کړي. د خبرو اترو او پيرزوينې د فرهنگ دودول، د هېواد پالنې او د مينې او محبت د حس پياوړی کول، ښښنه او پيوستون د پوهنې د وزارت نورې غوښتنې دي چې ښايي د لوست په کتابونو کې ورته پام وشي.

درسي کتابونه د ښه او مسلکي ښوونکي له درلودو پرته نه شي کولای ټاکل شوي موخې ترلاسه کړي. ښوونکی د ښوونې او روزنې يو مهم جزء او د ښوونې او روزنې د پروگرامونو پلي کوونکی دی. د هېواد له ژمنو او زړه سواندو ښوونکو څخه، چې د تور تم او ناپوهۍ په وړاندې يې جگړه خپله دنده گرځولې، دوستانه هيله لرم د تعليمي نصاب په دقيق او مخلصانه تطبيق کې د هېواد ماشومان، نجونې او تنکي ځوانان د پوهې، اخلاقو او معنويت لوړو څوکو ته ورسوي.

د هېواد د زده کړې د نظام برۍ د خلکو له جدي مرستو پرته امکان نه لري. له دې امله له ټولو قشرونو او د ملت له شريفو خلکو، په تيره بيا له کورنيو او د زده کوونکو له درنو اولياوو څخه هيله لرم چې د معارف د موخو د لاسته راوړو په برخه کې له هيڅ ډول مرستې څخه ډډه ونه کړي. دغه راز له ټولو ليکوالو، پوهانو، د ښوونې او روزنې له ماهرينو او د زده کوونکو له محترمو اولياوو څخه هيله کېږي چې په خپلو رغنده نظرونو، وړانديزونو او نيوکو د درسي کتابونو په لا ښه والي کې د پوهنې له وزارت سره مرسته وکړي.

لازمه بولم له ټولو ښاغلو مؤلفانو، د پوهنې وزارت له اداري او فني کارکوونکو او له ملي او نړيوالو بنسټونو څخه، چې د دغه کتاب په چمتو کولو، چاپولو او وېش کې يې زيار ايستلی او مرسته يې کړې، مننه وکړم.

په پای کې له لوی خدای ﷻ څخه غواړم چې په خپله بې پايه مهربانۍ له موږ سره د پوهنې د سپېڅلو ارمانونو په لاسته راوړلو کې مرسته وکړي. انه سميع قريب مجيب.

د پوهنې وزير

دوکتور اسدالله حنيف بلخي

سرلیکونه

لومړی څپرکی ۱
د څپرکي موخې ۲
دولت ته اړتیا ۳
د دولت ډولونه ۷
زموږ د دولت جوړښت ۱۱
قانون ۱۷
اساسي قانون ۲۱
د څپرکي لنډیز ۲۶
دویم څپرکی: سیاسي مشارکت ۲۷
د څپرکي موخې ۲۸
سیاسي مشارکت څه شی دئ ۲۹
د سیاسي مشارکت ډولونه(طریقې) ۳۳
د ښځو ګډون ۳۹
د څپرکي لنډیز ٤۲
دریم څپرکی: نړیوالې اړیکې ٤۳
د څپرکي موخې ٤٤
د نړیوالو اړیکو وسیلې ٤٥
اقتصادي اړیکې ٤۹
سیاسي اړیکې ۵۳
فرهنګي اړیکې ۵۷
نړیوال کېدل (جهانی شدن) ٦۱

د څپرکي لنډیز ٦٦

څلورم څپرکی: د بشر حقوق ٦٧

د څپرکي موخې ٦٨

د بشر د حقونو تاریخچه ٦٩

د بشري حقونو نړیواله اعلامیه ٧٥

د افغانستان د بشر د حقونو خپلواک کمیسیون ٧٩

د څپرکي لنډیز ٨٢

پنځم څپرکی: دموکراسي(ولسواکي) ٨٣

د څپرکي موخې ٨٤

د دموکراسی تعریف او ماهیت ٨٥

د دموکراسی موخې اصول او وسیلې ٨٩

دموکراسي په افغانستان کې ٩٣

د څپرکي لنډیز ٩٨

شپږم څپرکی: رسنی ٩٩

د څپرکي موخې ١٠٠

له عمومي افکارو او رسنیو سره آشناشئ ١٠١

د رسنیو ډولونه ١٠٥

رسنی او ولسواکي ١٠٩

د بیان ازادي او رسانه یي اخلاق ١١٢

د څپرکي لنډیز ١١٥

لومړی څپرکی

دولت

په دې څپرکي کې له لاندې لوستونو سره آشنا کېږئ.

- دولت ته اړتیا؛
- د دولت ډولونه؛
- د دولت جوړښت؛
- قانون؛
- اساسي قانون؛
- زموږ اساسي قانون؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو څخه هیله کېږي چې پر لاندې پوهنیزو موخو باندې برلاسي شي.

• د دولت پر مفهوم باندې وپوهیږي؛
• د دولت د موجودیت اړتیا درک کړي.
• د دولت د دندو سره بلدشي
• د افغانستان د دولت پرجوړښت باندې پوه شي
• د درې ګونو قوو له مفهوم سره آشناشي
• اجرائیه قوا وپېژني.
• مقننه قوا وپېژني.
• قضائیه قوا وپېژني.
• د قانون په مفهوم باندې پوه شي.

له زده کوونکو څخه هیله کېږي چې پر لاندې مهارتي موخو باندې برلاسي شي.

• د دولت مفهوم توضیح کړای شي.
• د دولت موجودیت ته اړتیا تشخیص او بیان کړای شي.
• د دولت د ډولونو نمونه واخیستی شي.
• د دولت دندې تشخیص او فهرست کړای شي.
• د افغانستان د دولت جوړښت توضیح کړای شي.
• د دولت درې ګونې قوې سره بېلې کړای شي.
• د اجراییه قوې دندې توضیح کړای شي.
• د مشرانو او ولسي جرګو دندې فهرست کړای شي.
• قانون تعریف کړای شي.
• د قانون ډولونه فهرست کړای شي.
• په اساسي قانون کې خپلې دندې وښودلی شي.
• د اساسي اوعادي قوانینو ترمنځ توپیر وکړای شي.
• د ټاکنو مفهوم بیان کړای شي.

دولت ته اړتیا

تېر کال مو د ټولنيز نظم، ټولنيزو بدلونونو، ټولنيزې نابرابرۍ او ټولنيزو ستونزو په هکله معلومات تر لاسه کړل. په دې لوست کې دولت ته د اړتيا په هکله چې له دغو ټولو سره متقابلې اړيکې لري، آشنا کېږئ.

•دولت څه شی دی؟

ولې دولت ته اړتيا لرو؟

که چېرې له خپلو دوستانو سره يو ځای د مېلې لپاره کوم ښکلي ځای ته د تفريح په خاطر ولاړشئ، و به وينئ چې د دې پروګرام سرته رسول، د يولړ مقرراتو له رعايتولو پرته، ممکن نه دي، په دې معنا چې: د دوستانو موخې بايد څرګندې وي، هغوته د رسېدو لارې مشخصې شي، ټول وګړي بايد په منظمه او يو له بله سره په همغږيزه توګه کار وکړي او له خپل سرۍ څخه ځان وژغوري. سربېره پردې دغه کوچنی او ساده پروګرام به تاسې ته دا دروښيي چې يوازې مقررات او قوانين نه دي لازم، بلکې داسې يو څوک بايد ستاسې په ګروپ کې موجود وي چې د قوانينو د عملي کولو څارنه وکړي، دګروپ د لارښوونې او امر کولو مسؤوليت پر غاړه واخلي؛ څو د مخالفتونو د راڅرګندېدو او ګډوډۍ مخه ونيول شي.

کله چې دغه کوچنی او ساده سيل له قوانينو او مقرراتو، مشرتابه او لارښود پرته بې نظمه وي، څرنګه کېدای شي چې ټولنه د دومره لوی والي او پېچلتيا سره د قانون او لارښود پرته نظم او پايښت ولري؟ نو له دې امله ويلی شو چې ټولنه دولت ته اړتيا لري؛ له دې امله ده چې انساني ټولنه ډېره له پخوا څخه دغه ډېرې مهمې اړتياته متوجه وه، د کوچنيو او لويو دولتونو په جوړېدو يې پيل کړی و. که چېرې په ټولنه کې دولت موجود نه وي، ټول کارونه ورانيزي؛ خلک به د دې وس ونه لري چې خپلې ورځنۍ اړتياوې پوره کړای شي. اوس چې په دې پوه شو چې ټولنه دولت ته اړتيا لري، نو دا هم ضروري ده وپوهېږو چې خپله دولت څه شی دی؟ په عمومي مفهوم سره دولت د اجرايي سازمانونو د هغې مجموعې په معنا دی چې د ټولنې د اداري واک ورته ورکړل شوی وي.

د دولت کلمه دوه ډوله استعمال لري:

اول: د درې عناصرو: (ځمکې، خلکو او حکومت) مجموعې ته دولت وایي چې په دغه استعمال کې د هېواد د کلمې سره مترادف دی او حکومت د هغه یو جز ګڼل کېږي.

دویم: دیوه هېواد د حاکمه ارګانونو او ادارومجموعه(قضاییه قوهٔ، مقننه قوهٔ او اجراییه قوهٔ) چې دولت په دې استعمال کې د حکومت د کلمې سره مترادف دی. البته د دې کلمې څخه مراد په هر ځای کې د هغې د کلام له محتوا څخه ترلاسه کیدای شي.

د دولت له تشکیلوونکو عناصرو سره آشنائي.

۱- خلک یا ټولنه:

د دولت له تشکیلوونکو بنسټیزو عناصر و څخه یو یې هم د انساني ټولنې شتون دی چې دولت تشکیلوي او پرته له هغه دولت بې معنا دی.

۲- خاوره یا ځمکه:د خاورې ساحه یا ځمکه د دولت له تشکیلونکو بنسټیزو عناصرو څخه یو بل عنصر شمېرل کېږي. د یوه هېواد خاوره د هغه جغرافیایي ټاکل شوي حد څخه عبارت ده په کوم کې چې د هغې ټولنې خلک ژوند او حکومت کوي.

۳- حکومت:

د سیاست په علم کې حکومت د هغه وسایلو (ابزار) په توګه ګڼل کېږي چې د دولت له خوا په ټولنه کې د نظم د ټینګښت، د کورني او بهرني امنیت د راوستلو، دخلکو د ژوند د ښه کېدو او خیرښېګنې په خاطر منځ ته راځي.

فرمانروایي: د دولت لوړ ترین قدرت، قانون اېښودونکی او د قانون اجرا کوونکی دی. د قدرت د عملي کېدو په خاطر د حاکمیت حوزه تردې اندازې پورې ده چې د نورو دولتونو په حقوقو کې مداخله ونه کړي. نن ورځ دغه اصل منل شوی دی چې د دولت حاکمیت د خلکو له غوښتنو او ارادې څخه ولاړ شوی دی؛ په دې دلیل سره سیاسي رژیمونه خپل ځانونه د خلکو استازي بولي.

❁ له خپلې ډلې سره د دولت د ډېر غوره او مهم عنصر په هکله چې دولت ته حقوقي او سیاسي ماهیت ورکوي خبرې وکړئ او د خپل بحث پایله نوروته واوروئ.

که چېرې په يوه ټولنه کې حکومت نه وي، هغه ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

لکه څرنګه موچې د دولت دتشکيلوونکو عناصرو په دريمه ماده کې ولوستل چې حکومت د دولت دننه په ټولنه کې د نظم د ټينګښت، دکورني اوبهرني امنيت د راوستو او د خلکو د ژوند د ښه کېدو او خير ښېګڼې په خاطر، رامنځ ته شوی دی؛ نو له دې امله په هره ټولنه کې بايد ځينې ځانګړي اورګانونه موجود وي چې د ټولو مؤسسو کارونه وڅاري او لاربښوونه ورته وکړي ترڅو خپل کارونه په وخت سره سرته ورسوي او د خلکو ډول، ډول اړتياوې په ښـه توګه پوره کړي. په واقعيت کې حکومت په خلکو پورې اړه لري. خلکو ته لاربښوونه کوي، اداره کوي يې او د کورنيو او بهرنيو ضررونو او زيانونو نه يې ساتي. که چېرې په يوه ټولنه کې حکومت نه وي، په ټولو ټولنيزو، اقتصادي او سياسي چارو کې يې ګډوډي او بې نظمي رامنځته کېږي او ټولنه د ګډوډۍ، مطلق العنانۍ، بې قانونۍ، بې فرهنګۍ، ظلم، خود سرۍ او ځان غوښتنې خواته درومي. د خلکو ځان، مال او ناموس په خطرکې لوېږي. انارشيزم (ګډوډي) پر ټولنه باندې فرمانروايي پيدا کوي.

د دولت د دندو په هکله څومره پوهېږئ؟

که څه هم دولتونه په مختلفو ټولنو کې يو شان نه دي، خو بياهم سره ورته دندې لري چې دلته يې له ځينو څخه يادونه کوو:

- د دولت د ادارې لپاره د قوانينواو مقرراتو وضع کول.
- د قوانينو د اجرا لپاره د مسؤولينو ټاکل.
- د قانون پراجرا باندې څارنه او د قانون ماتونې څخه مخنيوی.
- د ديني او ملي ارزښتونو ساتنه د مختلفو لارو څخه لکه: ښوونځي، پوهنتونونه او ډله ييزې رسنۍ.
- دکورني امنيت ټينګښت.
- د اساسي قانون او نورو قوانينو تطبيق، له خپلواکۍ، ملي حاکميت او ځمکنۍ بشپړتيا څخه

دفاع کول.

لکه څرنګه چې د مخه موو ویل چې دولتونه څو ډوله دندې لري امکان لري چې ځینې دولتونه په ښه توګه هغه سرته ونه رسولی شي. ځینې دولتونه چې سالمه اداره او کلکه څارنه کوي او خپل ځان د خلکو په وړاندې مسؤول بولي، خپلې ورسپارل شوې دندې د ولس د یوه ښه خدمتګار په توګه سرته رسوي او خپل ځان له خلکو څخه جلا نه بولي.

❁ د نوو دولتونو او پخوانیو دولتونو د دندو په هکله له خپل ګروپ سره مذاکره وکړئ او د خپلې مذاکرې پایله نورو ته واوروئ.

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

۱- د دولت د رامنځته کېدو اړتیا په څوکرښوکې ولیکئ.

۲- دولت تعریف کړئ.

۳- که چېرې په یوه ټولنه کې دولت نه وي، ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

٤- د ځکمې یعنې خاورې د اهمیت په هکله خپل نظر څرګند کړئ.

۵- د دولتونو اصلي موخې او دندې کومې موضوعګانې تشکیلوي؟

کورنۍ دنده

د خپلو دوستانو په مرسته د دولتونو د دندو د زیاتېدو د لاملونو په هکله څوکرښې ولیکئ.

د دولت ډولونه

مخکې مو زده کړل چې دولت د بشري ټولنې د افرادو له هغه گروپ څخه عبارت دی چې په یوه ټاکلې ځمکه کې په منظم ډول سره ثابته او همېشنۍ استوگنه غوره کړې او له یوه خپلواک سیاسي قدرت څخه پیروي وکړي. په اوسني لوست کې د هغه له شکلونو سره آشناکېږو.

خبرې پرې وکړئ

د نړۍ خلك، د ژوند کولو لپاره مختلفې طریقې لري. امکان لري چې په ځینو برخو کې گډه او مشترکه عقیده ولري او په ځینو مواردو کې توپیرسره ولري. له دې توپیرونو څخه یو یې دا دی چې د نړۍ خلك ډول ډول دولتونه چې په نړۍ کې موجود دي، تجربه کوي.

کوم لاملونه د دولت د مختلفو شکلونو باعث شوي دي؟ په دې هکله په خپل ټولگي کې سره مذاکره وکړئ.

له تېرو زمانو څخه تر اوسه پورې دولتونه یو (واحد) شکل نه لري، د سازمان، د خپلواکۍ د درجې او د اداري د ډول له مخې یو شان نه دي. باید پوه شو چې دغه توپیرونه د تاریخي پېښو، جغرافیایي موقعیت، مذهبي او نژادي لاملونو، د پرمختگ د کچې ، اقتصادي ځرنگوالي او داسې نورو په سبب منځته راغلي دي. خو د دې توپیرونو سره سره دولتونه په درو برخو وېشلی شو.

۱- د خپلواکۍ د درجې له مخې.

۲- د ترکیب له مخې.

۳- د حکومت د شکل له مخې.

د دولت وېش د خپلواکۍ له نظره:

د خپلواکۍ له نظره دولت امکان لري چې خپلواك وي او یا د خپلواکۍ ماتوونکي (ناقص الاستقلال) وي.

خپلواک دولت: هغه دولت ته ویل کېږي چې په نړیوالو اړیکو او کورنیو چارو کې د کوم بل دولت تابع نه وي، ځرنگه چې وغواړي په کورنیو او بهرنیو چارو کې خپل قدرت او حاکمیت پلی کوي.

ناقض الاستقلال دولت

دا یو کمزوری دولت دی چې د ترون له مخې او یا پرته له ترون څخه د یوه پیاوړي دولت تابع وي. که څه هم د پیاوړي دولت د حاکمیت حدود چې په کمزوري دولت کې یې عملي کوي، په هغه ترون کې چې د دواړو دولتونو ترمنځ لاسلیک کېږي ټاکل کېږي او یا هم پرته دکوم ترون له لاسلیك څخه، عملي کېږي. خو په اصل کې ناقض الاستقلال دولت د نړیوالو اړیکو د لرلو د حق

ځخه په بشپړه توګه بې برخې وي. په بهرنۍ خپلواکۍ‌نه لرلو سر بېره ناقض الاستقلال دولتونه د کورنۍ خپلواکۍ له مخې لکه: د وسلوال ځواک او سیاسي ګوند نه درلودل. د فلزي سکو او کاغذي پیسو د نشر محدودیت، د پور له محدودیتونو، معاملې او داسې نورو بندیزونو سره مخامخ وي.

د ترکیب له مخې د دولتونو وېش په هکله ځومره پوهېږئ؟

د دولتونو د وېش په هکله دویمه طبقه بندي چې باید وېې منو، په بسیط او مرکب شکلونو باندې د دولتونو ویشل دي.

بسیط یا مرکزي دولت: هغه دولت ته ویل کېږي چې د اجراآتو لپاره یوازې یو سیاسي مرکز ولري. بسیط دولت امکان لري چې له څو برخو څخه جوړ شوی وی، خو دغه برخې هېڅلکه هم د کوم ځانګړي دولت یا واکمنې برخې په نوم نه یادیږي. له دې امله په بسیطو دولتونو کې د او امرو، صلاحیتونو او د واکمنۍ عملي کول د مرکزي دولت دنده او مسؤولیت دی او د دولت نورې تشکیلوونکې برخې له مرکزي دولت څخه متابعت کوي. افغانستان، ایران او ترکیه د بسیط دولت مثالونه دي.

❁ له خپلې ډلې سره له مشورې نه وروسته د پنځو بسیطو دولتونو فهرست ترتیب کړئ.

مرکب دولتونه:

مرکب دولتونه یعني د یوه مرکزي قدرت پر محور باندې د څو حاکمودولتونو یو ځای کېدل او هغه مورد نظر شخص یا بنسټ ته چې د غړو هېوادونو څخه لوړ مقام اشغالوي د خپل سیاسي قدرت او اختیاراتو د یوې برخې سپارل.

د مرکبو دولتونو ډېر مهم ډولونه کوم دي؟

د مرکبو دولتونو ډولونه عبارت دي له: کانفدراسیون او فدرال هېوادو څخه چې په لنډه توګه معرفي کېږي.

۱- **کانفدراسیون**: هغه خپلواک هېوادونه دي چې د خپلې کورنۍ او بهرنۍ خپلواکۍ، سیاسي او حقوقي بنسټونو په ساتلو سره، د یوه تړون له مخې یو له بله سره متحد کېږي. د یووالي د تړون سره سم د خپلو حاکمو صلاحیتونو د جملې څخه ځینې صلاحیتونه یې یوه مشترک او مرکزي بنسټ ته ورسپاري. دغه مرکزي بنسټ د Diete په نامه سره یادیږي چې د یوه اجرایوي بنسټ حیثیت لري چې د خپلو غړو هېوادو په استازیتوب او یا کله چې د دوی ګټې وغواړي، تصمیم ونیسي. په داسې دولتونو کې مهمې موخې د سولې ټینګښت، د امنیت ټینګول او د غړو هېوادونو څخه ګډه دفاع، ده. د کانفدارسیون غړي هېوادونه معمولاً یو غیر ثابت او ناپایدار اتحاد شمېرل کېږي ځکه چې د رنګېدو

خواته درومي او یا دا چې د یوه فدرال دولت بڼه ځانته غوره کوي لکه: د سویس کانفدراسیون دولت چې له ړنګېدونه وروسته یې د یوه فدرال دولت بڼه ځانته غوره کړه.

د فدرال دولت په هکله څومره پوهیږئ؟

د فدرال اصطلاح د لاتین د Feuds له کلمې څخه اخیستل شوې ده او د قرارداد یا موافقت نامې په معنا ده. د اساسي حقوقو په اصطلاح کې هغو مرکبو دولتونو ته ویل کېږي چې یو شمېر هېوادونه، ایالتونه او یا خود مختاره سیمې په کې شاملې وي او دغه دولتونه د یوه فدرال اساسي قانون په وسیله سره تړل شوي دي او یو واحد دولت جوړوي.

فدرالي دولت د سیاسي، اقتصادي او دفاعي موخو د لاسته راوړو په منظور منځته راغلی دی ترڅو ځینې مهمې دندې لکه: د بهرني سیاست چارې، د نظامي ځواک ساتل او تنظیمول، مالي مسایل او داسې نور د مرکزي دولت له خوا طرحه او کنترول شي او نورې مسئلې دې غړو هېوادونوته پرېښودی شي.

* په پورتنیو مثالونو برسېره د خپلو ټولګیوالو په مرسته د درو فدرالي هېوادونو نومونه فهرست کړې.

د شکل له مخې د دولت په هکله څومره پوهیږئ؟

دولت د شکل له مخې په سلطنتي او جمهوري باندې وېشل کېږي

۱- **سلطنتي یا پاچاهي دولت**: هغه دولت ته ویل کېږي چې سلطان یا پاچایي په سر(راس) کې قرار ولري واک یې زیات وي او اکثره پاچاهي په میراثي توګه یو بل ته نقل کېږي. سلطنتي دولت هم مختلف شکلونه لري چې له مطلقه او مشروطه سلطنت څخه عبارت دي.

مطلقه سلطنت: هغه دی چې په راس کې یې پاچا قرار لري د پلار نه زوی ته انتقالېږي او میراثي بڼه لري. پاچاټول واک او اختیار په لاس کې لري او د درې ګونو قوو (اجرایه، مقننه او قضاییه) په سر کې ځای لري په نړۍ کې پخواني سلطنتونه اکثره مطلقه وو.

مشروطه سلطنت: دا ډول دولت د اساسي قانون او پارلمان لرونکی دی. په دې ډول دولت کې د مطلقه سلطنت پر خلاف د پاچا اختیارات د قانون له مخې محدودېږي او تصمیمونه د خلکو د استازو له خوا نیول کېږي. په دې سیستم کې پاچا په واقعیت کې یو سمبولیک حیثیت لري، عملي واکمني د صدراعظم په لاس کې وي.

* د خپل ګروپ سره د مطلقه او مشروطه سلطنت ترمنځ د توپیرونو په هکله د مشورې نه وروسته د خپل ګروپ نظریه نوروته واوروئ.

۲ - جمهوري دولت: هغه دولتونه چې واکمنان یې په میراثي توګه نه، بلکې د خلکو له خوا ټاکل کېږي، جمهوري دولتونه ګڼل کېږي. او جمهوري دولتونه هم په دوه ډوله وي: ریاستي او صدارتي.

ریاستي جمهوریت: هغه دولت ته وایي چې د اجراآتو صلاحیت له جمهور رئیس سره وي کوم چې د درې ګونو قواوو (اجراییه، مقننه او قضاییه) په سر کې موقعیت لري. لکه د افغانستان جموري دولت.

صدارتي جمهوریت: هغه دولت ته ویل کېږي چې د چارو واک په کې له صدراعظم سره وي، د رئیس جمهور واکونه په کې لږ وي، او یو سمبولیک حیثیت لري، لکه د پاکستان جمهوري دولت.

❁ د خپلو ملګرو په مرسته د لسو جمهوري هېوادونو نومونه فهرست کړئ او په ټولګي کې یې نوروته واوروئ.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د دولت د شکل اختلاف بیان کړئ.

۲- مرکب دولت تعریف کړئ.

۳- مرکب دولتونه په نړۍ کې په کومو شکلونو موجود دي؟ یوازې نوم یې واخلئ.

٤- فدرال دولت تعریف کړئ.

٥- له لاندې جملو څخه یوه یې د جمهور رئیس د ټاکنو په هکله سمه ده هغه د (√) په علامه په نښه کړئ.

الف: د جمهور رئیس ټاکنه دخلکو رایوته د مستقیمې مراجعې له لارې تر سره کېږي.

ب: د جمهور رئیس ټاکنه د خلکو رایو ته د غیر مستقیمې مراجعې له لارې ترسره کېږي.

ج: د جمهور رئیس ټاکنه دخلکو د رایو د اخیستلو له لارې صورت مومي.

د: د جمهور رئیس ټاکل دخلکو رایو ته د مستقیم او یا غیر مستقیمې مراجعې له لارې تر سره کېږي.

کورنۍ دنده

مطلقه سلطنتي دولت د مشروطه شاهي دولت سره پرتله کړئ.

زموږ د دولت جوړښت

د مخه مو د دولت د شکلونو سره آشنايي پيدا کړه. په دې لوست کې به د افغانستان د دولت له جوړښت سره بلدتيا پيدا کړئ.

خبرې پرې وکړئ

د افغانستان دولت له حقوقي نظره رياستي نظام لري او د جوړښت له نظره د اجرايه قوې (حکومت) مقننه قوې (ملي شورا) او قضائيه قوې څخه تشکيل شوی دی. د ټولو په سر کې جمهور رئيس چې د پنځوکلونو لپاره ټاکل کېږي، د نظام د لارښووني (رهبرۍ) په سر کې ځای لري او په ټولو سياسي او اداري بنسټونو باندې دناظر او اداره کوونکي حيثيت لري. زموږ دجمهور رئيس ځينې صلاحيتونه او دندې په لاندې ډول دي:

د هېواد د سياست اساسي کرښو ټاکل د ملي شورا په تصويب، د هېواد د وسله والو ځواکونو سر مشري؛ د ملي شورا په تصويب سره د جګړې اعلانول او ډزبندي، د وزيرانو ، لوی څارنوال ، د مرکزي بانک، سرې مياشتې او ملي امنيت د رئيسانو ټاکل د ولسي جرګې په تصويب سره او د هغوی دلرې کولو او استعفا منل، په هېوادکې د بهرنيو هېوادونو د سياسي نمايندګانو د اعتماد نامې منل، د قانون له حکمونو سره سم د مجازاتو بښل او کمول.

په پورتنيو صلاحيتونو سربېره جمهور رئيس نورې کومې دندې او صلاحيتونه لري؟

د اجرائيه قوې (حکومت) سره آشناشئ: حکومت د اجرائيه او مجريه قوې په نامه هم يادېږي او هغه قواده چې د مقننه قوې د قوانينو او پرېکړو، د دولت د چارو د اداري او د بهرني او کورني سياست د سرته رسولو او اجراکولو مسؤوليت ور په غاړه دی. حکومت ډېره مهمه، فعاله او کاري قوا ده؛ په دې ترتيب سره د يوه دولت پرمختګ او سمسورتيا مخکې تردې چې په کومه بله خوا پورې اړه پيدا کړي، په دې قوا پورې اړه لري ځکه چې د پراختيا او پرمختګ د طرحو ټول پلانونه د پيل څخه تر ختمه پورې په دې قوا پورې اړه لري. د پارلمان له خواد ډېر ښه تصويب شوی قانون او د قضايي محکمې ډېره عادلانه پرېکړه که چېرې د دې قوې له خوا عملي نکړای شي، هېڅ اثر او ګټه به ونه لري.

آيا پوهېږئ چې حکومت کومې دندې لري؟

د حکومت له مهمو دندو څخه ځينې يې دادي.

- د اساسي قانون او نورو قوانينو د حکمونو او د محکمو د قطعي پرېکړو عملي کول.
- د خپلواکۍ ساتنه، د ځمکنۍ بشپړتيا څخه د فاع او په نړيواله ټولنه کې د افغانستان د ګټواو حيثيت ساتل.
- د ټولنيز امن او نظم تامينول او د هر ډول اداري فساد له منځه وړل.

• د بودیجې ترتیبول، د دولت د مالي وضعې تنظیمول او د عامه شتمنۍ ساتل.
• د پرمختیایي، صحي، فرهنګي، تعلیمي، اقتصادي او تکنالوژیکي پروګرامونو طرح او تطبیق.

❁ د حکومت د د ندو ځینې برخې بیان کړئ

ملي شورا(ولسي جرګه او مشرانو جرګه)

خبرې پرې وکړئ

تردې د مخه مووویل چې زموږ دولت د درو قووو یعنې اجراییه قوا (حکومت) مقننه قوا (پارلمان) او قضاییه قوو څخه تشکیل شوی دی چې هره یوه یې ځانته مشخصې دندې لري.

آیا پوهېږئ چې ملي شورا څه شی ده؟

هغه ډله خلک چې په هر هېواد کې د قوانینو د وضع کېدو، تصویب او د هغو پر اجرا باندې د نظارت په خاطر د خلکو له خوا د مستقیمو، پټو او عمومي رایو د اچونې له لارې ټاکل کېږي، ملي شورا ورته وېل کېږي. هغه هېوادونه چې د درې ګونو قوو د تفکیک یعنې جلا والي له اصل نه پیروي کوي، پارلمان تشکیلوي چې زموږ په هېواد کې د ملي شورا، په ایران کې مجلس او د امریکا په متحده ایالتونو کې د کانګرس په نومونو سره یادېږي. ملي شورا یا د افغانستان قانون جوړوونکی مجلس د هېواد یو خورا مهم ملي او سیاسي بنسټ دی چې ډېره موده پس د ۱۳۸۳ لمریز کال په اوړي کې یې یو ځلې بیا د ملي حاکمیت او د افغانستان د خلکو د ارادې څرګندوونکي تر عنوان لاندې خپل سیاسي ژوند پیل او د هېواد د قانون ګذارۍ پرګډۍ باندې یې دېره ولګوله. ملي شورا له دوو مجلسونو یعنې ولسي جرګې او مشرانو جرګې څخه جوړه شوې ده. د ولسي جرګې او مشرانو جرګې استازي د دې لپاره چې د مملکت په مسایلو کې ښه تصمیمونه ونیسي او ښې پرېکړې وکړي هر مجلس له خپل منځ څخه یو کس د رئیس په توګه د یوې تقنیني دورې لپاره، دوه کسه د لومړي او دویم نایب په توګه، دوه کسه هم د منشي او د منشي د نایب په توګه د یوه کال لپاره ټاکي.

د ملي شورا ځینې صلاحیتونه دا دي:

د قوانینواو یا تقنیني فرمانونو تصویب، تعدیل او یا لغوه کول. [1]

- د ټولنیزو پرمختیایي، فرهنګي، اقتصادي او تکنالوژیکي پروګرامونو تصویبول.
- د دولتي بودیجې تصویب او د پور اخیستنې او یا ببښنې د اجازې اخېستل.
- د اداري واحدونو تشکیلول یا د هغو تعدیل او لغوه کول.
- د نړیوالو تړونونو تصدیقول او یا له هغو سره د افغانستان د یوځای کېدو فسخ کول.

د ملي شورا اساسي دندې: د ملي شوار اساسي دندې په درو برخو وېشلی شو لکه: قانون ګذاري، د مجریه قوې له کړو وړو څخه نظارت او د خلکو استازیتوب.

۱ - قانون ګذاري: مقننه قوا د قانون ګذارۍ بنسټ جوړوي. قوانین د زیات شمېر خلکو په ژوندانه

---

(۱) قانون د ملي شورا د دواړو مجلسونو له هغې مصوبې څخه عبارت دی چې د جمهور رئیس له خوا توشیح شوی وي. تقنیني فرامین له کلي او لازمي قواعدو څخه عبارت دي چې د ولسي جرګې د رخصتی په وخت کې د حکومت له خوا وړاندیز شوي او جمهور رئیس توشیح کړي وي.

باندې تاثیر کوي، د ملي شورا غړي دخلکو د استازو په توګه د اساسي قانون له حکمونو سره سم د قوانینو د پیشنهادي طرحو د تصویب، رد او یا لغوه کېدو او د خلکو د غوښتنو او اړتیاوو په پام کې نیولو سره، د استازو د قانوني طرحې د وړاندې کولو صلاحیتونه لري.

۲- د اجراییه قوې د چارو څارنه: د اجراییه قوې د کړو وړونه څارنه کول، د هر ولسي تقنیني بنسټ د دندو بنسټیز زړی (هسته) جوړوي. څارنه یا نظارت اصلاً د هغو ځانګړو طریقو او مشرحو حکمونو څخه په ګټه اخیستنې سره چې په اساسي قانون او د جرګې د داخلي دندو په اصولو کې ځای کړای شوي دي لکه: اورېدل(استماع) استجواب، استیضاح، عمومي غونډې ، مالي څارنه (نظارت) د موضوعګانو د څېړنو په خاطر د ځانګړي کمیسیون جوړول، د ټولیزو حسابونو څېړنه، تقنیني نظارت، د مقررېو منل یا ردول، تر سره کېږي.

د خلکو استازیتوب: د ملي شورا غړي د افغانستان د خلکو د استازو په توګه دنده لري چې د خپلو موکلینو د غوښتنو او اړتیاوو څخه په ټولو مجلسونو او غونډو کې نمایندګي وکړي. د دوی شکایتونو ته پاملرنه وکړي او د هغو په لرې کولو او تامینولو کې هڅه او هاند وکړي. لکه څرنګه چې د مخه ولوستل شول، ملي شورا له دوو جرګو څخه جوړه شوې ده چې له مشرانو جرګې او ولسي جرګې څخه عبارت دي

مشرانو جرګه: د غه جرګه ۱۰۲ غړي لري چې په لاندې ډول ټاکل کېږي.

• د هرې ولایتي شورا څخه یوکس د نوموړې شورا په ټاکنه د څلورو کلونو لپاره.

• د هر ولایت د ولسوالیو د شوراګانو له غړو څخه یو تن د نوموړو شوراګانو په ټاکنه د درو کلونو لپاره.

• پاتې دریمه برخه یې د پوهو او تجربه لرونکو اشخاصو څخه چې په هغو کې دوه کسه د معلولینو او دوه کسه د کوچیانو استازي د جمهور رئیس له خوا د پنځو کلونو لپاره ټاکل کېږي. جمهور رئیس د دغو اشخاصو له جملې څخه پنځوس سلنه (فیصده) له ښځو څخه ټاکي.

ولسي جرګه

د ولسي جرګې غړي د هېواد له ۳٤ ولایتونو څخه د خلکو له خوا د مستقیمو، آزادو، پټو او عمومي رایو اچونې په نتیجه کې ټاکل کېږي. ولسي جرګه ۲٤۹ غړي لري چې ٦۸ څوکی یې ښځوته ځانګړې شوي دي.

د ولسي جرګې ځانګړي صلاحیتونه: د هر یوه وزیر د استیضاح په هکله تصمیم نیول، د پرمختیایي پروګرامونو او دولتي بودیجې په هکله تصمیم نیولو، د مقررېو تاییدولو او یا ردولو څخه عبارت دي.

هره ډله دې له ځینو غړو سره د استیضاح په هکله بحث وکړي او د دوی استازي دې پایله نورو

ته ووايي.
په پايله کې ويلې شو چې د ملي شورا اهميت په دې کې دی چې زموږ د ملت د ارادې بيانوونکې او د قانون گذارۍ د دندو صلاحيت لرونکې ده، د خلکو استازې او د اجراييه قوې په کړو وړو باندې د نظارت کولو د صلاحيت لرونکې ده. د حکومت د قدرت د محدودولو لپاره په زړه پورې وسيله ده. دملي شورا له خوا په وخت او موقع سره د صلاحيتونو عملي کول او د طرحه شوو وسايلو او دندو په ښه او باکيفيته توگه اجرا کول په سياسي ټولنيزو او فرهنگي چارو باندې د خلکو رښتنی حاکميت تينگوي.

قضاييه قوا

په ټولنه کې ځنې داسې خلک شته چې د هغې ټولنې د خلکو په حقونو باندې تېری کوي.

❁ ستاسې په نظر که چېرې په ټولنه کې څوک د چاپه حقونو باندې تېری وکړي، څه حالت را منځته کېږي؟

د دغه حقونو بېرته تر لاسه کول د کوم ارگان له خوا عملي کېږي؟

هر دولت چې غواړي هېواد اداره کړي او د ټولنې خلک نيکمرغی او ټولنيزې خير ښېگنې ته ورسوي، که چېرې دغه دولت د عدالت د ټينگښت او له قانون ماتونې سره د مبارزې کولو لپاره يو پياوړی ځواک ونه لري، نو نه يوازې دا چې نيمگړی به وي، بلکې پايښت به هم و نه کړي. د عدالت د اجرا کولو مسؤوليت او له قانون ماتونې سره مبارزه په هر دولت کې د قضاييه قوې په غاړه ده. د دې قوې شته والی د قوانينو د اجرا ضامن دی. قضاييه قوا د دولت دريم رکن دی چې د دوو کسانو ترمنځ د شخړې د مسايلو په هکله په ټولنه کې د عدالت د ټينگښت په خاطر د قوانينو د تفسير او تطبيق دنده په غاړه لري. يعنې کله چې په ټولنه کې د هېوادوالو پر حقونو باندې تېری کېږي، د دغو حقوقو بيا ترلاسه کول د قوانينو د تطبيق په وسيله د قضائيه قوې له خوا تر سره کېږي. په داسې حالتونو کې د قانون د تطبيق څخه موخه په ښه ډول سره د حق تثبيتول او د عدالت تامينول دي. په بله ژبه قضائيه قوا او محکمې د ټولنې په يوه ځانگړې سيستم کې د عدالت ساتندويان او د حق او باطل تر منځ د تشخيص وسيله بلل کېږي. په قضائيه قوا او د قوانينو په عادلانه تطبيق کولو باندې په ډېډه لگولو سره ده چې ديوه دولت اتباع خپل حقوق د قوانينو او مقرراتو د تطبيق له مخې چې د ټولنې د نظم ساتلو لپاره جوړ شوي دي، ډاډمن واوسي او په سياسي او ولسواکي سيستم باندې خاص اعتماد کوي. که چېرې په ټولنه کې عدل او انصاف او امنيت حاکم نه وي هېڅ يو ټولنيز، اقتصادي، فرهنگي او سياسي پروگرام به په ټولنه کې بريالی نه شي.

❁ د خپلې ډلې سره په مشوره باندې د قضائيه قوې دندې خلاصه کړئ او بيا يې د خپل استازي په واسطه نورو ته بيان کړئ.

زموږ د هېواد له قضاییه قوې سره آشنا شئ

قضائیه قوا د افغانستان د اسلامي جمهوریت یو خپلواک رکن دی چې له سترې محکمې، د استیناف محکمو او ابتدایي محکمو څخه تشکیل شوې ده. ستره محکمه د افغانستان د قضائیه قوې په راس کې د قضایي قوې د عالي ترین ارګان په توګه ځای لري او هڅه کوي، ترڅو عدالت په ټولنه کې پلی کړي او هېڅوک ونکړای شي چې دنورو حقوق تر پښو لاندې کړي. ستره محکمه له نهو غړو څخه ترکیب شوې ده چې د جمهور رئیس له خوا د ولسي جرګې له تصویب وروسته ټاکل کېږي. جمهور رئیس د نهو غړو له جملې څخه یوې د سترې محکمې د رئیس په توګه مقرروي؛ که چېرې په کوم هېواد کې قضائیه قوا موجوده نه وي ، خلک یې له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

ستره محکمه له کومو دیوانو نو څخه تشکیل شوې ده؟

۱- د عمومي جزا دیوان.

۲- د عامه امنیت دیوان.

۳-د مدني او عامه حقوقو دیوان

٤- سوداګریز یا تجارتي دیوان.

آیا پوهېږئ چې ستره محکمه کوم صلاحیتونه او دندې لري؟

ستره محکمه د قوانینو د تفسیر او قضایي چارو په برخه کې صلاحیتونه او دندې لري چې ځینې یې عبارت دي له:

۱- د قانون مطابق د حکومت یا محکمو دغوښتنې پر اساس، له اساسي قانون سره د قوانینو، تقنیني فرمانونو، نړیوالو تړونونو او نړیوالو میثاقونو د مطابقت څېړل او د هغو تفسیرول.

۲- د حکومت له لارې ملي شورا ته د قضایي چارو د تنظیم په ساحه کې د قانون د طرحې وړاندیز.

۳- د قضایي رویې[۱] دیووالي تامینول.

په پورتنیو موضوعګانو سربېره نور کوم مطالب د سترې محکمې په دندو او صلاحیتونو کې شاملیږي؟

د قضائیه قوې اهمیت: د جګړې او کینې له منځه وړلو لپاره قضاوت او انصاف کول، ایجابوي چې له چا څخه مال او حتی ځان تصرف کاندي. له دې امله ده چې قضاوت د اسلام په سپیځلي دین کې ستر اهمیت لري.

(۱) قضاییه رویه: د هغو رایو مجموعه چې د هېواد د سترې محکمې د عمومي هئیت له خوا صادره شي او د محکمو لپاره په ځینو مواردو کې د عمل کولو معیار وي.

په دې اساس قضائيه قوا خطرناک رسالت او درندې دندې لري. له داسې ټولنيزو او فردي حقوقو نه ملاتړ، پر افرادو او عامه حقوقو باندې د تيري او د مجرمانو او تيري کوونکو محاکمه او سزا ورکول د دې ارګان د دوامداره هڅو غوښتونکي دي. له دې امله ويلې شو چې قضائيه قوا د ټولنې د اداري په چارو او د حکومت د سياسي اقتدار د تثبيت د ستنو او د نظم او امنيت په ټينګښت کې بې مثله او ټاکونکی ځای لري. له دې کبله بايد دولت د قاضيانو امنيت او معاش ته پاملرنه وکړي؛ د هغوی مادي او معنوي ستونزې ورحل کړي، ځکه چې غريبي سړي ته د بې لارې کېدو شرايط برابروي او د قاضيانو د عدالت کولو په مخکې خنډګرځي. په داسې صورت کې چې دغه قوا له سالمو او روغو اشخاصو د يو ځای کېدو څخه نه وي جوړه شوي او يا دا چې د هغې چارې ناپاکو او غير مسلکي اشخاصو ته وسپارل شي، په ټولنه کې ظلم او فساد رواج مومي او د خلکو حقه حقوق تر پښـولاندې کېږي؛ په پايله کې دولت د کمزورتيا خواته درومي.

- د هېواد د قضاييه قوې په باره کې خپل نظر څرګند کړئ.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

١- قضائيه قوا څه شی ده؟
٢- ستره محکمه د څو غړو له ترکيب څخه جوړه شوې ده؟
٣- د سترې محکمې ديوانونه کوم دي؟
٤- د قضائيه قوې له صلاحيتونو څخه د پنځو موادو نومونه واخلئ.
٥- که چېرې په ټولنه کې امنيت حاکم نه وي، ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

کورنۍ دنده

د قضائيه قوې د اهميت او ضرورت په هکله څو کرښې وليکئ.

قانون

له دې مخکې مو وویل چې ټولنه دولت ته ضرورت لري. د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د درو (اجرائيه، مقننه او قضاييه) قوو څخه جوړ شوی دی. په اوسني لوست کې له قانون سره چې د دولتي مؤسسو ترمنځ د اړيکو تنظيمووںکی دی، آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

دولت د مؤسسو او ارګانونو ترمنځ لازمه همږغي رامنځته کوي او د ملت د خلکو حقونه تامينوي. دغه همږغي او د حقونو تامينول د دې لامل کېږي چې دولتي ارګانونه او مؤسسې خپلې دندې په ښه توګه سرته ورسوي او خلک خوندي او هوسا ژوند وکړي. په دې برخه کې پوښتنه کېږي چې دولت دغه همږغي او د حقونو تامينول د څه شي په وسيله سره سرته رسوي؟ په دې هکله په ټولګي کې له خپلو ټولګيوالو سره خبرې وکړئ.

ستاسې په ښوونځي کې ځينې خلک شته چې هر يو يې ځانګړې دنده سرته رسوي. د بېلګې په توګه: ښوونکي دځانګړو مقرراتو له مخې درس ورکوي. د ليسې مدير، مرستيالان د خپلو دندو له لايحو سره سمې خپلې چارې سرته رسوي. که چېرې د مدير، مرستيالانو او سر ښـوونکو څخه پوښتنه وکړئ، ټول به ځواب درکړي چې موږ د هغه قوانينو، مقرراتو او لايحو سره سم چې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا رالېږل شوي دي، دغه همږغي منځته راوړو. دولت د دولتي ارګانونواو مؤسسو د مختلفو کارونو د همږغ کولو لپاره قوانين جوړکړي دي اود دغو قوانينو په وسيلې سره د دولت او خلکو ترمنځ اړيکې او همدارنګه په خپله د خلکو ترمنځ اړيکې تنظيموي. دلته پوښتنه کېږي چې قانون څه شی دی؟ قانون يو له تاريخي ترينواوړايج ترينو مفاهيمو څخه

دی چې په هر ځای کې ترې کار اخیستل کېږي. افراد او د ټولنې مختلفې ډلې د دوی له ټولنیز موقف سره سم د خپلو ارزښتونو، عقیدو او نظریو د ساتلو لپاره له دغه مفهوم څخه کار اخلي. تاسې په خپل ورځني ژوندانه کې د دې لپاره چې څه باید وکړئ او څه ونه کړئ، د دیني، اخلاقي او ټولنیزو دودونو او لارښوونو پر بنسټ چې د قواعد و په نوم یاد یږي، عمل کوئ. ځینې قواعد اسلامي لارښوونې دي، لکه دا چې رشوت حرام دی، نو مسلمان سړی باید چې رشوت وانخلي. یا دا چې پر هر مسلمان که نروي او که ښځه د علم طلب فرض دی، باید چې ټول مسلمانان علم زده کړي؛ اسلامي ټولنه باید چې د پاکوالي رعایت وکړي. ځینې قواعد ورو ورو د انسانانو په ټولنیز ژوند کې رامنځته شوي او تثبیت شوي دي. د بېلګې په توګه: د جامو اغوستلو، ډوډۍ خوړلو، روغبړ کولو او خبرې کولو ډولونه. د دې قواعدو بل ډول د دولت له خوا را منځته کېږي چې د مقننه قوې او نورو لارو څخه ټاکل کېږي چې د هغې د اجرا او رعایتولو هدایت د ټولنې خلکو او دولتي ارګانونو ته ابلاغیږي، قانون ورته وایي. قانون یوناني کلمه ده چې د Canon له لغت څخه اخیستل شوې ده او د قاعدې په معنا له یوناني ژبې څخه عربي ژبې ته ورګډه شوې او عربي شوې ده. وروسته بیا له عربي څخه دري ژبې ته راغلې ده، جمع یې قوانین ده. **قانون د حقوقي قاعدې له هغې ټولګې څخه عبارت دی چې د هېواد د صلاحیت لرونکي ارګان له خوا وضع او په دوامداره توګه په ټولو باندې د تطبیق وړوی.** زموږ د هېواد اساسي قانون، قانون دارنګه تعریف کړی دی: **قانون هغه مصوبه ده چې د ملي شورا د دواړو جرګو له خوا تصویب او د جمهور رئیس له خوا توشیح شوی وي.** له دې امله ویلی شو چې قانون هغه لازمي او صریح او امر دي چې پرلیکلي ډول د صلاحیت لرونکو مقاماتو له خوا وضع او تدوین شوی وي او منظور ترې د ټولنې د راتلونکي ژوند لارښوونه وي؛ هغه قوانین چې زموږ په هېواد کې نافذ دي، ځینې یې عبارت دي له: مدني قانون، سوداګریز قانون، د قاچاقو د مخنیوي قانون، د ترافیکو قانون، د نشه یي توکو په خلاف د مبارزې قانون، د مدني محکمو د اصولو قانون، د سوداګریزو محکمو د اصولو قانون، د ګمرکونو قانون، دناریه وسلې قانون، د جزا قانون د تروریستي جرمونو پر خلاف د مبارزې قانون، نظامي قانون او......

د قانون موخه څه شی ده؟

د قانون موخه د رښتینې نیکمرغۍ تآمینولو، د نظم د ټینګښت په وسیله د خلکو د هوساینې ضمانت، دګډوډۍ له خطر څخه د ټولنې ساتل او هوسایي، د افرادو د حقوقو خوندیتوب او د ظلم مخنیوی، د آزادیو د حدودو ساتنه، د افرادو طبقاتو او دولتونو له په خپل سر مداخلو څخه مخنیوی او د ټولینز نظم ساتل دي. داسې تصور وکړئ چې په ټولنه کې هېڅ قانون حاکمیت نه لري. په داسې حالت کې ممکن له ډېرو ناوړه پېښو سره مخامخ شئ. د بېلګې په توګه:

- د شپې په اووه بجې غله ستاسې دګاونډي کور لوټوي او څوکسه یې هم ژوبلوي.
- د ډوډۍ اخیستلو په وخت کې د نانوایي مخې ته په لیکه ولاړ یې، بل سړی بې له دې چې په لیکه کې ودرېږي، بې نوبتي کوي. کله چې هغه ته وایې چې په نوبت کې ودرېږي، تاسې ته سپکې سپورې وایي او وهي مو، آیا کولی شئ په هغه ټولنه کې چې قانون موجود نه وي، ژوند وکړئ؟ آیا له خپلي راتلونکې څخه ډاډمن یاست؟

د قانون په نشتوالي او یا له هغه څخه د نظارت په نه کولو سره، ټولنه له زیاتو ستونزو سره مخامخ کېږي. ټولنه له نظم، همږغۍ او امنیت څخه محرومیږي. له دې امله ویلی شوچې ټولنه قانون ته اړتیا لري. هره ټولنه چې وغواړي ټینګه او دوامداره وي، باید قوانین ولري، څو د هغې ټول افراد خپل ځانونه له هغو قوانینو څخه په پیروي کولو ملزم وګڼي او هم باید داسې څوک موجودوي چې د قوانینو د وضع کولو او اجرا کولو مسؤولیت په غاړه واخلي. دغه پورته یاد شوي مواد د دولت له دندو څخه شمېرل کېږي. د تاریخ په اوږدوکې داسې ټولنه نه ده لیدل شوې چې هغه دې قانون ونه لري، له دې امله ده چې خلکو له اوله په ټولنه کې د ځان د کړو وړو لپاره قوانین او مقررات وضع کړي دي او له هغه سره سم یې عمل کړی دی. نو د ټولنې ټولو افرادو ته لازمه ده چې په قوانینو وپوهېږي؛ پر هغو باندې عمل وکړي او له قانون څخه بې خبري عذرنه بلل کېږي.

❁ ستاسې په نظر، د دې لپاره چې خلک له قانون څخه خبرشي، کوم کارونه باید په ټولنه کې سرته ورسول شي؟

د قانون له ډولونو سره آشنا شئ

قوانين په عام، خاص، داخلي او خارجي باندې وېشل شوي دي.

عام قانون: د قانوني قواعدو هغه ټولګه چې يوې خواته او يا دوارو‌ته يې دولت وي، عام قانون ويل کېږي لکه: اساسي قانون د جزا قانون، مالي قانون، نړيوال عمومي قانون او داسې نور.

خاص قانون: د قانوني قواعدو هغه ټولګه چې د خلکو ترمنځ اړيکې تنظيموي، خاص قوانين يې بولي لکه: مدني قانون، سوداګريز قانون او نړيوال خصوصي قانون.

د قوانينو دغه وېشل د هغو د اطرافو په اعتبار شوې دی. قوانين د تطبيق د ساحې په ارتباط هم وېشل کېږي. هغه قوانين چې په يوه مشخص اقليم يعنې هېواد کې تطبيق شي، هغو ته داخلي قوانين ويل کېږي لکه: اساسي قانون او مدني قانون او هغه قوانين چې د يوه مشخص اقليم يعنې هېواد څخه بهر تطبيق شي، هغو ته خارجي (بين المللي قوانين وېل کېږي، لکه: نړيوال عمومي او خصوصي قوانين.)

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- قانون تعريف کړئ.

۲- د قانون موخه څه ده؟

۳- د قانون د قسمونو نومونه واخلئ.

٤- عام قانون تعريف او له مثاله سره يې واضح کړئ.

۵- خاص قانون تعريف کړئ.

کورنۍ دنده

په ټولنه کې د قانون د اهميت په هکله څو کرښې وليکئ.

اساسي قانون

د مخه مو زده کړل چې دولت د خپلو ارګانونو د مختلفو چارو د سرته رسولو په خاطر، قوانین جوړوي، ترڅو د دې قوانینو په وسیله د خلکو حقونه او مکلفیتونه تعیین او د دولتي مؤسسو ترمنځ اړیکې تنظیم کړي. د قوانینو له جوړېدو څخه موخه په ټولنه کې د نظم ټینګښت د اطمینان پیدا کول او د خلکو د ګټو ضمانت کول دي په دې موردکې اساسي قانون ستر رول لري. په دې لوست کې د قانون او د هېواد له اساسي قانون سره آشناکېږئ.

خبرې پرې وکړئ

لیکل شوی قانون د حقوقي منابعو په راس کې قرار لري چې حقوقي قواعدجوړوي. د قوانینو په منځ کې هم د اهمیت او ارزښت له نظره سلسله مراتب لیدل کېږي؛ لکه: اساسي قانون او عادي قانون. د لته پوښتنه مطرح کېږي چې:

اساسي قانون څه شی دی؟

اساسي قانون د هر هېواد د سیاسي او حقوقي جوړښت معرفي کوونکی دی چې د قوانینو د مور په توګه په ټولنه کې د ټولو قوانینو لوری ټاکي. اساسي قانون هغه قانون ته ویلی کېږي چې د حکومت خرنګوالی، د واکمنی حدود او د افرادو غوره حقوق او دندې تعینوي. د اساسي قانون مهمه موضوع او محتویات د حکومتي چارواکو او رعیت ترمنځ د اړیکو مطالعه کول او د دې دوو ډلو دحقوقو، امتیازاتو، واکمنی او د صلاحیتونو د حدودو تعینول دي. په پخوا زمانو کې اساسي قانون په لویو ټولنو کې لکه: پخواني مصر، لویه آریانا او چین کې په تیت او پرک، را غونډ شوي (مدون)، دودیز (عرفي) ډول او یاد دې ډولونو د ترکیب په شکل کې وجود درلود. خو د اتلسمې پېړۍ نه را وروسته یې نوې بڼه ځانته غوره کړې ده او د یوه داسې سند شکل یې ځانته اختیار کړی دی چې اساسي ترین اصول او حاکم قواعد یې په خپل ځان کې را غونډ کړي دي. د هر هېواد اساسي قانون له نورو سره توپیرلري. په دې معنا چې هر دولت د خپلو سیاسي شرایطو له غوښتنو سره سم په خپل اساسي قانون کې د درج شوو موضوعګانو حجم تعینوي، نو ځکه ځینې اساسي قوانین مختصر او ځینې یې مفصل وي. اساسي قوانین د هغوی د متن، شکل او ماهیت له مخې په مختلفو ډولونو وېشل کېږي، لکه: مدون اساسي قانون (راغونډ شوی) او غیر مدون یا تعاملي اساسي قانون.

❁ د اساسي قانون محتویات له کومو مطالبو څخه تشکیلېږي؟ د خپلې ډلې د غړوسره د مشورې نه وروسته یې وښیاست.

مدون اساسي قانون (مکتوب یا را ټول شوی)

د دستورونو او مقرراتو هغه مجموعه ده چې په یوه راغونډ شوي متن کې په ځای شوي وي او د یوه ځانګړې طرز العمل او تشریفاتو په ترڅ کې د یوه خاص ارګان له خوا تصویبېږي. د نړۍ زیاتره

هېوادونه د یوه لیکلي سند لرونکي وي چې د مدون اساسي قانون په نوم سره یادیږي لکه د امریکا د متحده ایالتونو، سویزرلنډ، ناروې، بلجیم او افغانستان اساسي قوانین.

غیر مدون یا غیر مکتوب اساسي قانون

دغه قانون لکه څرنګه چې له نامه څخه یې څرګندیږي په غیر مکتوبي بڼه وي. بېله دې چې په یوه مجموعه کې سره را غونډ او ځای کړای شي. قواعد، دستورونه، قوانین، قضایي طریقې د دولت د ریاست فرمانونه او د ټولني دود او دستورونه پکې شامل دي. ځینې هېوادونه لکه انګلستان او بهوتان د دغه ډول ملي وثیقې او یا اساسي قانون لرونکي دي.

- مدون او غیر مدون اساسي قوانین سره پرتله کړئ او بیادې د هرې ډلې استازي د خپلې اړوند ډلې نظر خپلو ټولګیوالو ته واوروي.

په افغانستان کې د اساسي قانون مخینه (تاریخچه)

د افغانستان لومړنی اساسي قانون د نظام نامې (نظام نامهٔ اساسي) په نامه د امان الله خان پاچا په همت د ۱۳۰۳ لمریز کال په لویه جرګه کې چې په پغمان کې دایره او ۱۵۰۴ استازو پکې ګډون کړی و، تدوین او تصویب شو. د دې نظام نامې ځینې حقوق او آزادۍ د ټولو هېوادوالو لپاره د تابعیت دمساوي حق، د شخصي حقوقو آزادي، شخصي خوندیتوب (مصئونیت)، د مریي توب او د مریي او یرغمل په توګه د افرادو ګمارلو لغوه کول، د ښوونې او روزنې حق، او د ښوونځیو، خصوصي مدرسو آزادي او دلومړنیو زده کړو اجباري کول، د شتمنۍ خوندیتوب، د ځورونې منع کولو څخه عبارت دي.

د محمد نادر خان د سلطنت په زمانه (۱۳۰۹هـ. ل کال) کې د افغانستان د دولت اساسي اصولنامه

دویم اساسي قانون د ۱۳۰۹ لمریز کال د لویې جرګې له خوا چې ۵۲۵ استازو په کې ګډون کړی و، د افغانستان د اصولنامې په نامه سره تصویب شو. په دې اصولنامه کې یوازې یوه موضوع نوي ده چې هغې ته دموکراتیک او ولسي رنګ ورکوي او هغه د افغانستان د لومړني پارلمان له تاسیس څخه عبارت ده چې د (ملي شورا او اعیان) دوه جرګې (مجلسونه) یې درلودل. د دې اصولنامې له مخې کابینې د پارلمان په وړاندې مسؤولیت درلود.

د محمد ظاهر شاه د زمانې اساسي قانون چې په ۱۳۴۳ لمریز کال کې تصویب شو

دریم اساسي قانون د محمد ظاهر شاه په زمانه کې وروسته له هغې چې د دې نوي اساسي قانون په متن باندې ډېر غور او بحث صورت ونیوه د ۴۵۹ استازو له خوا لاسلیک کړای شو او د پاچا له توشیح وروسته نافذ او د اجرا وړ وګرځېد. په دې قانون کې د افغانستان خلکوته د دوی په سیاسي،اداري، فرهنګي او عدلي ژوندانه کې د زیاتو بدلونونو وعدې ورکړای شوې وې:

د محمد داوود خان د جمهوریت د وخت د ۱۳۵۵ لمریز کال د سلواغې د ۱۳ مې نېټې تصویب شوی اساسي قانون:

څلورم اساسي قانون د سردار محمدداوود خان د جمهوریت په زمانه کې تدوین شو. د جمهوریت په پیل کې محمد داوود خان د هغو بیانیې په ترڅ کې چې په ۱۳۵۲ لمریز کال د چنګاښ په ۲۶ مه نېټه یې واوروله، د دموکراسی پر بنسټ ولاړ اساسي قانون د تصویبېدو ژمنه کړې وه. دغه ژمنه دکوم دلیل له یادولو پرته، څلور کاله وځنډېده. وروسته په ۱۳۵۵ لمریز کال کې د اساسي قانون مسوده په جریدوکې خپره شوه. د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لویې جرګې له خوا د جمهور رئیس ټاکل، د دولت رئیس د جرم کولو، ملي خیانت، د ولسي جرګې له خوا د تهمتي کېدو او د لویې جرګې له خوا محاکمه کېدل ، د دې اساسي قانون مثبت ټکي دي.

د افغانستان دموکراتیک جمهوریت اساسي اصول د ۱۳۵۹ لمریز کال د ثور لومړۍ نېټه:

د افغانستان پنځم اساسي قانون، د افغانستان د موکراتیک جمهوریت د اساسي اصولو په نامه په ۱۳۵۹ لمریز کال کې د افغانستان جمهوري دولت د انقلابي شورا له خوا په (۱۰) فصلونو او ۶۸ مادو کې په موقتي ډول تصویب شو او د اجرا وړ وګرځېده.

شپږم اساسي قانون د ډاکتر نجیب الله د جمهوري ریاست په زمانه کې وضع شو.

د ۱۳۶۶ لمریز کال په لویه جرګه کې په ۱۳ فصلونو او ۱۴۹ مادوکې تصویب شو او د جمهور رئیس ډاکتر نجیب الله له خوا توشیح شو.

اووم اساسي قانون هېڅکله نه تصویب او نه توشیح شو

د افغانستان د نوي اساسي اصولو د متن وړاندیز په ۱۱٤ مادو کې د (۵۰) کسیز کمیسیون په واسطه د استاد برهان الدین رباني په زمانه کې تدوین شو. خو د جهادي تنظیمونو او د ملت د مختلفو قشرونو د نیوکو له امله چې د متن په مسوده باندې یې لرلې، توشیح ته ونه رسېد.

زمونږ د هېواد اوسنی اساسي قانون

د اتم اساسي قانون مسوده داساسي قانون په لویه جرګه کې چې د ۱۳۸۲ لمریز کال دلیندۍ د میاشتې په ۲۳ ۲۰۰۳م کال د دسامبر د میاشتې په ۱٤ نېټه دایره شوی وه، تر بحث لاندې ونیول شوه او د ۱۳۸۲ لمریز کال د مرغومې په ۱٤ نېټه یې تصویب کړه او د جمهور رئیس له توشیح وروسته نافذه شوه.

د اساسي قانون محتويات

زموږ اساسي قانون د يوې مقدمې، دوولسو فصلونو اوله ۱۶۲ مادو څخه تشکيل شوی دی. لومړی فصل د دولت، دويم فصل د هېواد د اتباعو د اساسي حقوقو او دندو، دريم فصل د جمهور رئيس، څلورم فصل د حکومت، پنځم فصل د ملي شورا، شپږم فصل د لويې جرگې، اووم فصل د قضا، اتم فصل د ادارې، نهم فصل د اضطرار د حالت، لسم فصل د تعديل، يوولسم فصل د متفرقه حکمونو او دوولسم فصل د انتقالي حکمونو په باره کې بحث کوي.

آيا پوهېږئ چې د اسلام د سپيڅلي دين په اړه زموږ د اوسني اساسي قانون موقف څه شی دی؟

د افغانستان شريف خلک چې په لومړۍ هجري قمري پېړۍ کې د اسلام په سپيڅلي دين باندې مشرف شول او دغه خدايي وروستی قانون يې په خپله خوښه ومنلو، نه يوازې دا چې تر اوسه پورې يې د يوه ملت په صفت د هغه له حکمونو څخه سرغړونه، نه ده کړې، بلکې د هغه په خپرېدو او د خلکو له خوا د دې مقدس دين د مفاهيمو په قبلولو او منلو کې يې هم ستر خدمتونه کړي دي. زموږ د هېواد اوسني اساسي قانون هم د دې حقيقت په پام کې لرلو سره د هېواد نوم د افغانستان اسلامي جمهوريت او د دولت دين يې د اسلام مقدس دين منلی دی او همدارنگه د هغه په دريمه ماده کې راغلي دي: **په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپيڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي**. چې د دغه صراحت له مخې د هېواد د نظام اسلامي والي په مختلفو برخو کې تآمينوي او د دغه هېواد همېشنۍ حقوقي غوښتنه يې منلې ده.

آيا پوهېږئ چې زموږ هېوادوال په اساسي قانون کې کوم حقونه لري؟

د ټولنيز ژوند اړيکې نظم، قوانينو او مقرراتوته اړتيا لري. که چېرې په يوه ټولنه کې نظم او قانون نه وي، ټولنه تيت پرک او پاشل کېږي. له دې امله ده چې په ټولنه کې د نظم او قانون ټينگښت او د گډوډۍ له منځه وړلو په خاطر، دولت منځته راځي. د مهمو مسايلو څخه يوه يې د دولت اوهېوادوالو تر منځ اړيکو ته پاملرنه او د هېوادوالو د آزادۍ اندازه ده. له همدې امله ده چې د افغانستان په اساسي قانون کې دغې موضوع ته زياته پاملرنه شوې ده.

الف- د خلکو سياسي حقوق

د افغانستان د ملت لوړترين سياسي حقوق د هغوی په خپل ټولنيز تقدير(سرنوشت) باندې حاکميت دی. د ملت د سياسي حقوقو ځينې برخې د تابعيت دحق، د هېواد په عمومي چارو کې د گډون کولو حق، په ټول ټاکنو کې دگډون او د رايې ورکولو حق، دگوندونو او غونډو د جوړېدوحق، او بې له وسلې د مظاهرو او غونډو جوړېدو حق.

ب- د خلکو مدني حقوق او آزادۍ

له مدني حقوقو څخه موخه هغه حقوق دي چې سړی په دې خاطر چې د ټولنې غړی دی، له هغو څخه برخمن کېږي. د مدني حقوقو او آزادیو څخه ځینې یې د ژوندانه ، آزادۍ، شخصي امنیت، د قانون په وړاندې د برابرۍ د عدالت غوښتنې او وکیل ټاکنې داستوګنځي خوندیتوب، واده کولو او کورنۍ د جوړېدو، له روغتیایي خدمتونو څخه برخمن کېدو د کوچني پالنې او د نورو حقونو د رعایتولو له حقونو څخه عبارت دي.

ج- د خلکو فرهنګي حقوق او آزادۍ

له فرهنګي آزادیو څخه ځینې یې عبارت دي د نر او ښځې لپاره په دولتي تحصیلي مؤسسو کې په وړیا ډول د لیسانس تر کچې زده کړو حق، د منځنیو زده کړو جبري تامینول، د ګټورو پروګرامونو طرح کول او د مورنۍ ژبې د زده کړې حق. دولت دنده او مسؤولیت لري چې د ښځو، د کوچنیانو د زده کړو او په هېواد کې بې سوادۍ د له منځه وړلو په خاطر، واحد تعلیمي نصاب طرح او عملي کړي.

د- د خلکو اقتصادي حقوق

ځینې اقتصادي حقوق عبارت دي له: هر افغان ملکف دی چې د قانون له حکمونو سره سم دولت ته مالیه او محصول ورکړي، د مالکیت حق د تېري نه خوندي دی. هر څوك د خپل کسب مشروع کار د لاسته راوړنې مالك دی. د کسب او کار د ټاکلو حق، د آزادانه کارکولو حق، د مساوي کا رپه بدل کې د مساوي مزد اخیستلوحق، او داسې نور. د اساسي قانون او په ځانګړې توګه د اساسي حقونو په رڼا کې د هېوادوالو دنده او وجیبه ده چې په اساسي قانون باندې په ښه توګه ځان پوه کړي، د هغه له حکمونو سره سم عمل وکړي او چاته اجازه ورنه کړي چې له هغه څخه سرغړونه وکړي.

❁ ستاسې په نظر نور کوم موضوعات په سیاسي، مدني، فرهنګي او اقتصادي حقونو کې شاملېږي؟ لست یې کړئ.

د لوست تکرار

• ....

• ....

پوښتنې

۱- اساسي قانون تعریف کړئ.

۲- عادي قانون څه شی دی؟

۳- د افغانستان د ۱۳۰۹ لمریز کال د اصولنامې ولسي او دموکراتیک اړخونه بیان کړئ.

٤- زموږ د هېواد اوسنی اساسي قانون څو فصله او څو مادې لري؟ او په کومه نېټه نافذ شوی دی؟

۵- دولت ملکف دی چې په هېواد کې د ښځو، د کوچنیانو د زده کړې، د بیسوادی د له منځه وړلو په خاطر ګټور پروګرامونه طرحه او عملي کړي دا د اساسي قانون په کومه ماده کې راغلي دي، سم ځواب یې (√) په علامه سره په نښه کړئ.

الف- ۴۳، ب- ۴۴، ج- ۴۵، د- ۴۶ .

کورنی دنده

د افغانستان د اتباعو د سیاسي حقوقو په هکله ځو کرښې ولیکئ.

د څپرکي لنډیز

- دولت په حقیقت کې سیاسي او رهبري کوونکی قدرت دی چې له حقوقي پلوه درې ګوني قوې یعنې اجراییه قوا، مقننه قوا او قضاییه قوا په بر کې نیسي.
- دولتونه د شکل له مخې په درې ډوله وېشل شوي دي. ۱- د واکمنۍ (استقلال) له مخې. ۲- د ترکیب له مخې. ۳- د حکومت د شکل له مخې.
- د افغانستان دولت د حقوقي جوړښت له نظره د ریاستي نظام لرونکی دی چې د افغانستان اسلامي جمهوریت په نامه سره یادیږي. جمهور رئیس د اسلامي جمهوري دولت په سر کې ځای لري، دوه، لومړی او دویم مرستیالان لري.
- قانون د انسان کړو وړوته د نظم ورکولو د یوشان قواعدو سیستم دی؛ په بله ژبه قانون د ټولنې د وګړو تر منځ د اړیکو دتنظیمېدو محور بولي لکه: د جزا قانون، مدني قانون، سوداګریز قانون او داسې نور.
- اساسي قانون هغه قانون ته ویلی شي چې د حکومت ځرنګوالی او د هغه د اختیاراتو حدود او د افرادو حقوق او دندې تعینوي. د بېلګې په توګه د دولت شکل (جمهوري یا سلطنتي، د پاچایا جمهور رئیس) د قدرت حدود او داسې نور.
- د افغانستان لومړنی اساسي قانون د نظام نامې (نظامنامه اساسي) په نامه یادیږي چې د پاچا امان الله خان په همت په ۱۳۰۳ لمریز کال کې تدوین او تصویب شو.
- ځرنګه چې زموږ هېواد یو اسلامي هېواد دی، نو ځکه زموږ اوسنی اساسي قانون هم دغې حقیقت ته په پام لرنې سره د هېواد نوم د افغانستان اسلامي جمهوریت او د دولت دین یې د اسلام سپیڅلی دین قبول کړی دی. زموږ د هېواد د اساسي قانون په دریمه ماده کې راغلي دي: په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپیڅلي دین د معتقداتو او احکامو مخالف وي.

سیاسي مشارکت

له زده کوونکو څخه غوښتنه کېږي چې په لاندې موخو باندې برلاسي شي.

- د سیاسي مشارکت په تعریف باندې پوه شي؛
- د سیاسي مشارکت له اهمیت سره آشنا شي؛
- د سیاسي مشارکت لارې او طریقې وپېژني؛
- په دې باندې وپوهېږي چې ټاکنې د سیاسي مشارکت له طریقو څخه یوه طریقه ده؛
- په دې پوه شي چې سوله ییزې مظاهرې د سیاسي مشارکت له طریقو څخه یوه طریقه ده؛
- وپوهېږي چې په سیاسي چارو کې نظر ورکول د سیاسي مشارکت، یو ډول دی؛
- د ښځو د سیاسي مشارکت د اهمیت په هکله معلومات لاسته راوړي؛
- د ښځو د سیاسي مشارکت په ډولونو باندې وپوهېږي؛
- د نظام په سلامتیا کې د سیاسي مشارکت رول درک کړای شي؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو څخه غوښتنه کیږي چې په لاندې مهارتي موخو باندې برلاسي شي.

- سیاسي مشارکت تحلیل کړای شي.
- د سیاسي مشارکت اهمیت بیان کړای شي.
- د سیاسي مشارکت مختلفې لارې توضیح کړای شي.
- له رسینو څخه د خپلو نظریو د څرګندولو لپاره ګټه واخیستلای شي.
- د ښځو د سیاسي مشارکت اهمیت توضیح کړای شي.
- په سیاسي مسایلو کې له مشروع لارو څخه ګټه وکړای شي.
- د سیاسي نظام په سلامتیا کې، د سیاسي مشارکت رول بیان کړای شي.

سیاسي مشارکت څه شی دی؟

د مخه مو زده کړل، هغه اصول او مقررات چې حکومتي نظام هغه د هېواد د اداره کوونکې قوې بنسټ ټاکلی دی، د اساسي قانون په نوم یادیږي. اساسي قانون د ټولو مقرراتو د ټولګې (مجموعې) څخه تشکیل شوی دی چې د دولت شکل او د هېواد درې ګونو قوو عالي سازمان او یو له بله سره د هغو اړیکې او د دولت په وړاندې د افرادو حقوق او آزادۍ مشخصوي. په دې څپرکي کې د سیاسي مشارکت، ډولونو او د ښځو له مشارکت سره آشنا کیږئ.

خبرې پرې وکړئ

خلك کولی شي چې له مختلفو لارو څخه په سیاسي فعالیت لاس پورې کړي او په سیاسي چارو کې ګډون وکړي. دلته دا پوښتنه پیدا کیږي چې:

- ولې موږ د خپل ځان او هېواد د سرنوشت په ټاکلو کې د مداخلې حق لرو؟

انسانان د خپل مادي او معنوي ژوند د بشپړېدو او ښه کېدو په لاره کې د یو بل مرستې ته اړتیا لري. یوازې د مشارکت له لارې کولی شي چې خپلې اړتیاوې پوره کړي. مشارکت په کومه خاصه طبقه پورې اړه نه لري، بلکې د ټولنې په ټولو خلکو پورې اړه لري، له دې امله ده چې مشارکت ته د خلکو را جلبولو له ډېرو پخوا زمانو څخه په مختلفو ټولنو کې د خلکو پام ځانته را ګرځولی و.

د مشارکت لغوي معنا یوبل ته د خیر ښېګڼې او مرستې رسولو، یو له بل سره مرسته، دوستي او په چارو کې له ګډون کولو څخه عبارت دی. تاسې په خپل ورځني ژوند کې په ډېرو کارونو کې مشارکت کړی دی، د بېلګې په توګه: د مور اوپلار سره د کور په چارو کې، په ټولګي کې له خپلو ټولګیوالو سره په درسونو او د کتاب په تمرینونو او ستاسې دِ ښوونځي په ورزشي ټیم کې مو ګډون کړی دی . تردې ځایه پورې تاسې د مشارکت له لغوي معنا سره آشنا شوئ. دلته پوښتنه کیږي چې سیاسي فعالیت څه شی دی؟ د هغو فعالیتونو مجموعې ته چې د ټولو سرنوشت سره اړیکه لري، په ټولنه کې د حاکمیت بهیرته شکل ورکوي، سیاسي فعالیت ویل کیږي. د سیاسي مشارکت تر ټولو ساده بڼه ګوندونو، افرادو او سیاستونو ته د خلکو له رایي ورکولو څخه عبارت ده. خلك د خپلو دنیوي او اخروي ښېګڼو پر بنسټ خپل استازي او حاکمان ټاکي، څاري او لېرې کوي. هر څوك د خپلې پوهې او ایماندارۍ په بنسټ مهمو دولتي پستونو ته لار پیدا کوي د سیاسي مشارکت تر ټولو

ساده شکل، گوندونو، افرادو او سیاستونو ته د خلکو رایه ورکول دي. د سیاسي مشارکت نور ډولونه د انتخاباتي مبارزو، د سیاستمدارانو تر خپل نفوذ لاندې راوستلو، د اغېزمنو گروپونو او سیاسي گوندونو له تشکیل څخه عبارت دي.

د سیاسي مشارکت د سلسله مراتبو سره آشناشئ

د سیاسي مشارکت سلسله مراتب عبارت دي له:

- د سیاسي یا اداري مقام درلودل.
- د سیاسي یا اداري مقام لټون.
- په یوه سیاسي سازمان کې فعال غړیتوب.
- په عمومي غونډو، مظاهرو او نورو کې گډون.
- په یوه سیاسي سازمان کې انفعالي(موثر) غړیتوب.
- په غیر رسمي سیاسي برخو کې انفعالي غړیتوب.
- په غیر رسمي سیاسي برخو کې مشارکت.
- رایه ورکول.

په مختلفو ټولنو کې د مشارکت او سیاسي نفوذ اندازه متفاوته وي. ټولنپوهانو او ارواپوهانو په سیاسي بهیر کې د خلکو د مشارکت کولو او مشارکت نه کولو په اړوند په خپلو څېړنو کې متفاوتو لاملو نو ته لکه: کورنۍ، ټولنیز اقتصادي وضعیت، ښوونځیو، ټولنیزې رسنۍ، سازماني او گروپي هویت، مدني او سیاسي فرهنگ او داسې نورو ته اشاره کړې ده. څرنگه چې سیاسي مسایل د انسان د ژوندانه پر مختلفو برخو لکه: ټولنیز، ارزښتي،اقتصادي نظامونو او پراختیا باندې مستقیم اغېز لري او د ټولو سرنوشت ورپورې تړلی دی، له همدې کبله ده چې د ملت ټولو افرادو ته باید په هغه کې برابره برخه ورکړی شي. په ټولیزه توگه ویلي شو چې سیاسي مشارکت د انسان د سرنوشت په ټاکلو کې د هغه له مداخلې څخه

عبارت دی. واقعي مشارکت د ژوندانه په ټولو مرحلو کې د تصمیم نیولو نه تر عمل کولو او د عمل کولو نه تر ارزیابۍ او بیا اصلاح کولو پورې، په برکې نیسي.

سیاسي مشارکت لاندې ګټې لري.

- خلکو ته زیات رول ورکوي.
- د تصمیم نیولو د قدرت د مرکزونو پراختیا.
- د بورو کراسي د بارسپکول.
- د زیات پیوستون لاسته راوړل.

د سیاسي مشارکت په هکله د اسلام د سپیڅلي دین هدایت:

خدای پاک د واقعي مومنانو د صفتونو په اړه فرمايي: ﴿وَاَمْرُهُمْ شورى بَيْنَهُمْ﴾ (الشورى: ۳۸) ترجمه: او د دوی کار د دوی په منځ کې په مشوره سره دی. نو په سیاسي او مصلحتي چارو کې د دوی سر نوشت د دوی په خپل لاس کې دی او هېڅوك نه شي کولای چې د دوی کارونه د دوی له رضایت نه پرته په زور او جبر سره په خپل لاس کې واخلي. که چېرې داسې وکړي، نو د اسلام د حکمونو سره یې مخالفت کړی دی.

❁ آیا د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د ژوندانه او خوی او عادت څخه داسې مثال راوړې شئ چې د اصحابو سره د ده د مشورې کولو ښکارندوی وي؟

دلیل راوړئ

ولې ځینې هېوادونه، نه پرېږدي چې هېوادوال یې د هېواد په اداره کې برخه واخلي؟ په زیاتره هېوادونو کې نه یوازې دا چې په سیاست کې د ولسونو ګډون نه تشویقیږي، بلکې هغوی ته په سیاست کې د برخه اخیستنې اجازه هم نه ورکول کیږي. دغه موضوع دوه اساسي عوامل لري.

۱- حکومت په سیاست کې د مداخلې کولو د محدودیت قدرت لري. تر هغه وخته پورې چې بې سوادي، عمومي بې خبري، ضعف، د تشکیل نشتوالی د سیاسي مسایلو په درک کې د خلکو بې خبري او د دوی کمزورتیا موجود وي، د حکومت لپاره دا کار څه ناخه آسان دی چې وکړای شي په سیاست کې مداخله محدوده کړي.

۲- حاکمان اکثراً وېرېږي چې مبادا د دوی ارزښتونه، ګټې او غوښتنې له منځه ولاړې شي. په ټولیز ډول، مستبد دولتونه له مختلفو لارو څخه کار اخلي، ترڅو خلک په سیاست کې له ګډون کولو څخه منع کړي. دا په دې معنا ده چې سیاسي کسانوته په سیاسي بهیر کې لږ چانس ورکول کېږي.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د مشارکت لغوي معنا څه ده؟

۲- په ښوونځي کې د خپل مشارکت څو مثالونه بیان کړئ.

۳- په سیاسي مشارکت کې کوم فعالیتونه شامل دي؟

٤-ستاسې په نظر په مختلفو ټولنو کې سیاسي مشارکت ولې متفاوت دی؟

۵- مستبد رژیمونه له کومو لارو څخه غواړي چې خلک په سیاست کې له مداخلې څخه لرې وساتي؟ په دې برخه کې خپل نظر څرګندکړئ.

کورنۍ دنده

د مشارکت د ښېګڼو یا ګټو په هکله څو کرښې ولیکئ.

د سیاسي مشارکت طریقې

په تېر درس کې مو زده کړل چې سیاسي چارې د ټولنې د افرادو په ژوندانه باندې مستقیم اغېز لري. نو باید د ټولنې هر غړي ته په سیاسي فعالیتونو او د سر نوشت په ټاکلو کې له نورو سره برابر حق ورکړی شي ترڅو خلك وکړای شي چې د مختلفو لارو څخه د خپلو استازو او حاکمانو په ټاکلو، څارنې او لېرې کولو کې برخه واخلي.

خبرې پرې وکړئ

- آیا تاسې تر اوسه پورې په ټاکنو کې گډون کړی دی؟
- زموږ په دولت کې خلك له کومو لارو څخه کولی شي چې په ټاکنو کې برخه واخلي؟

د ټولنې خلك کولی شي چې په لاندې طریقو د خپل هېواد په سیاسي فعالیتونو کې برخه واخلي.

۱ - ټاکنې

آیا پوهېږئ چې ټاکنې څه شی دی؟ ټاکنې د خلکو مشروع حق دی؛ خلك په خپله اراده سره خپل مشرټاکي؛ فشار، جبر او زور نه شي کولی چې د خلکو غوښه اراده سلب کړي. ټاکنې د هېواد دچارو په اداره کې د خلکو دگډون او د خپل سیاسي سر نوشت په ټاکلو کې مهمترینه وسیله ده. په بله ژبه ټاکنې په ټولنه کې د مقام، منصب او مسؤولیت لپاره د عمومي رای گېری له لارې د اشخاصو د ټاکلو رسمي بهیر دی. ټاکنې په مختلفو هېوادونو کې د ولسواکۍ د بهیر یوه نه جلا کېدونکې او د نړیوالو منل شوو معیارونو لرونکې برخه ده چې د هغې له رعایتولو پرته نه شو کولی چې رژیم ته مشروعیت وروبخښو او د ولسواکۍ ادعا وکړو.نن سبا د دې بحث په چوکاټ کې دوه ډوله ټاکنې له ځانگړې اهمیت څخه برخمنې دي. یو یې په جمهوري رژیمونو کې د دولت د رئیس ټاکنې او بل ډول یې د مقننه مجلس (پارلمان) لپاره د خلکو د استازو ټاکنې. د دې دوو ډولو ټاکنو اهمیت په دې کې دی چې هر فرد دیوه هېوادوال په توگه کله چې رایه ورکوي، په واقعیت کې د خپل هېواد په سر نوشت کې برخه اخلي.

د ټاکنو مهمترین اصول په لاندې ډول دي

- ټول هېوادوال ښځه وي او که نر چې قانوني عمر یې پوره کړی وي، حق لري چې په ټاکنو کې گډون وکړي.
- ټاکنې د آزادو، عمومي، پټو او مستقیمو رایو اچونو له لارې صورت نیسي.
- رایه ورکوونکې په ټاکنو کې د مساوي حقوقو د درلودلو له حق څخه په گټه اخیستنې سره په ټاکنو کې برخه اخلي.

• رایه ورکوونکي په ټاکنو کې د یوې رایې حق لري، یوازې د خپل ځان له خوا رایه ورکوي.
• رایه ورکوونکي په آزاده اراده په ټاکنو کې ګډون کوي.

په رایه ورکوونکو او نوماندانو باندې د ژبې، مذهب، قوم، جنس، قبیلې، استوګنې او ټولنیز موقف په خاطر هرډول مستقیم او غیر مستقیم محدودیت منع دی. که چېرې د ټاکنو په وخت کې له پورتنیو اصولو څخه کوم یو یې مات او یا تر پښو لاندې شي، ټاکنې تقلبي او غیر قانوني شمېرل کېږي.

❁ د تقلبي ټاکنو په هکله له خپلو انډیوالانو سره له مشورې نه وروسته خپل نظر نوروته واوروئ.

د نوماندانو پېژندل

د نوماندانو د پېژندنې لپاره مختلفې طریقې موجودې دي. د پیژندنې لومړنۍ طریقه د هغو مهمو ټکو څېړنه ده چې نوماندان یې په خپلو وینا وو او تبلیغاتوکې په څرګنده توګه بیانوي. دویمه طریقه د هغو موضوعاتو بررسي ده چې د نوماندانو مخالفان یې د دوی په هکله په ورځپاڼو، مجلو، بیانیو او مختلفو محفلونو کې بیانوي. دریمه طریقه د دوی د پلویانو پېژندنه ده یعنې دا چې کوم ډول خلک او ګروپونه له کومو ځانګړنو سره له دوی څخه ملاتړ کوي او تبلیغ ورته کوي، پوسترونه ورته چاپوي او په هغو ځایونو باندې یې چې دولت اجازه ورکوي، نښلوي. څلورمه طریقه دا ده چې نوماندانو ته باید په رادیو او تلویزیون کې د مباحثې زمینه مساعده شي، ترڅو له دغې لارې خپل کاري پروګرامونه خلکو ته واوروي. خلك باید د خپل نظر ورنوماندانو څخه بشپړ پېژندنه ولري، که چېرې هغه ونه پېژني او د نورو په تشویق د رای اچونې صندوقونو ته ولاړشي او رایه ورکړي، د دوی دا ډول ټاکنه به یوه ړنده ټاکنه وي.

❁ د پورته یادوشوو موادو څخه پرته د نوماندانو د پېژندنې لپاره نورې کومې لارې موجودې دي؟
له خپل ګروپ سره د مشورې نه وروسته دې د ډلې استازي د ډلې نظرنوروته ور واوروي.

د ټاکنو طریقه

د ټاکنو په وخت کې څو کسه د جمهوري ریاست او یا ولسي جرګې د استازیتوب لپاره ځانونه نوماندوي. د دوي صلاحیتونه د استازیتوب لپاره د لازمو شرطونو د درلودلو له نظره څېړل کېږي.
وروسته ټول او یا ځیني یې تایید او خلکو ته وربېژندل کېږي. له دې نه وروسته:
• نوماندان د خپل ځان او یا د جمهوري ریاست او ملي شورا په مقامونو کې د خپل کاري پلان په معرفي کولو پیل کوي.
• خپل سوابق خلکوته وربېژني.

• خپل ځان خپلواک او یا د اړوند ګروپ او ګوند استازی معرفي کوي.
• وایي چې که چېرې جمهور رئیس شوم او یا مې پارلمان ته لار ومونده دا ډول کارونه به وکړم.
• د اسلام له سپېڅلي دین څخه دفاع کوم.
• په دولتي پستونو کې، پرهیز ګار، تحصیل کرده، وطن دوست، تجربه کار اشخاص د دوی له مسلک سره سم، مقرروم.
• د هېواد پوهنې ، د ښوونکي د ژوندانه وضعیت او معاش ته کلکه پاملرنه کوم؛ ځکه چې د یوې ټولنې لوړتیا او ترقي دیو ه هېواد په پوهنه پورې اړه لري.
• کوښښ کوم چې پخوانۍ فابرېکې فعالې کړم، د بیکارانو لپاره کار پیدا کړم؛ د دولت د کارمندانو معاش ته پاملرنه کوم؛ ترڅو کارمندان هوسا ژوند وکړي او د رشوت او اداري فساد نه ځانونه لرې وساتي.

ټاکنیز اخلاق

ټاکنیز نوماندان باید ټاکنیز اخلاق ولري. د بېلګې په توګه ټاکنیز نوماندان د ځان په معرفي کېدو کې مبالغه ونه کړي؛ خلکوته د دروغو وعدې ورنه کړي؛ د نورو نوماندانو سپکاوی ونه کړي؛ له تحقیر، تهمت او توهین څخه ډډه وکړي؛ د خپلې خوښې نوماند ته د زیاتو رایو د ترلاسه کولو لپاره په ناوړه کارونو لاس پورې نه کړي؛ له دې امله ویلي شو چې ښه اوسالم انتخابات هغه وخت تر سره کېدای شي چې خلک د خپلې خوښې استازي په آزاده توګه و ټاکي او د خپلو مخالفینو نظریې وزغمي او درناوی یې وکړي. له خپل ټاکنیز مخالف سره د دښمنۍ احساس ونه کړي او یو له بله سره د دوستۍ په فضا کې راشه درشه وکړي.

❁ د ګروپونو غړي دې په خپل منځ کې مشوره وکړي. د ټاکنیزو ښو او بدو اخلاقو فهرست دې ترتیب کړی او بیا دې د دوی نماینده نورو ته واوروي.

۲- رفرانډوم یا د خلکو رایوته مراجعه کول

د رفرانډوم کلمه (دخلکو رایوته د مراجعې) په معنا او د سیاسي مشارکت له طریقو څخه یوه طریقه ده. رفرانډوم هغه طریقه ده چې د هغې په وسیله د خلکو رایو ته په مستقیمې مراجعې سره، عمومي عقیده معلومولی شو. په بله ژبه رفرانډوم ملت ته د یوې خاصې سیاسي مسئلې د راجع کولو او د هغې په هکله د عمومي رای ګیرۍ او مستقیم تصمیم نیونې څخه عبارت دی. په ځینو هېوادونو کې لکه استرالیا په اساسي قانون کې بدلون راوستل، فقط عمومي رایوته د مراجعې له لارې امکان لري.
د اسلام په تاریخ کې لومړنی رفرانډوم د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په زمانه کې صورت ونیوه.

کله چې رسول الله ﷺ زخمي شو، نو د ځان پر ځای د ځای ناستي په خاطر يې د پخوانيو يارانو څخه د شپږو کسو وړانديز وکړ، ترڅو د ده له مرګ وروسته له دوی څخه، يوېې خليفه شي. عبدالرحمن بن عوف وظيفه واخيسته چې د مدينې د خلکو په منځ کې رفراندوم وکړي او دا معلومه کړي چې د خلکو اکثريت د چا په خلافت باندې قناعت او رضايت لري. نو ويلی شو چې د بشر په سياسي تاريخ کې لومړنی رفراندوم، همدغه رفراندوم و. رفراندوم د لومړي ځل لپاره په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې د سويس په هېواد کې د خلکو د نظر د معلومولو لپاره منځته راغی. زموږ اساسي قانون په پنځه شپېتمه ماده کې جمهور رئيس ته حق ورکړی چې: جمهور رئيس کولی شي په مهمو ملي، سياسي، ټولنيزو او يا اقتصادي چارو کې د افغانستان د خلکو ټول پوښتنې ته مراجعه وکړي، ټول پوښتنه بايد د دې اساسي قانون د حکمونو مخالفه او د هغه د تعديل مستلزمه نه وي.

❁ د رفراندوم د منفي او مثبتو اړخونو په هکله څو کرښې وليکئ.

۳- مظاهرې يا لاريونونه څه شی دي او له هغو نه څه ګټه اخيستل کېږي؟

د سياسي ګډون (مشارکت) يوه طريقه ده چې خلک د غونډېدو او په سر کونو او ميدانونو او په عامو لارو کې د لاريون په وسيله، د ليکل شويو او شفاهي شعارونو په ورکولو سره، خپلې غوښتنې د حاکمو مقاماتو د يو اقدام يا تصميم او سياست نه د اعتراض په ترڅ کې څرګندوي چې دې عمل ته مظاهره يا لاريون وايي. د اساسي قانون ۳٦ مادې د افغانستان اتباعوته حق ورکړی چې د روا او سوله ييزو غوښتنو د تامين لپاره له قانون سره سم يې وسلې غونډې او مظاهرې وکړي.

❁ د هغو مظاهرو څخه چې په تلويزيون کې موليدلي دي يو څو مثالونه د ټولګي د پلاوي په واسطه نورو ته بيان کړئ.

۴- د ګوندونو او انجمنونو همکاري

په يوه ټولنه کې خلک په مختلفو علايقو، مفهومونو، عقيدو ژوند کوي، ټولنه بايد د دې لارې پيدا کړي ترڅو هغوی وکولی شي، خپلې عقيدې بيان کړي؛ له هغو نه دفاع وکړي او د قانون په چوکاټ کې يې پلې او عملي کړي. هغه لارې چې ټولنې د دې چارو لپاره د هغو وړاندوينه کړې ده، هغه د ګوندونو او انجمنونو جوړول دي.

آيا پوهېږئ ګوند څه شی دی؟

ګوند هغو تشکيلاتوته وايي چې د هغه غړي د ټولنې د قدرت په جوړښت باندې د کنترول او د خپلو غوښتنو د لاس ته راوړلو او همدارنګه په ظاهر کې د ټولې ټولنې د غوښتنو د تامين لپاره په هغه اغيزه اچوي. د هېواد د اساسي قانون په ۳۵ ماده کې د ټولنو او غونډو او سياسي ګوندونو د تشکيلېدو په باره

کې داسې راغلي دي:

((د افغانستان اتباع حق لري چې د خپلو مادي او يا معنوي غوښتنو د تامين لپاره د قانون له حکمونو سره سم ټولنې جوړې کړي، د افغانستان اتباع حق لري، د قانون له حکمونو سره سم سياسي گوندونه جوړ کړي، په دې شرط چې :

۱- دگوند مرامنامه او اساسنامه د اسلام د سپيڅلي دين داحکامو او په دې اساسي قانون کې د راغلو نصوصو او ارزښتونو مخالف نه وي.

۲- دگوند تشکيلات او مالي منابع ښکاره کړي.

۳- نظامي او نظامي ډوله تشکيلات او هدفونه ونه لري.

٤- له بهرنيو سياسي گوندونو يا نورو بهرنيو منابعو سره تړلی نه وي.

۵- د قوم، سمت، ژبې او فقهي مذهب په بنسټ دگوند جوړول او فعاليت کول جواز نه لري.

هغه جمعيت اوگوند چې د قانون له حکمونو سره سم جوړيږي، د قانوني موجباتو او با صلاحيته محکمې له حکمه پرته نه منحل کيږي)).

گوندونه د نننۍ عصر په ولسواکۍ کې ډېر مهم سازمان گڼل کيږي. د ځينو نظر پوهانو په عقيده، ولسواکي دگوندونو له سيالۍ څخه پرته بل شی نه ده. دگوندونو شتون په يوه ټولنه کې ډېرې پايلې او اغيزې لري لکه:

- د خلکو غوښتنې ښکاره کيږي، او د ستونزو د حل لپاره لارې لټول کيږي.
- سياست کوونکي له هغه څه نه چې په ټولنه کې تيريږي، خبريږي.
- گوندونه او انجمنونه هغه اطلاعات چې د سياست کوونکو د چارو او کړو وړونه يې په لاس کې لري، د خلکو غوږونو ته يې رسوي، او د ښه او وړ سړي په ټاکلو کې مرسته کوي.

❁ له خپل گروپ سره بحث وکړئ. د پنځو گوندونو نومونه چې پېژنئ بيان کړئ.

۵- رسنۍ

رسنۍ له يوې خوا د تبليغاتو ديو مهم عامل او له بلې خوا په عمومي افکارو ديو اغيزمن ټولنيز عامل په حيث په ټولنه کې له فوق العاده اهميت نه برخمنې دي. نن ورځ هغه پر مختگونه چې د اړيکو د تکنالوژۍ په برخه کې راغلي دي،

رسنيو له هر پړاونه ډېر اهميت موندلی دی، څکه خلك د پيغامونو د ابلاغ او استولو ، د افكارو د بيانولو او د مفاهيمو د انتقال لپاره له رسنيونه استفاده کوي. همدارنګه، خلك، ګروپونه او سياسي ګوندونه له رسنيو څخه:

- د خارجي او داخلي خبرونو او اطلاعاتو څخه د خلکو خبرتيا.
- د سياسي او ټولنيزو مسئلو د تفسير او تحليل له لارې خلکو ته د تفكر او نظرياتو د زمينې برابرول.
- د خلکو پوهاوی.
- له ټولنيزو موخو او اساسي پروګرامونو نه د خبرتيا او ودې په مقصد استفاده کوي.

❁ له خپل ګروپ سره په سياسي ګډون د رسنيود ښې او بدې اغېزې په باره کې بحث وکړئ.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د ښې ټاکنې په باره کې خوكرښې وليکئ.

۲- رفرانډوم تعريف کړئ.

۳- له مظاهرونه په کوم مقصد كار اخېستل کېږي؟

٤- له رسنيو نه په کوم مقصد كار اخېستل کېږي؟

٥- د سياسي ګډون طريقې په ګوته کړئ.

کورنۍ دنده

د هغو ګوندونو په باره کې چې زموږ په هېواد کې د فعاليت اجازه لري، خپل آند په خو کرښو کې وليکئ.

د ښځو ګډون

مخکې له دې ووېل شول چې ګډون په مختلفو شکلونو لکه: ګډون په ټاکنو، په رایو اچولو، ټول پوښتنو، (رفرانډوم)، ګوندونو، انجمنونواو لاریونونو کې صورت نیسي. په دې لوست کې تاسې په سیاسي فرهنګي، اقتصادي او ټولنیزو چارو کې د ښځو له ګډون سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

ښځې د بشري ټولنې د تنې د نیمایي برخې په توګه د ټولې بشري ټولنې یو اساسي رکن جوړکړې دی چې د پېړیو په لړکې د هرې ټولنې په ټولنیز جوړښت کې یې خپل جوړونکی رول لوبولی دی او نن ورځ هم په نړۍ کې خپل جوړونکی رول لوبوي. په دې ځای کې پوښتنې پیدا کېږي چې:

- په فرهنګي، سیاسي او اداري چارو کې له ګډون نه د ښځو محرومول څه پایلې لري؟
- په سیاسي سازمانونو او ګوندونو کې د ښځو ګډون دوی له کومو حقوقو برخمنې کوي؟
- ښځې څنګه کولای شي چې په نړۍ کې د رایې او ګډون حق لاس ته راوړي؟
- رایه څه معنا لري؟

ښځې د بشریت د تاریخ په اوږدوکې په مختلفو وختونو او مرحلو کې د خپلو حقه حقونو څخه بې برخې شویدې. د اسلام د ستر پیغمبر له بعثت نه د مخه په عربي ټولنه او حتي دهغه وخت په نورو هېوادونو کې ښځو ته د مناسبو حقونو په ورکړه څوک قایل نه وو. د دوی سره د یوې مالي معاملې په څېر برخورد کېده خو د اسلام د دین په خپرېدو سره د قرآن د لارښوونو او سنتو په رڼا کې ښځې له ځانګړې عزت او منزلت څخه برخمنې شوې. د ژوندانه په ټولو برخو کې خپل حقوق ورکړای شول او د نارینه وو سره یو ځای اوږه په اوږه په سیاست، اقتصاد او ښوونه او روزنه

کې برخمنې شوې.

په اروپا کې د منځنۍ پېړيونه وروسته او د رنسانس په پيل سره د ښځو د سياسي خوځښت مخينه او د هغه اړوند نظريات د فرانسې انقلاب په جريان کې منځ ته راغی. د فرانسې انقلاب په لړ کې ښځو د ښځو انقلابي کميسيون په جوړولو اقدام وکړ، د عمومي ټاکنو د لاس ته راوړلو لپاره يې په نړۍ کې ډېره اوږده مبارزه وکړه. د لومړنيو خوځښتونو غړو د ټاکنو يا رای ګيرۍ حق يې هم د سياسي آزادۍ نښې بللې او هم يې اقتصادي او ټولنيزې برابرۍ ته د رسېدو لاره بلله. زياتره په انګليستان او امريکا کې د ښځوهڅې د رايي د حق د لاسته راوړلو لپاره بيړنۍ وې او نظر نورو هېوادوته يې زيات تاوتريخوالی راوپاراوه. د ښځو د ډلو رهبرانو په دې لاره کې ډېرې ستونزې وليدلې.

آيا پوهېږئ چې رايه څه شی ده؟

رايه په لغت کې د نظر او عقيدې په معنا ده. اما په اصطلاح کې د يوه شخص يا سيستم د ټاکلو په معنا ده. په اوسني سياسي سيستم کې د نوماندو چاپ شوې ورقه يا هغه وړانديزدی چې تمه کېږي، هغه قبول او يا رد کړي. اصلاًغربي نړۍ د ښځو د سياسي مشارکت مسأله د اسلامي زده کړو څخه تر لاسه کړې ده ځکه د اسلام په تاريخ کې دا ثابته ده چې ښځو په سياسي، اقتصادي او ټولنيزو فعاليتونو کې ګډون کړی دی. د بېلګې په توګه: حضرت عايشه (ض) د صحابه کرامو د دوران يوه ستره علمي څېره او سياستمداره ښځه وه خو په لويديځ کې د ښځو سياسي ووټ د شلمې پېړۍ په لومړيو کې د اروپا په ډېرو ښارونو کې وپېژندل شو. په انګليستان کې په کال ۱۹۸۱ م په امريکا کې ۱۹۲۰ م، په ايټاليا کې په کال ۱۹۲۵ م په فرانسه کې په کال ۱۹۴۴م کې. د سويس هېواد له ټولو هېوادونو نه ډېر د وړاندې ښځوته د ووټ د حق په ورکولو کې اقدام وکړ او بالاخره په ۱۹۷۰ کال کې د فدرال دولت د ټاکنو په يوه عمومي ووټ اچونه کې په تصويب ورسېد. له دې تاريخ نه وروسته هېوادونه د هغوی د پرمختګ او بشري تمدن ته د لاس رسي په وجه، د دې کار سر ته رسولو ته تسليم شول چې ښځې هم له نرانو سره په مساوي ډول له حقونو او شخصيت څخه برخمنې دي يو جنس له بل جنس نه اوچت نه دی. په شلمه پېړۍ کې څوځو ځله د حکومت رئيسان ښځې ټاکل شوي او هغو خپله ټولنه رهبري کوله. له هغو جملې نه کولی شو د اندراګاندي او مارګريت تاچر نوم واخلو. د اروپا په سياسي سازمانونو کې د ښځو غړيتوب کم و. همدارنګه د ښځو دندې په ګوندونو کې په فرهنګي او عمومي روابطو محدودې وې. د ښځو استازيتوب په پارلمانونو کې هم کم و. په امريکا کې د کارتر د حکومت په محال په يولس

کسیزه کابینه کې دوې ښځې وې.

د سکاندنیاوي هېوادونه په عمل کې یوازېني هېوادونه دي چې په هغوکې د ښځې رول ډېر اوچت دی. د فنلنډ، سویډن او ناروې په کابینو کې زیاتره غړې ښځې وې.

د اسلام په تاریخ کې هم داسې ښځې وې چې د حکومتونو ریاستونو ته رسېدلې وې او په سیاسي ډګر کې یې ستر رول درلوده. له هغې جملې څخه کولای شو چې د هارون الرشید د میرمنې زبیده او ګوهرشادبیګم څخه یادونه وکړو.

- زموږ د هېواد په کابینه کې څو ښځې وزیرانې موجودې دي؟

د ښځو نه ګډون به د ټولنې لپاره څه پایله ولري؟

په عمومي توګه د ښځو نه ګډون په سیاسي تصمیم نیولو کې ټولنې ته مهمې پایلې لري لکه:

- ښځې د حقونو او مسؤولیتونو نه محرومې.
- د هغوی نظریات له تګ لارو او قوانینو له جوړولو نه لرې ساتي.
- هغوی په ملي بودیجه کې له برخه اخیستنې او منابعو له تخصص څخه، بې برخې کوي.
- ټولنه له پوهې، وړتیا او نظریاتونه بې برخې کوي.

ستاسې په آند پرته له ذکر شویو مطالبونه د ښځو نه ګډون به نورې کومې پایلې ولري؟

د ښځو ګډون زموږ په هېواد کې

د ښځو ګډون زموږ د هېواد په سیاسي بهیر کې له ډېره وخته راهیسې پیل شوی دی ښځو د امان الله خان د سلطنت په وخت کې په سیاسي فعالیت کې ونډه واخیسته او د محمد ظاهر شاه د پاچاهۍ او شاه محمود خان د صدارت په وخت کې، یو شمېر ښځو ملي شورا ته لار پیدا کړه. د محمد ظاهر شاه له وخته وروسته د ښځو رول زیات شو او له هغه نه په را وروسته وختونو کې داسې ښځې موجودې وې چې د سفارت او وزارت پوستونو ته رسېدلې وې، خو د بن د پرېکړه لیک نه وروسته د ښځو لپاره په ټولو برخو کې د ګډون کولو لاره هواره شوه. ښځو د هېواد د اساسي قانون پربنسټ د نوماندۍ او رایې ورکولو حقوق تر لاسه کړل. پس له هغې ښځو وکړای شول چې د هېواد په سیاسي فعالیتونو کې فعاله ونډه واخلي. همدا اوس زموږ په هېواد کې ښځې فعال رول لري او په ټولو چارو کې برخه اخلي. د دوی له منځ څخه د هېواد په سیاسي بهیر کې یو شمېر یې د وزیرانو او وکیلانو په حیث مهم رول لوبوي.

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

١- د اسلام لاسته راوړنې د ښځو لپاره څه شی دي؟
٢- په اروپا کې د لومړي ځل لپاره ښځې څه وخت د خپلو حقونو د ترلاسه کولو په لټه کې شوې؟
٣- رایه او رایه اچونه څه شی دي؟
٤- آیا د اسلام په تاریخ کې ښځو سیاسي نقش درلود؟ د مطلب د اثبات لپاره د دوو دولتونو نومونه واخلئ.
٥- همدا اوس د هېواد په سیاسي بهیر کې د ښځو ګډون څه رنګه وینئ.

کورنۍ دنده

په فردي او ټولنیز ژوند کې د ښځې د رول په اړه څو کرښې ولیکئ.

د څېرکي لنډیز

• مشارکت په اصطلاح کې د تصمیم نیولونه د مخه د یو څه په هکله مشوره کولوته ویل کېږي. په داسې ډول چې د شخص څرګندونه او د مراقبت او څارنې عملي کولو امکان په دې تصمیم نیولو کې موجود او د هغه د پایلو بدلون امکان ولري.

• ټاکل د خلکو مشروع حق دی. خلک په خپله خوښه خپل مشر ټاکي. فشار، جبر او زور نشي کولی چې د خلکو کلکه اراده له منځه یوسي. ټاکنې په هېواد نیو چارو کې د ګډون او برخې اخیستنې او د دوی د سیاسي راتلونکي په ټاکلو کې یوه د ډېرو مهمو و سایلو څخه شمېرل کېږي.

• ښې او په زړه پورې او سالمې ټاکنې هغه وخت تر سره کېږي چې خلک د خپلې خوښې نماینده ګان پخپله خوښه وټاکي. د مقابل لوري نظریو ته غوږ ونیسي او ویې زغمي او یو له بله سره د دښمنۍ احساس و نه لري او یو له بله سره ښه راشه درشه وکړي.

• ښځې د ټولنې د نیمایي برخې په توګه کله چې د ټولنې په سیاسي ډګر کې فعال رول ولوبوي، په ټولنیز پرمختګ کې مهم رول لري. که چېرې د دوی د ګډون کولو لپاره مناسب شرایط برابرنه شي، ټولنه به د خپل پرمختګ نیمایي سرچینې له لاسه ورکړي.

• د اسلام دین په خپرېدو سره، د قرآن د هدایتونو او نبوي سنتو په رڼا کې ښځې د با عزته او باحرمته مقام څخه برخمنې شوې او د ژوند انه په ټولو برخو کې حقونه ورکړل شول او په سیاست، اقتصاد، ښوونه او روزنه کې یې د نارینه و سره اوږه په اوږه برخه واخیسته.

نړيوالې اړيکې

- د نړيوالو اړيکو وسيلې؛
- اقتصادي اړيکې؛
- سياسي اړيکې؛
- فرهنګي اړيکې؛
- نړيوال کېدل؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو نه تمه کېږي چې لاندې پوهنيزو موخوته ورسيږي.

- د نړيوالو اړيکو په مفهوم پوه شي.
- نړيوالو اړيکو ته د اړتيا په ضرورت او اهميت باندې پوه شي.
- د نړيوالو سياسي اړيکو په اصولو باندې پوه شي.
- د نړيوالو اقتصادي اړيکو په اصولو باندې پوه شي.
- د نړيوالو فرهنګي اړيکو اصول وپېژني.
- نړيوال کېدل تعريف کړای شي.

له زده کوونکو نه تمه کېږي چې لاندې مهارتي موخوته ورسيږي.

- د نړيوالو اړيکو مفهوم تعريف کړای شي.
- د نړيوالو اړيکو اړتيا او مفهوم تشريح کړای شي.
- د نړيوالو سياسي اړيکو څخه ځينې مهم يې توضيح کړای شي.
- د فرهنګي اړيکو اهميت او زيان توضيح کړای شي.
- نړيوال کېدل تحليل کړای شي.

د نړیوالو اړیکو وسیلې

په تېرو درسونو کې مو ولوستل چې ښځې د ټولنې په پرمختګ کې د ټولنې د وجود نیمایي برخه تشکیلوي. د ښځو سیاسي ګډون تصمیم نیول او په حکومت کې د هغوي شتون کیدای شي چې د فعالیت د نورو ساحو لپاره یو ملاتړ(پشتوانه) وي. نن ورځ تاسې په سیاسي، اقتصادي او اجتماعي برخو کې د ښځو دکړنو شاهدیاست. په دې لوست کې تاسې د نړیوالو اړیکو له وسیلو سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

که د ټولنو پخواني تاریخ ته وګورو په پخوانیو زمانو کې هم د ټولنو ترمنځ اړیکې موجودې وې، مګر نه د نن ورځې په شان په دې هکله پوښتنه پیداکېږي چې:

نړیوالې اړیکې څنګه را پیدا شوې؟

د لرغوني یونان د سیاسي تاریخ په مطالعې سره له قراردادونو او اتحادیو سره مخامخ کېږو چې دیو ډول نړیوال ساده وېش د ښتون او لرغوني زماني د سیاسي واحدونو تر منځ د منظمې همکارۍ دلیل کیدلی شي. پس له هغې په لومړنیو پېړیو (قرون اولی) کې نړیوال اړیکې د هغه وخت د مطرح شوو څلورو امپراطوریو یعنې روم، فارس، هند او چین ترمنځ د سوداګریزې راکړې ورکړې او کله به هم د سولې او جګړو پر اړیکو باندې ولاړې وې. د اتمې زیږدیزې پېړۍ نه وروسته کله چې د هغه وخت د مطرح شوي نړۍ په د ننه او محور باندې اسلامي لوی هېواد را څرګند شو، د نړیوالو اړیکو د تاریخ پاڼه بدله شوه او د هېوادونو ترمنځ په علایقو کې پرسوداګرۍ او ځمکنیو شخړو سربېره د ارزښتونو او اخلاقو پر بنسټ یو نوی ور پرانیستل شو. مسلمانانو د نړیوالو سره خپلې اړیکې د برابرۍ او ورورولۍ او مرییتوب د جغ څخه د ملتونو آزادولو په بنسټ، ټینګې کړې. اولینی سرې چې د نړیوالو اړیکو په هکله یې یوغښ کتاب ولیکه او تراوسه پورې د څېړونکو په لاس کې دی امام محمد بن حسن شیباني د امام ابوحنیفه (رحمت الله علیه) شاګرد و چې دوه عنوانه کتابونه یې د کتاب السیر الصغیر او کتاب السیر الکبیر په نومونو لیکلي دي. مګر د نړیوالو اړیکو اساسي ستنې د هېوادونو د نوي سیستم تر پیدا کېدو وروسته د ننیو دولتونو په واسطه په اوولسمه پېړۍ کې د ۱٦٤۸ م د (وستفالي) قرارداد نه وروسته کېښودل شوې. چې د فرانسې انقلاب ۱۷۸۹ م او د کنګرې ۱۸۱۵ م سره یې وده وکړه. څکه د نن ورځې د نړیوالورو‌ابطو نظم چې بنسټ یې اېښودل شوی دی، په دوه اساسي اصولو د مختلفو او خپلواکو هېوادونو شتون ، په نړیواله صحنه کې د هېوادونو د برابرۍ پر اصل منلو باندې ولاړ دی. چې دوستفالي له قرارداد او د فرانسې له انقلاب نه وروسته د دولتونو د منلو وړ وګرځېد.

له دوهمې نړیوالې جګړې نه وروسته، په نړیوالو اړیکو کې د اغېزمنو پدیدو او عواملو په باره کې

تحقیق، او همدارنگه علمي مطالعې په نړیوالو اړیکو او خارجي سیاست کې پیل او د نن ورځې په شان یې رواج پیدا کړ.

نړیوالې اړیکې په عامه معنا د اړیکو له هغو ټولو ډولونو نه عبارت دي چې د نړۍ په کچه یې نړیوال دولتونه، نړیوال سازمانونه او نور لوبغاړي یو له بل سره لري.

اوس مهال (۱۹۳) هېوادونه وجود لري چې یو له بل سره او همدارنگه د نړیوالو سازمانو او نورو ډول ډول لوبغاړو سره یو اړخیزې او څو اړخیزې سیاسي، اقتصادي، فرهنگي او تجارتي اړیکې لري. د بېلگې په توگه: زموږ هېواد افغانستان د شمال له خوا د تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان له جمهوریتونو سره، د جنوب او جنوب شرق له خوا د پاکستان له اسلامي جمهوریت سره هم سرحده او سیاسي، اقتصادي، ټولنیز او فرهنگي اړیکې لري. همدارنگه په لرې واټن کې افغانستان له افریقا، امریکا او استرالیا له لویو وچو سره اړیکې لري. د هېوادونو تر منځ اړیکې او د هغوی ثبات د هېوادونو ترمنځ نورې اړیکې پیدا کوي چې د نړیوالو اړیکو په نامه یادېږي. دا اړیکې له دې امله نړیوالې بولي چې د دې اړیکو تشکیلوونکي ټولنې او هېوادونه دي.

آیا پوهېږئ د نړیوالې جگړې تر پایه پورې نړیوالې اړیکې څنگه څېړل کېدلې؟

له دوهمې نړیوالې جگړې نه مخکې ۱۹۳۹م د نړیوالو روابطو مطالعات، د سیاسي تفکراتو په چوکات او همدارنگه د نړیوالو پېښو تحلیل او تجزیه د ورځپاڼو او تاریخ لیکنې په اساس څېړل کېدل؛ معمولاً یې منظم او یو ډول والی نه درلود. هر یوه پوه د خپلو څېړنیزو او ذهني شرایطو په بنسټ د نړیوال سیاست د موضوع په باره کې خپلې څېړنې او تحقیقات سرته رسول. د نړیوالو اړیکو د څېړنې د ساحې اساس هغه وخت د مؤرخانو، ورځپاڼو لیکونکو سر ښکاره کونې ځای او کله هم د حقوق پوهانو او اخلاق پوهانو او د کوربه یانو د کورڅښتنانو برید یا قلمرو وه. د پاملرنې وړ ټکی دادی چې څېړونکي د هغو پېښو او پر مختگونو تر تاثیر لاندې چې د نړیوالو اړیکو په صحنه کې پېښیدلې په اغېزناکه توگه به یې خپل نظر څرگنداوه. په بل عبارت، د نړیوالو روابطو د څېړونکو لیدلوری او تحلیل به له سیاسي پېښونه اغېزمن وه.

له دویمې نړیوالې جگړې څخه وروسته د نړیوالو اړیکو څېړونکي دې نتیجې ته ورسېدل چې د کړو وړو ټینگې او تکرار کېدونکې نمونې لاس ته راوړي، ترڅو د عمومي قوانینو او اصولو په رڼا کې وکولی شي د سیاسي واحدونو کړه وړه بیان او وړاندوینه یې وکړي. په دې ډول (د علمي څېړنو اساس) په نړیوالو اړیکو کې رونق پیدا کړ او د نړیوالو اړیکو څېړونکو کوښښ کاوه چې په خپلو څېړنو کې له علمي طریقو څخه کار واخلي.

په دې ډول کولی شو ووایو چې نړیوال روابط د انساني علومو له جملې څخه دي چې له پخوا زمانو

ثخه يې له نورو رشتونه توپير پيدا کړي او خپلواکه بڼه لري. تر دې حده پورې چې د دې رشتې د څېړنې لپاره په ټوله نړۍ کې څېړنيزې او علمي برخې او مرکزونه منځ ته راغلي دي، خو دا په دې معنا نه ده چې دا رشته له ټولو علومونه بې نيازه ده، خو برعکس د نړيوالو اړيکو او سياست په اړه څېړنې او مطالعه کېداى شي، د نورو ټولنيزو علومو د رشتو نه له ګټې اخېستلو پر ته ناممکن وي.

د نړيوالو اړيکو اصول څه شی دي؟

د نړيوالو اړيکو اصول کولی شو داسې تعريف کړو: د ټولنيزو علومو يوه رشته ده چې د نړيوالو لوبغاړو د پېژندلو چارې سرته رسوي.

يا د نړيوالو اړيکو اصول هغه علمي رشته ده چې د ټولنې او د نړيوالو مسايلو پېژندل ورد غاړې دي.

د اوسنيو نړيوالو اړيکو مسايل کوم موضوعات تشکيلوي؟

نن ورځ په نړيوالو اړيکو کې بې شمېره مسايل موجود دي چې بېشکه د نړۍ راتلونکي د دې مسايلو په صحيح حل پورې اړه لري چې خورا مهم يې عبارت دي له: دجګړې په ځينو سيمو کې د کراری راوستل، په عمومي توګه د نړيوالې سولې مسئله، د ځواکمنو هېوادونو تر منځ اړيکې، د کړکېچ رامنځته کېدل، د دريمې نړۍ استعمارول، خپلواکۍ غوښتونکي خوځښتونه او انقلابونه، سيمه ييز اختلافونه، سياسي سيالی هسته يي وسلې، په فضا کې نړيوالې اړيکې او داسې نور.

❁ کومې موضوع ګانې له نړيوالو اړيکو سره تړاو لري؟ د ګروپ له غړيو سره پرې خبرې وکړئ.

نړيوال لوبغاړي

په عامې معنا سره د لوبغاړي اصطلاح هغو ټولو مقاماتو، سازمانونو ګروپونو، حتي اشخاصو ته کارولی شو چې د يوه عمل سرته رسوونکي وي، يو رول يا نقش يې لوبولی وي. د نړيوالو اړيکو په تړاو هغه مجموعه (ډله) کولی شو د لوبغاړو په توګه معرفي کړو چې کړه يې د هېواد له سرحدونو څخه آخوا غځېدلې وي او فعالانه په نړيوالو چارو کې ګډون ولري. پر دې بنسټ د نړيوالو اړيکو ټول لوبغاړي کولای شو د دولتونو، نړيوالو سازمانونو او ټولو نورو لوبغاړو تر سر ليک لاندې مطالعه کړو.

دولت

دولت د نړيوالې ټولنې او نړيوالو حقونو اصلي واحددي. د نړيوالو سياسي، حقوقي، اقتصادي، فرهنګي، نظامي او داسې نورو واحدونو ترمنځ د اړيکو مجموعه ده. د نړيوالو اړيکو په مطالعه او څېړنه کې لومړنی ګام د دولتونو ترمنځ د اړيکو څرنګوالی دی. د نړيوالو سازمانونو، څو مليتي شرکتونو او نورو لوبغاړو له منځته راتلونه مخکې په نړيواله کچه يوازينی لوبغاړی، دولت و. نن ورځ د نورو لوبغاړو له شتون سره سره بياهم د نړيوالو اړيکو اساسي رکن دولتونه دي چې د سياسي اړيکو

په لوست کې به نور معلومات پیدا کړئ.

* ولې دولت د نړیوالو اړیکو په اصولو کې مهم دی؟ د ګروپ له غړو سره په دې باره کې خبرې وکړئ.

د غیر دولتي لوبغاړو په باره کې په څه پوهېږئ؟

له دولتونو نه علاوه نور لوبغاړي هم شتون لري چې د بهرنیو اړیکو په ډګر کې ښه رول لوبوي. په داسې ډول چې یو په دریمه نړیوال فعالیتونه یې د دولت سره څنګ په څنګ مطرح کړیدي. په اوسنیو شرایطو کې د لوبغاړو رول او د خپلواکی غوښتونکو خوځښتونو، انقلابي ګروپونو او سازمانونو، نړیوالې اتحادیې څو ملیتي شرکتونه او په دې ډول نور اهمیت لري چې حتی په ځینو چاروکې د دې غیر دولتي لوبغاړو اغیزه په نړیوالو اړیکو کې د رسمي (حکومتي) لوبغاړو له رول نه زیاته وي. په داسې حال کې چې د دولت کړه وړه کولی شو، د حکومتي جوړښت د نمونې په اساس او همدارنګه د ملي ګټو او حقوقي مسئلو په چوکاټ کې تجزیه او تحلیل کړو، خو دا ډول مشخص چوکاټ نه شو کولی، غیر حکومتي بازیګرانو ته په نظر کې ونیسو.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- نړیوالې اړیکې تعریف کړئ.

۲- د نړیوالو اړیکو اساسي بنسټونه څنګه اېښودل شوي؟ معلومات ورکړئ.

۳- نن ورځ کوم موضوعات د نړیوالو اړیکو له بحث سره تړاو لري؟ فهرست یې کړئ.

٤- نړیوالې اړیکې پخوا وختونو کې څنګه څېړل کېدې؟

٥- د نړیوال لوبغاړي اصطلاح څه معنا لري؟

کورنۍ دنده

د پنځو نړیوالو سازمانونو نومونه ولیکئ.

اقتصادي اړيکې

په تېر درس کې مو زده کړل چې د هېوادونو ترمنځ د اړيکو شتون او دهغه دوام په تدريج سره د هېوادونو ترمنځ د پايدارو اړيکو شبکه پيداکوي چې د نړيوالو اړيکو په نامه ياديږي اوس له اقتصادي اړيکو سره آشنايي پيداکوئ:

خبرې پرې وکړئ

انسانان د هغو ډول ډول اړتياوو په خاطرچې لري يې يو له بل سره د اړيکو لرلو ته ضرورت لري. اقتصادي اړيکه هم د همدې ضرورت په اساس شکل نيسي. دا ارتباط کله ساده، د مبادلې تر حده او کله په پېچلې توګه په نړيواله کچه صورت نيسي په دې برخه کې پوښتنه پيداکېږي چې:

اقتصادي فعاليت څه شی دی؟

د ژوندانه د اړتياوو ورځ شيانو توليد د نسل د توليد تر څنګه او له هغه وړاندې د ټولنيز نظام د دوام لپاره ضروري دی. له همدې امله په هر نظام کې ځينې سرته رسېدلې فعاليتونه د ژوند د وسايلو د لاس ته راوړلو لپاره ځانګړې شوي چې هغه د اقتصادي فعاليت په نوم ياديږي. دا فعاليتونه په دوو برخو کې سرته رسيږي.

د بېلګې په توګه:

- د بزګرانو کوښښ او هڅه په کرنيزو ځمکو کې.
- د انجينرانو او کارګرانو فعاليت په فابريکو کې. دا د اقتصادي فعاليت بېلګې دي چې د هغه په ترڅ کې توکي توليديږي.
- د ښوونکو فعاليت په ټولګي کې.
- د کارمندانو فعاليت په دولتي ادارو کې.

دا د اقتصادي فعاليت هغه بېلګې دي چې د هغه په ترڅ کې يو شی، د خدمتونو په نوم عرضه کېږي.

اقتصادي اړيکې

په ټولنيز چاپېريال کې هغه اقتصادي فعاليت چې له نورو سره په اړيکو کې سرته رسيږي د فرد او نورو تر منځ د اړيکو دنيولو لامل ګرځي، اقتصادي اړيکې نوميږي.

د بېلګې په توګه:

- د کارگرانو اړیکه یو له بل سره د کار په چاپېریال کې.
- د کارگرانو اړیکه له انجینرانو سره.
- د کارگرانو اړیکه د فابریکې له څښتن سره.
- دا په فابریکه کې د اقتصادي اړیکو بېلگې دي.

❁ د خپل گروپ په مشوره د اقتصادي اړیکو درې بېلگې ولیکئ.

اقتصادي نظام:د هغو اړیکو مجموعه چې د توکو د تولید، مبادلې او خدمت په اړه د هغو تعین شویو قواعدو له مخې چې د ټولنې له خوا شکل نیسي، اقتصادي نظام منځ ته راوړي.

د سیاسي اړیکو اغېزه په اقتصادي اړیکو باندې

تجارت زیاتره دسوداگرو او تجارتي شرکتونو او دولتونو ترمنځ د هغو قوانینو او مقرراتو په اساس صورت نیسي چې د دولتونو له خوا وضع شوي دي او یا د هغو قراردادونو په اساس وي چې د دولتونو ترمنځ تړل شوی وي. دولتونه هغه توکي او مواد چې صادرول او واردول یې منع نه وي، د هغو اندازه د صدور او ورود طریقه معلوموي او تجارت د دې قوانینو او مقرراتو په حدودو کې مجاز گڼل کېږي. د دې قوانینو او مقرراتو وضع کېدل د هغه هېواد د بهرني سیاست تابع دي. دولتونه هڅه کوي، تجارتي تړونونه په داسې ډول تنظیم کړي چې هغوی ته ډېره گټه ور په برخه او د بهرني سیاست سره یې موافق وي. له دې امله دولتونه په خپل هېواد کې د گمرک پرانیستلو ته اقدام کوي، ترڅو د غیر قانوني توکو او موادو د صدور او ورود نه مخنیوی وشي.

آیا پوهېږئ قاچاقي مواد څه شی دي؟

هغه توکي چې د مقرراتو له چوکاټ نه بهر وارد او یا صادرشي، قاچاقي مواد گڼل کېږي او عامل یې مجرم گڼل کېږي. له نورو ټولنو سره اقتصادي اړیکې د ټولنو په داخلي جوړښت اغېزه لري او ممکنه ده د ټولنیز نظام تعادل له ستونزو سره مخامخ کړي. له همدې امله د ټولنو تر منځه د اقتصادي اړیکو تنظیم او سمون صورت نیسي. د بېلگې په توگه: کولی شو په ځینو دوروکې د ځینو خوراکي توکو د صدور اجازه او په ځینې دورو کې د دې موادو ممنوعیت په گوته کړو. خوراکي توکي د بهرنیو پیسو د لاس ته راوړلو په موخه د بهرنیو توکو پېرودلو لپاره صادرېږي. خو کله چې د موادو صدور په داخل کې د دې موادو د کمبود او د بیو د لوړوالي سبب شي، دولت د تعادل د ساتلو لپاره په ټولنه کې د هغو صدور منع کوي. نو ویلی شو چې د ټولنو ترمنځ اقتصادي اړیکې لومړی د هغوی له بهرني سیاست څخه اغېزمنې کېږي.

د ټولنو تر منځ اقتصادي اړیکې او د هغو د پایلو په باره کې څه پوهېږئ؟

اقتصادي اړیکې لکه د افرادو او ټولنو د روابطو په شان یوازې د دولت او افرادو د غوښتنو تابع نه دي بلکې

وروسته له څرګندېدو له ځانه پايلې لري. د بېلګې په توګه: کله چې يو شخص کرايي کورته اړتيا ولري، د کور موندلو لپاره د معاملاتو لارښود دفتر ته مراجعه کوي د دې شخص غوښتنه داده چې د کور کرايه ارزانه وي مګر د هغه مراجعه د يو تقاضا کوونکي په توګه د تقاضا د اندازې د زياتوالي لامل او په غير مستقيمه توګه د بيې د لوړېدو سبب کېږي دا داسې پايله ده چې د کرايه نيوونکي غوښتنه نه ده مګر دا پايله د ده له کړنې حاصلېږي. د ټولنو تر منځ را پيدا شوي اقتصادي اړيکې داسې پايلې له ځانه سره لري چې شايد د هغو خوښه نه وي او په پايله کې د دوی پر ضرر تمام شي. د دې برخې اقتصادي اړيکو سره د آشنايي لپاره لازمه ده چې د څو مفهومونو توضيح ته ادامه ورکړو.

ما زاد (اضافه شوی ارزش) څه شی دی؟

يوه کورنۍ په نظر کې ونيسئ چې غړي يې په يوه کارخانه کې د قالينو په اوبدلو بوخت دي. د کورنۍ مشر ديوې تخته غالۍ د اوبدلو لپاره د اړتيا وړ مواد آماده کوي. وروسته له څلورو مياشتو اوبدل شوې غالۍ په بازار کې دخرڅلاو لپاره تيارېږي. حتماً د غالۍ د لومړۍ بيې او د اوسنۍ بيې تر منځ توپير موجود دی. د کور سر پرست د هغې محاسبې په بنسټ چې خپل ځان سره يې کوي، د فاميل د غړيو لګښت چې په توليد بوخت وو، د موادو بيه او د هغه کمول د غالۍ د پلورلو له بيې نه، د هغه د پلورلو دوجه اندازه د ګټې په توګه حسابوي. هغه مقدار پيسې چې د غالۍ په د پلورلو له لارې لاسته راغلي دي د کورنۍ د غړو د کار پايله ده، خو د هغوی د کار يوه برخه ده چې د کار د ځواک د بيا توليد (غذا، پوښاک اود کورنۍ د اړيتاوړ توکو او شيانو) لپاره ترې کار نه دی اخيستل شوی. دې برخې عايد ته چې د کار د ځواک د بيا توليد لپاره نه لګول کېږي، مازاد (اضافه شوی ارزښت) ويل کېږي.

د مازاد انتقال او نا برابره مبادله

اوس تاسې داسې قياس کړئ چې هماغه غالۍ اوبدونکې کورنۍ هغه غالۍ له اوبدلونه وروسته بازارته د پلورلو لپاره راوړي په داسې حال کې چې بازار کساد[1] لري، خريداران هغه په کمه بيه اخلي. ذکر شوې کورنۍ پيسوته د ضرورت او خپلو اړتياوو د پوره کولو لپاره هغه خرخوي، وروسته له خرڅېدو څخه وضعيت بدلون کوي او خريدار هغه غالۍ په جګه بيه له هغه بيې نه چې اخيستې يې ده، خرڅوي. د خرڅوونکي د کار د ګټې يوه برخه، بله برخه په ارزانه بيه اخيستل، په قيمته بيه خرڅولو پورې اړه پيدا کوي، په دې برخه کې هغه فايده چې بايد توليد کوونکي ته ورکړشي، د دې فرد او مؤسسې په نصيب کېږي. دا هغه فايده ده چې د بيو د تغيير او د بازار د بدلون په پايله کې لاس ته راغله، په دې جريان کې د مازاد يوه برخه، له توليد کوونکو څخه هغو خلکو ته چې په خرڅېدو او اخيستلو بوخت دي، انتقال پيدا کوي. دا کار د ټولو توکو په اړه کېدای شي، صدق پيدا

---

(۱) بې رواجه کېدل، يا د يوه شي له رواجه لوېدل او هغه ته د خريدار نه پيدا کېدل.

کړي. د دې لپاره چې د راکړې ورکړې اړیکه د مازاد انتقال له خرڅوونکي څخه تولید کوونکي ته لاړ نه شي، هغه ته (نابرابره مبادله) وایي. که چېرته په راکړه ورکړه کې د مازاد یوه برخه تولید کوونکي (خرڅوونکي) ته د بیو د توپیر په دلیل خریدار ته منتقل شي، دا اړیکه د نابرابرې مبادلې په نامه یادېږي.
هغه وضعیت چې د هغه په ترڅ کې د افرادو شرکتونو ته زیاته ګټه رسیږي، امکان لري ټولو هغو کسانو ته چې د پلورلو او پېرېدلو په کار بوخت دي، دا وضعیت مخ ته راشي. معمولاً دې ډول وضعي ته د (ښکار) نوم ورکوي .

❁ له خپل ګروپ سره د نابرابرې مبادلې په اړه بحث وکړئ. د اقتصادي مبادلې څو بېلګې ولیکئ.

که چېرته نابرابره مبادله د یوې اوږدې مودې لپاره د دوو جانبو ترمنځ دوام پیدا کړي، په تدریج سره د مبادلې یو طرف شتمن او بل یې نیستمن کېږي.
د ټولنو په منځ کې د نابرابرې مبادلې په باره کې کولی شو، د ایران په وړاندې د انګلیستان د دولت معاملې په ۱۳۲۹ هـ.ش. کې د نفتو له ملي کېدو نه یادونه وکړو. د انګلیستان د دولت اقدامونه ایران په وړاندې چې د نفتي قراردادونو د ساتنې په انګېزه یې صورت نیوه د نابرابرې مبادلې له ساتنې نه د ګټې اخیستنې یوه نمونه ده. د کیوبا او ایران اقتصادي تحریم د سترو ځواکونو له خوا د نابرابرې مبادلې د ساتلو هڅه ده.

د لوست تکرار

• ....

• ....

پوښتنې

۱- اقتصادي فعالیت څه شی دی؟

۲- اقتصادي اړیکې څه شی دي؟

۳- اقتصادي نظام تعریف کړئ.

٤- د اقتصادي اړیکو په باره کې لنډ معلومات ورکړئ.

۵- د مازاد د انتقال او مبادلې په باره کې څو لیکې ولیکئ.

کورنۍ دنده

د مازاد (اضافه شوي ارزښ) په باره کې څو کرښې ولیکئ.

سیاسي اړیکې

په تېرشوي لوست کې مو د اقتصاي اړیکو په باره کې معلومات حاصل کړل اوس د دولتونو ترمنځ له سیاسي اړیکو سره آشنایي پیدا کوئ.

خبرې پرې وکړئ

د نړیوالو اړیکو په څېړنه او مطالعه کې اصلي عنصر دولت دی. د دولت د تعریف په بنا یو شمېر خلک چې په یوه ټاکلې جغرافیایي سیمه کې په دایمي توګه استوګن وي او د داسې یو قوي دولت لرونکی وي چې د قوانینو په وضع او اجرا اقدام کوي او له حاکمیت څخه برخمن وي د هغه عالي څواک هغوی له داخلي او بهرني تېري نه ساتي. دلته یوه پوښتنه پیدا کېږي چې بهرنی سیاست څه شی دی؟

بهرنی سیاست: بهرنی سیاست د یوه دولت له هغه سیاست نه عبارت دی چې له نورو هېوادونوسره يې په متقابل عمل کې لري. په بل عبارت بهرنی سیاست، د یوه هېواد د داخلي سیاست په ځانګړې توګه د اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي نظام تابع وي. بهرنی سیاست د یو لړ موخو او ملي ګټو اجرا کوونکی دی چې په نړیوال ډګر کې د دولتونو له خوا سرته رسیږي.

په نړیوالو اړیکو کې د دولتونو موخې

په نړیوالو اړیکو کې دولت د هرې ټولنې د سیاسي نظام اصلي برخه شمېرل شوې ده. د ټولنې استازی او د نورو ټولنو په وړاندې د هغې د منافعو ساتونکی دی. نو په دې اساس په نړیوالو اړیکو کې د ټولنو اهداف هم د دولت له خوا تعقیبېږي.

لومړۍ درجه اساسي موخې

د خاورې د تمامیت ساتنه: په نړیوالو اړیکو کې د ټولنې حفاظت او ساتنه مختلفې معنا وې لري. له ټولنې نه د ساتنې ابتدایي شکل د نورو هېوادو په وړاندې د هېواد د سرحداتو ساتنه ده. دولتونه اجازه نه ورکوي چې نور هېوادونه او ټولنې د هغوی په خاوره او یا سرحدتېری وکړي. دا د ټولنې د ساتنې هغه شکل دی چې د خاورې تمامیت ورته ویل کېږي. له سرحدونو نه ساتنه د هر

دولت د بحرونو او هوايي حريم نه عبارت ده. له همدې امله د يو هېواد د الوتکو ننوتل، د بل هېواد حريم ته د هغه هېواد له اجازې پرته د هغه هېواد په هوايي حريم، هېواد او سرحدونو باندې تېرى ګڼل کېږي چې د هغه دولت له غبرګون سره مخامخ کېږي او حتى کله ناکله د جګړې لامل هم ګرځي.

ملي ګټې National Interests

له ټولنې نه ساتنه د سرحدونو او ځمکې په ساتنه پورې نه محدودېږي، بلکې ډېر پراخ اړخونه لري چې هغه باید وپېژنو. په دې برخه کې د حياتي ګټو او ملي ګټو له مفهومونو نه استفاده شوې ده. هرې ټولنې هر هغه څه چې د هغې د دوام او ساتنې لپاره ضروري دي، مشخص او نښه کړيدي او هغه يې د ملي ګټو- حياتي ګټو او ملي امنيت په نامه ياد کړيدي. هر کله چې دغه ګټې او امنيت له خطر سره مخامخ شي، د دولت دنده ده چې له هغو څخه دفاع وکړي.

- د حياتي ګټو يو بل مثال د خپل ګروپ سره له مشورې نه وروسته بيان کړئ.

دويمه درجه موخې: ځينې دويمه درجه موخې په لاندې ډول بيانيږي.

د وجهه (آبرو، اعتبار) تر لاسه کول څه شی دي؟

د دويمې درجې موخو له ډولونو نه يو ډول يې په سياسي اړيکو کې د پرستيژاو وجهې د زياتوالي تر لاسه کول دي. ټول دولتونه هڅه کوي چې په نړيوالو اړيکو کې درناوى او مقام لاس ته راوړي. دا مامول (ارزو، خاست درخواست) په بېلا بېلو ډولونو صورت نيسي، په هر دولت کې د نورو هېوادونو د لوړپوړو (ديپلوماتيکو) مقاماتو په وړاندې د تشريفاتو اجرا کول، د دولتونو تر منځ د درناوي او منزلت د شتون نښې ځرګندوي.

- د تلويزيوني رپوټونو په پام کې نيولو سره نورو هېوادوته د هېواد د جمهور رئيس سفر په وړاندې د هغو هېوادونو رسمي مراسم مقايسه او د افغانستان اهميت په مختلفو ټولنو کې ارزيابي کړئ.

پراخ سياسي او پرتمين مراسم د هغه اهميت ځرګندوونکي دي چې کوربه هېواد يې له ميلمه هېواد سره د اړيکو په وړاندې لري. د نظامي ځواک زياتوالى او د هغه ښودل د وجهې د زياتوالي او لاس ته راوړلو لپاره د هڅې يوه بله نمونه شمېرل کېږي.

د عقيدو رواجول (ترويج): د ځانګړو ارزښتونو او عقيدو رواجول له دويمې درجې موخو څخه شمېرل کېږي چې دولتونه د هغو د لاس ته را وړلو لپاره هڅه کوي. ټول هېوادونه نوردولتونه خپلې عقيدې او باورونو ته رابولي. د بهر نيو راډيوګانو، ټلوېزيون تهيه شوې خپرونې او د هغه خپرول د دې مامول، نښې او نمونې دي. هر دولت هڅه کوي چې د پروګرامونو له لارې د نورو هېوادونو د خلکو

په افکارو او عقیدو اغیزه وکړي، هغه د خپلو مقصدونو په بنسټ هدایت او رهنمایي کړي. څکه د بلې ټولنې د خلکو هم رایه کېدل، له هغه څه سره چې د رسنیو له لارې نشر کېږي، په نړیوالو اړیکو کې د یوه دولت د موخو په تحقق کې مرسته کوي.

پراختیا غوښتنه (توسعه طلبي)

یوه له هغو موخو څخه ده چې په ځینو ټولنو کې د اهمیت له نظره دویمه درجه لري. ځینې هېوادونه د نورو هېوادونو د ځمکې و لکه کېدو ته سترګې نیولې او په نورو هېوادو کې په پراختیا غوښتنې لاس پورې کوي. په دې ډول دولتونو کې پراختیا غوښتنه دویمه درجه موخه بلل کېږي لکه: په افغانستان باندې د پخواني شوروي اتحاد تېری، د کویټ په خاوره د عراق تېری او همدارنګه د یهودیانو قصد، د خپلې ځمکې د پراختیا او د پولې په خواکې ځمکو په ولکه کې راوستل د پراختیا غوښتنې نمونې دي.

بحث وکړئ

په نړیوالو اړیکو کې موخو ته د لاس رسي وسایل کوم دي؟

دولتونه په نړیوالو اړیکو کې د خپل بهرني سیاست د مخته وړلو لپاره له ډول ډول وسایلو او وسېلو څخه کار اخلي. دولتونه کله ګواښ کوي، کله هم د نورو هېوادواو دولتونو په ضد په تبلیغاتو لاس پورې کوي. ځینې وختونه د (بشر د حقونو) له وسیلې څخه کار اخلي. هغه وسایل او وسیلې چې دولتونه یې خپلو موخو ته د رسېدو لپاره کاروي له اقتصادي، نظامي تبلیغاتي، فرهنګي او دیپلوماسی څخه عبارت دي.

اقتصاد څه شی دی او په نړیوالو اړیکو کې څه اهمیت لري؟

نن ورځ اقتصاد دهېوادونو د سیاست ډېره مهمه وسیله شمېرل کېږي. هېوادونه کولی شي د تکنالوژۍ او د توکو د مبادلې په جریان کې ستونزې رامنځ ته کړي او د نورو دولتونو اقتصادي جریان ګډوډ کړي. په اقتصاد کې ګډوډي دولتونه له ستونزو سره مخامخ کوي او هغوی له دې مشکلاتو نه د خلاصون لپاره اړ دي چې د مقابل لوري د دولت غوښتنې ومني.

- ولې اقتصادي وسېلو په پخوا وختونو کې دومره اهمیت نه درلود؟ لامل یې ولیکئ.

تبلیغات: PROPAGANDA

توضیح، بیان، د سیاسي، فلسفي، مذهبي افکارو رواجول او نور د یو چا په منځ کې د جلسو، کتابونو، د علمي او تحقیقي رسالو او هر ډول اړیکو له وسایلونه په ګټه اخیستلو سره د نورو د عقایدو او افکارو تر اغیزې لاندې راوستلو ته تبلیغ وایي. هېوادونه د خپل بهرني سیاست په ساحه کې د

خپلو موخو پلې کولو لپاره هڅه کوي چې د ډله ییزو رسنیو لکه: راډیو، ټلویزیون، ورځپاڼو او مجلونه په استفادې سره د مختلفو ټولنو د خلکو او رهبرانو تصور د نورو ټولنو په هکله په مطلو به توګه څرګند او شکل ورکړي.

- د تبلیغ د مثبتو اغېزو په باره کې په لنډ ډول توضیح ورکړئ.

نظامي وسایل: دولتونه د خپلو موخو د عملي کولو لپاره له نظامي وسایلونه په دوه ډوله ګټه اخلي.

۱- نظامي وسایل په مستقیمه توګه استعمالوي.

۲- یا له هغه نه یوازې د یو مخه نیوونکي او ګواښ ورکوونکي عامل په توګه کار اخلي.

په اوسنۍ پېړۍ کې ډېرې ورانوونکې وسلې جوړې شوي دي، لکه: له لویې وچې څخه تېرېدونکي راکټونه (قاره پیما) د اتومي خولیو سره، اتومي میکروبي، کیمیاوي بمونه چې د هغو استعمال نه یوازې ګټه نه لري، بلکې د ورونکو او بایلونکو دولتونو دواړو د تباهۍ سبب کېږي. یعنې دا چې د دې وسلو نه ګټه اخیستنه ورونکی او بایلونکی نه لري؛ دواړه تباه کېږي. له دې امله دولتونه د جګړې له ښکېل کېدو څخه ډډه کوي. له دې وسلونه د مقابل لوري له جګړې څخه ډډه کولو، ډارونو او د ګواښ په توګه ګټه اخلي د بېلګې په توګه: د غربي هېوادونو له خوا په اتومي وسلو باندې د اسرائیلو مسلح کېدل، د نظامي تجهیزاتو پېرودل او اتومي وسلو ته د لاس رسي په خاطر د هند او پاکستان رقابت.

- له خپل ګروپ سره بحث وکړئ د ذکر شویو مطالبونه علاوه نوري کومې نظامي وسیلې پېژنئ؟

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- بهرنۍ سیاست معرفي کړئ؟

۲- د خاورې تمامیت څه معنا افاده کوي؟ په خوګرښو کې یې ولیکئ.

۳- ملي ګټې څه شی دي؟

٤- دویمه درجه موخې کومې دي؟ نوم یې واخلئ.

۵- په نړیوالو اړیکو کې هدف ته د رسېدو وسیلې کومې دي؟ یوازې نوم یې واخلئ.

کورنۍ دنده

د تبلیغ یا جوسازۍ او پر دولتونو باندې د هغه د اغېزو په باره کې پنځه کرښې ولیکئ.

فرهنګي اړيکي

په تېر شوي لوست کې مو د سياسي اړيکو په باره کې پوهه حاصله کړه. په دې لوست کې به له فرهنګي اړيکو سره آشنايي پيدا کړئ.

خبرې پرې وکړئ

د ورځنيو چارو په بهير کې د خلکو ترمنځ د فرهنګ اصطلاح زياته اوربدل کېږي آيا تاسې کله د دې اصطلاح د معنا په هکله فکر کړی دی؟

فرهنګ څه شی دی؟

فرهنګ د پوهې، باورونو، (عقايدو) مهارتونو او فنونو هغه مجموعې ته ويل کېږي چې د ټولنې د افرادو ترمنځ شريک او له يوه نسل نه بل نسل ته انتقاليږي.

فرهنګي نظام څه شی دی؟

په هره ټولنه کې د ګډو عقيدو او ارزښتونو يوه مجموعه موجوده ده چې د هغې ټولنې د ټولنيز نظام بنسټ جوړوي او د ټولنې افراد د هغه په بنا عمل کوي. دغه مجموعه د فرهنګي نظام په نامه يادېږي.

د ټولنو ترمنځه د فرهنګ د انتقال له ډولونو سره آشنا شئ

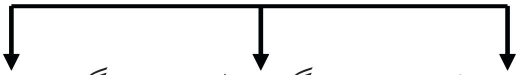

فرهنګي اشاعه (رواجېدل) فرهنګي مبادله فرهنګي تېری(تهاجم)

فرهنګي اشاعه (رواجېدل)

د ټولنو تاريخ او فرهنګي نظامونه د دې واقعيت بيانوونکي دي چې معمولاً د ټولنو فرهنګ د ټولنې د خلکو په لومړي تماس کې لکه: جګړه، سوداګري او مهاجرت کې بدلون مومي. د ټولنې فرهنګ ته د نورو نظامونو د فرهنګ عناصر ورګډېږي؛ معناګانې، نښې نښانې(نماد) د انسانانو ترمنځ د هر ډول تعامل، ګډون اواړيکو و سيله ده. له دې سببه نښې يا (نماد) په ټولنه کې د افرادو په بېلا بېلو اړيکو کې مداخله لري، ممکنه ده چې دا فرهنګي عناصر له يوې ټولنې نه بلې ټولنې ته انتقال پيدا کړي. د بېلګې په توګه: ستاسې خپلوان د حج د فريضې د اداکولو لپاره بيت الله شريف ته ځي. کله چې د بيت الله شريف نه بېرته راګرځي او تاسې د هغو ليدو ته ورځئ، نو ښکاره ده چې له هغه څه نه چې ليدلي او اوريدلي يې دي او د نورو هېوادونو له افرادو سره د ليدني کتنې په اړه، خبرې کوي.

نن ورځ د ډله ییزو رسنیو له شتون سره سره چې دا عناصر له جغرافیایي سرحدونو نه اخوا انتقالوي، د فرهنګي عناصرو لېږدول او انتقال له یوې ټولنې نه بلې ټولنې ته ډېر آسان شوي او په ورځنیو چارو اوښتي دي. علمي کشفیات، د ژوند یو موجوداتو په باره کې عقیدې او هغه مکتبونه چې نوي آندونه بیانوي، هغه مطالب دي چې هره ورځ د رسنیو له خوا انتقالیږي او په مختلفو فرهنګي نظامونو اغېزه اچوي. همدارنګه نوي افکار چې د فلمونو او نمایشنامو په چوکاټ کې خپرېږي، ممکنه ده چې د یوې ټولنې فرهنګي عناصر بل فرهنګي نظام ته انتقال کړي. پوهان له یوې ټولنې نه بلې ټولنې ته فرهنګي لیږدېدوته چې خپله تر سره کېږي د فرهنګ رواجېدل(یااشاعه) وایي. د فرهنګ اشاعه د ټولنې د فرهنګي نظام د بدلون اوتحول یو مهم عامل دی، ځکه چې د معناګانو متقابل پیوستون او نوې عقیدې، د نورو عناصرو او فرهنګي نظام د تغییر لامل ګرځي.

د فرهنګ بدلون په خپل نوبت سره د ټولنیزو، سیاسي او اقتصادي نظامونو ساحوته هم تغییر ورکوي. فرهنګي اشاعه، کله د فرهنګ د غوړېدو او کله هم یوه فرهنګي نظام ته د بل فرهنګ د جذب کېدو لامل ګرځي. د بېلګې په توګه: کولی شو د اسلام د فرهنګ له اشاعې څخه په اروپا کې د صلیبي جګړو په محال او له هغه نه وروسته یادونه وکړو. د اروپایانو او مسلمانانو د لیدو کتو په جریان کې په سوداګرۍ، جګړو، اسلامي هېوادوته د سفر او همدارنګه د محصلانو لېږل د مسلمانانو علمي مرکزونو ته، مخصوصاً اسپانیا او د افریقا په شمال کې د دې سبب شوه چې د ابن رشد، ابن خلدون فلسفي او ټولنیزې نظریې او همدارنګه د ابن سینا او ذکریا رازي د ښوونې او روزنې طریقې د مسلمانانو په ښوونځیو کې لکه: نظامیه اروپا ته انتقال شول. چې له مسیحي فرهنګ سره په ترکیب کې د هغه فرهنګ په پرمختګ کې اغیزمن واقع شول. له دې کبله ویلې شو چې د فرهنګ په ساحه کې هم لکه، سیاست او اقتصاد کې مختلف فرهنګونه سره مخامخ کېږي. عناصر یو له بل نه په پور اخلي، له یو بل سره یو ځای کېږي. د فرهنګونو نوي شکلونه راڅرګندیږي، یو پر بل غالبیږي، ځینې فرهنګونه د زمانې په تېرېدو سره له منځه ځي او ځینې فرهنګونه دوام پیدا کوي.

❁ له خپل ګروپ سره بحث وکړئ، د سریالونو او فلمونو منفي اثرات چې د تلویزیونونو له لارې خپریږي د خلکو په فکرونو او فرهنګي عقیدو باندې څه ډول تاثیر لري؟

فرهنګي راکړه ورکړه څه شی ده؟ Coltural exchange

ټولنې د هغو عقایدو له ورود سره چې د فرهنګي نظام له اصلي عناصرو سره توپیر ولري، مقاومت کوي؛ په داسې حال کې چې د نورو عناصرو د تغییر مخه نه نیسي او حتي په ځینو ساحو کې د فرهنګي عناصرو او عقیدو اخیستل هڅوي. په داسې ځایو کې ټولنې له عناصرو او فرهنګي نظامونو نه په ارادي ډول یا هم د یو پلان ګذارۍ په چوکاټ کې له نورو فرهنګونو نه عناصر مني. فرهنګي انتقال په ارادي او د پلان په بنسټ په هغو ساحو کې چې فرهنګي نظام اجازه ورکړي، فرهنګي مبادله نومیږي. دا ډول فرهنګي انتقال دوه اړخیزه دی؛ په دې معنا چې په هغه کې عناصر رد او بدل کیږي ممکنه ده چې فرهنګي مبادله نا برابره مبادله وي او له یو فرهنګي نظام نه بل فرهنګي نظام ته ډېر شمېر عناصر انتقال شي؛ د بېلګې په توګه څرنګه چې د خدای (ج) پیامبر حضرت محمد (ص) فرمایلي دي: (**أُطْلُبو العِلْمَ وَ لَوْ بِالصِيْن**) ترجمه: (د علم په لټه کې اوسئ که څه هم په چین کې وي) له نورو ټولنو نه د فرهنګ اخیستل، مجاز بولي. اما دا په دې معنا نه ده چې افراد هغه عقاید چې د توحید او د اسلام د فرهنګي نظام مغایر وي، له نورو ټولنو نه واخلي.

- د خپل ګروپ د غړو په مشوره د فرهنګي مبادلې څو بېلګې بیان کړئ.

آیا پوهېږئ فرهنګي تېری (تهاجم) څه شی دی او د ټولنې په فرهنګ باندې څه اغېزلري؟

د فرهنګي نظامونو تر منځ د فرهنګي عناصرو انتقال همېشه په مجازه ساحه، دوه اړخیزه او په خپله خوښه نه وي. ممکنه ده د عناصرو د انتقال جریان داسې وي چې د هغه په ترڅ کې د یوه فرهنګي نظام په اصلي عناصرو تېري وشي. هر کله چې د فرهنګ انتقال یو اړخیزه، بې له خپلې خوښې اوسلطه ګرانه وي، د فرهنګي تېري (تهاجم) په نامه یادیږي. اوس مهال چې صنعت پرمختګ کړي او د عناصرو انتقال د څپو او تیلفون په ذریعه نوې بڼه ځانته نیولې ده، ځینې هېوادونو له دې عواملو نه په ګټه اخیستوسره په نورو فرهنګونو باندې په پراخه توګه د تېري او تهاجم امکانات لاس ته راوړي دي. د فرهنګي راکړې ورکړې په خلاف چې په هغه کې فرهنګي نظامونه پراختیا مومي او د هغو بدلون د تګ لارې لامل ګرځي، په فرهنګي تېري کې د فرهنګي نظامونو اصلي ارزښتونه دګواښ لاندې راځي او داکار د نظام د له منځه تللو په معنا دی. د پخواني شوروي د کمونستانو مقابله د منځنۍ آسیا له مسلمانانو او د قفقاز له منطقې سره یو ډول فرهنګي تېری و چې

له ټولو وسيلو له هغې جملې نظامي قدرت او تبليغاتو نه په استفادې سره يې غوښتل په دې سيمه کې د دين ريښې له منځه يوسي.

❁ له خپل ګروپ سره بحث وکړئ، د فرهنګي تېري منفي اړخونه بيان کړئ.

د کنترول او هدايت فرهنګ څه شی دی؟

د ټولنو ترمنځ فرهنګي اړيکې کله ناکله دا امکان هغه ته پيدا کوي چې د ملي ټولنې فرهنګ ته لاره اوجهت ورکړي او هغه دخپلې خوښې خواته سوق کړي. په داسې حالت کې ويل کېږي چې د يوې ټولنې فرهنګ د بلې له خوا کنترول او هدايت شوی دی، د يوې ټولنې د فرهنګ کنترول د نورو ټولنو له خوا له دې امله د اهميت وړدی چې ټولنې کولی شي د فرهنګي اړيکو له لارې نور افراد د هغه هېواد له داخل نه په خپل خدمت کې وګوماري.

❁ کنترول او هدايت په کومو شکلونو صورت نيسي؟

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

١- فرهنګي راکړه ورکړه تعريف کړئ.

٢- د فرهنګي راکړې ورکړې او فرهنګي تېري توپير څرګندکړئ.

٣- آيا د اسلام مقدس دين له نورو ټولنو څخه د فرهنګ اخيستل مجاز بولي؟ دليل راوړئ.

٤- د فرهنګي تهاجم مثال وليکئ.

٥- د کنترول او هدايت فرهنګ څه شی دی؟

کورنۍ دنده

د فرهنګي تهاجم د مخنيوي دلارو چارو په باره کې خپل نظريات په خو کرښو کې وليکئ.

نړيوال کېدل (جهانی کيدل)

له دې مخکې تاسې د فرهنګي اړيکو په باره کې معلومات حاصل کړل؛ په دې لوست کې تاسې له نړيوال کېدلو سره آشنا کېږئ.

نړيوال کېدل څه شی دی؟

د نړيوال کېدلو اصطلاح په دې ورستيو کلونو کې د اقتصادي، فرهنګي، سياسي، داخلي او بين المللي سياست کولو په ساحه کې يوه له ډېرو کار وونکو اصطلاحګانو څخه پېژندل کېږي. نړيوال کېدل په بېلابېلو سياسي، اقتصادي، فرهنګي او ارتباطي برخو کې يو موټی کېدل او د مصنوعي او قراردادي (مثل شوو) سرحدونو له منځه وړل دي.

نړيوال کېدل په لاندې ډولونو سره تعريف شوي دي.

- جهاني کېدل د نړيوال کېدلو په معنا.

٢- نړيوال کېدل د آزادولو په معنا.

٣- نړيوال کېدل د پراخېدلو په معنا (جهان ګستري)

٤- نړيوال کېدل يعنې غربي کېدل يا په ځانګړې توګه د امريکايي شوي په بڼه.

٥- نړيوال کېدل د پولې يا سرحد له منځه وړل.

په واقعيت کې نړيوال کېدل يو جريان دی چې د انساني ژوند مختلفې برخې تر خپل اغېزلاندې راولي. په سياسي، فرهنګي، اقتصادي، حقوقي او تکنالوژيکي چاپېريال کې له ټولنيزو نښو او علامو سره ملګري دي.

❁ ستاسې په آند آیا نړیوال کېدل امکان لري او که نه؟

د نړلوال کېدو اړخونه:

نړیوال کېدل مختلف اړخونه لري لکه: اقتصاد، سیاست، فرهنګ او ټولنه.

د نړیوال کېدلو د اقتصادي اړخ په باره کې په څه پوهېږئ؟

د اقتصاد نړیوال کېدل د لېږد رالېږد د وسایلو او د اړیکو د شبکو له پرمختګ سره جوخت چې د سوداګرۍ او د پانګې د پراخ انتقال سبب شو، پیل شول. د اقتصاد د نړیوال کېدلو برتري په شپاړسمې مېلادي پېړۍ کې پیل او په نولسمه پېړۍ کې چټکوالی مومي. د تکنالوژۍ په ساحه کې د پرمختګ او اقتصادي فعالیتونو دورخ په ورځ پیاوړتیا د نړۍ له اقتصادي شبکو سره تړاو لري. په شلمه پېړۍ کې مخصوصاً د ختیځ بلاک له ړنګېدو څخه وروسته د نړیوالو مالي بازارونو پراختیا او پرمختیا، د څو ملیتي شرکتونو چټک پرمختګ، د نړیوالو مالي مرکزونو پراختیا او د کارګرانو مهاجرت دا ټول د اقتصاد او د اقتصادي مسئلو په نړیوال کېدو دلالت کوي. تېره پېړۍ د اقتصاد د نړیوال کېدو او غوړېدو پېړۍ وه، د نړیوالې سوداګرۍ کچې پراختیا پیدا کړه، پراخې فعاله او کم مصرفه ارتباطي شبکې د نړیوال کېدو په پراختیا کې شکل ونیو، د کامپیوتر او مخابراتو پرمختیا، د ډیجیتال او مصنوعي سپوږمکیو ډېر رول پیدا کړ، پخوا ډېر توکي چې د سوداګرۍ کولو وړ نه وو، خو نن ورځ هغه د نړیوالې سوداګرۍ په جریان کې قرار لري؛ اطلاعات هم په سوداګرۍ کې شامل شویدي لکه اداري او مدیریتي مشورې د نرم افزار لیستونه، فلم، کست، دیسکونه، تلویزوني خبرونه او داسې نور. په دې ورستیو کلونو کې د سوداګرۍ د نړیوالې شبکې دغښتلتیا او پراختیا لپاره ستر ګامونه اخیستل شوي دي. برقي (الکترونیک) سوداګرۍ خلکو ته توان ورکړیدی چې د نړۍ له هرې سیمې نه چې وغواړي د خپلې خوښې توکي خریداري کړي. د اقتصاد په نړیوال کېدو سره شرکتونو او څوملیتي بانکونو هم په نړیوال اقتصاد کې د پام وړ ونډه درلوده. ملي دولتونه نور یوازې د سرحدونو د ساتنې واکمن څواکونه دي.

د اقتصاد د نړیوال کېدو په پایله کې، ستر صنعتي هېوادونه په وروسته پاتې هېوادو باندې له اقتصادي پلوه واکمن کېږي او هغه د تل لپاره پخپل څان پورې تړلي ساتي او صنعت یې هېڅکله هم وده نه کوي.

• ستاسې په آند ولې شلمې پېړۍ ته د نړیوال کېدلو د اصلي لورو، پرمختګ او غوړېدو پېړۍ وايي؟ په هکله يې معلومات ورکړئ.

د نړیوال کېدلو د سیاسي لوري په هکله په ټولګي کې خبرې وکړئ

د داخلي مسايلو په حل کې د غير فعالو دولتونو کمزورتيا، د کورنيو او بهرنيو مسايلو د پېچلتيا او دسيمه ييزو او نړيوالو تړونونو او اتحاديو پرمختګ، او د نړيوالو سازمانونو منځ ته راتلل، ټول په نړۍ کې د يوه نوي سياسي نظم په رامنځته کېدو باندې دلالت کوي. نن ورځ ممکنه ده حتا د دولتونو د مالکيت حق، د هغو مسايلو په واسطه چې په ټوله نړۍ پورې اړه لري، يا د بشر حقونو ته نه پاملرنې له امله له منځه ولاړ شي. **د ملګروملتونو د امنيت شورا** هم حق لري چې د نړيوالې سولې او امنيت د مسايلو په اړوند د دولتونو واکمني له منځه يوسي. په داسې شرايطو کې دولتونه په عملي توګه اړ دي چې نړيوال بنديزونه ومني. اصولاً په نړيوال کېدو سره **ملي ګټې** او نړيوالې ګټې د ګډېدو په حال کې دي. عقيده پردې ده چې نړۍ د سياسي قدرت د وېش له امله هېڅ هېواد په مطلقې سياسي واکمنۍ کې نه پاتې کېږي؛ خو د سياست د نړيوال کېدو په پايله کې ځينې ستر قدرتونه په هوښيارانه توګه د نړۍ په ټوله سياسي وضعه باندې واکمن شي او خپلې غوښتنې د ملګرو ملتونو په سازمان باندې د خپل نفوذ د عملي کېدو له لارې د نړۍ په ټولو هېوادونو باندې عملي کړي.

• خپل آند د نړيوال کېدو په باره کې د خپل ګروپ د غړو په ګډه نظريا يووالي سره بيان کړئ.

دنړیوال کېدو فرهنګي اړخ

په فرهنګي اړخ کې هم د نړيوال کېدو اغيزې فوق العاده ډېرې او د پام وړ دي. د انسان په تاريخ کې همېشه فرهنګي راکړې ورکړې شتون لري، لوی مذهبونه لکه: د اسلام سپېڅلی دين چې تل يې د يوې فراملي، نړيوالې او واحدې ټولنې د جوړيدو دعوت کړيدی.

آيا پوهېږئ فراملي څه معنا لري؟

کله چې يوه مسله په يوه ځانګړې دولت پورې اړه نه پيدا کوي، بلکې له يوه نه په زياتو هېوادونو پورې اړه پيدا کوي، د فراملي په نوم ياديږي. مګر هغه څه چې نن ورځ مطرح دي، په عملي توګه د نړيوالو ارزښتونو په نامه، د غربي فرهنګ او ارزښتونو رواجول او پراخول دي. ځکه چې الکترونيک

انقلاب، د اړیکو د وسایلو چټکه وده ، ډله ییزې رسنۍ، سپوږمکۍ، انټرنېټ او همدارنګه د توریزم د وسایلو چټکې ودې د فرهنګ د نړیوال کېدو امکانات برابر کړیدي. او په دې منځ کې غیر غربي سنتي او کوچني فرهنګونه د غربي فرهنګونو په مقایسه ډېر لږ امکانات لري. همدا علت دی چې دوی د یوې نابرابرې جګړې په وړاندې قرار لري، د یو نامعلوم برخلیک په وړاندې یې د رولي دي. لنډه دا چې په فرهنګي ډګر کې تکنالوژیکي نوښتونه او د نړیوالو رسنیو را پیدا کېدل د دې موجب شول، ترڅو د فرهنګي سرحدونو نه تېرشي. الکترونیکي وسایل او وسیلې د دې وس لري چې د ټولې نړۍ خلك د نړۍ له مختلفو فرهنګونو سره آشنا کړي، همدارنګه د نړیوال کېدلو په اثر امکان لري چې د نړۍ زیات شمېر هېوادونه خپلې فرهنګي شتمنۍ له لاسه ورکړي او پر ځای یې د لویدیځ فرهنګ توره بلا ژوندانه ته بدلون او غربي رنګ ورکړي.

❁ ستاسې په آند نور کوم موضوعات د نړیوال کېدو له فرهنګي اړخ سره تړاو لري؟ معلومات ورکړئ.

د نړیوال کېدو ټولنیز اړخ

ژوره نړیواله کتنه موږ ته د دې توان راکوي چې دیوې ټولنې ستونزې کیدای شي په نورو ټولنو کې ډېرې زیاتې وي مثلاً: نیستي (فقر) د نړیوالو ټولنیزو ستونزو له جملې نه ده چې په اروپا او امریکا کې لیدل کېږي. مګر د نړیووال کېدو له نقطه نظره دې ټکي ته متوجه کېږو چې دا ستونزه په لاتین امریکا، افریقا او آسیا کې زیاته تر سترګو کیږي. د ښځو ټولنیزې ستونزې، د قومیت او توکم پالنې مسئله او نورې داسې بېلګې شته چې هغه ته کولی شو، اشاره وکړو.

د ټولنیز نړیوال کیدو نور عناصر د مهاجرتونو چټکه پراختیا، د توریزم صنعت، د ژوندانه د بېلګو نړیوال کېدو او نړیوالو مشترکو مسایلو څخه عبارت دي.

د نړیوال کېدو ښېګڼې

په لنډه توګه ویلی شو چې نړیوال کېدل دا لاندې ښېګڼې او خوندونه لري: د اقتصادونو د بهیر پیوستون، د اطلاعاتو او خبرتیا وو د پراخېدو په وړاندې د خنډونو لرې کول. **د نړیوال کېدو زیانونه عبارت دي له**:

په نړۍ کې د شغلي امنيت له منځه وړل؛ د شتمنو او خوارو د ژوند ترمنځ د واټن زياتېدل، د ګټې زياتېدل، دولتي سود چې امکان لري د ماده پرستۍ سبب شي او په ځانګړې توګه هغه هېوادونه چې ستر مادي قدرت لري او په نظامي، رسانه يي، تکنالوژيکي او اقتصادي ډګرونو کې بر لاس لري. خوار او فقير هېوادونه د خپلې تمې موخه ګرځوي د دوی شتمني په مختلفو ډولونو ترې اخلي (غصب کوي يي) خپل فرهنګ وربانديې تحميلوي او نړۍ د نظامي شخړو او لانجو ډګر ګرځوي.

- د نړيوال کېدو په هکله خپلې ټولنيزې ستونزې په خوکرښو کې وليکئ.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- نړيوال کېدل تعريف کړئ.

۲- په شلمه پېړۍ کې کومو موضوعاتو له نړيوال اقتصادسره تړاو درلود؟

۳- کوم موضوعات د نړيوال کېدو د شکل ګيرۍ لامل ګرځي؟

٤- کومو موضوعاتو د فرهنګ د نړيوال کېدو امکانات برابر کړي دي؟

۵- يوازې د نړيوال کيدو د ټولنيزو ستونزو نوم واخلئ.

کورنۍ دنده

د نړيوال کېدو په باره کې څو کرښې وليکئ.

د ښېرکي لنډيز

- نړيوالې اړيکې د سياست د علم هغه برخه ده چې په عمومي توګه سياسي، حقوقي او فرهنګي مسئلې څېړي.
- په نړيوالو اړيکو کې هر هېواد د خپل بهرني سياست د وړاندې بيولو لپاره له ډول ډول وسيلو څخه ګټه اخلي. هغه وسيلې چې دولت يې د خپلو موخو د وړاندې بيولو لپاره ترې کار اخلي، کولی شو له اقتصاد، د فرهنګي تبليغاتو او د ډيپلوماسۍ او نظامي ځواک نه يادونه وکړو.
- د انسانانو ټوله هڅه داده چې ژوندي پاتې شي او ژوند وکړي؛ همداو جهه ده چې په هر نظام کې د هغو کارونو چې سرته رسيدلي، لويه برخه يې د ژوند د اړينو وسايلو د پوره کولو لپاره ځانګړې شوې ده چې هغه د اقتصادي فعاليت په نامه يادېږي.
- په نړيوال چاپېريال کې يوازې ملي ګټو او يا ملي امنيت ته پاملرنه، نه کيږي؛ بلکې نورې موخې هم مخ ته بيايي. د دولتونو خبرې او فداکارۍ زياتره د مرستې، د سوداګرۍ او د توکو د راکړې ورکړې، پانګه اچونې او د فرهنګي مبادلو د پراختيا په مقصد صورت نيسي.
- فرهنګ د پوهې، باورونو (عقيده) وړتياوو (مهارتونو) او فنونو له مجموعې څخه عبارت دی چې د ټولنې د افرادو تر منځ ګډ او له يوه نسل نه بل نسل ته انتقالېږي.

نړيوال کېدل د ټولنيز کيدو جريان په معنا دي چې له ډېرې مودې را په دې خوا پيل او په پراختيا کې دي؛ په هغه کې هغه جغرافيايي پولې چې په ټولنيزو اړيکو يې سيوري اچولی دی، له منځه ځي.

څلورم څپرکی

د بشر حقوق

- د بشر د حقونو تاریخچه؛
- د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه؛
- په افغانستان کې د بشر ي حقونو خپلواک کمیسیون؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو نه تمه کېږي چې لاندې پوهنیزو موخوته ورسیږي.

- د بشر د حقونو له تاریخچې سره آشنایي.
- د بشري حقونو له نړیوالې اعلامیې سره آشنایي.
- د افغانستان د بشري حقونو د کمیسیون له تاریخچې سره آشنایي

له زده کوونکو نه تمه کېږي چې د دې څپرکي په لوستلو سره په لاندې مهارتي

موخو پوه شي.

- په ژوند کې د بشر د حقونو اهمیت بیان کړای شي.
- د بشر د حقونو د اعلامیې مهم مواد توضیح کړای شي.
- په افغانستان کې د بشر د حقونو وضعیت بیان کړای شي.
- د یوه هېوادوال حقونه او دندې پرتله کړای شي.

د بشر د حقونو تاریخچه

په تېر لوست کې د نړیوالو اړیکو او د نړیوالو (اقتصادي، سیاسي، فرهنګي) اړیکو د لاملونو او نړیوال کېدو سره آشنا شوئ، اوس د بشر د حقونو له تاریخچې سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

حقوق څه شی دي؟

حقوق د حق د جمعې په معنا دي او زیاتې معناګانې لري چې له هغې جملې څخه ځینې یې په لاندې ډول دي:

۱- حق د واقعیت سره د مطابقت په معنا دی لکه: وینایې حق ده یعنې دا چې خبره یې رښتیا ده او د واقعیت سره مطابقت لري.

۲- حق د برخې په معنا دی لکه: دازما حق دی.

۳- حق د یو چالپاره د ګټې د ثبوت په معنا لکه: پلار پر زوی حق لري؛ یا څښتن پر خپل مال باندې حق لري.

اوس مو چې د حق معنا زده کړه، لازمه ده چې حقوق وپېژنئ. حقوق د حقوق پوهانو په اصطلاح کې دوې معنا وې ورکوي:

۱- حقوق د کلي او الزامي قواعدو هغه مجموعه ده چې د نظم د منځته راتلو او عدالت د ټینګښت په منظور د انساني ټولنې په ژوندانه باندې حکومت کوي. او اجرایې د دولت له خوا تضمین کېږي. دغه مجموعې ته قانون وایي. دغه پورته وینا د حقونو سره د قانون د مترادفوالي په معنا ده لکه: مدني حقوق، د جزا حقوق د سوداګرۍ حقوق او داسې نور.

۲- د یو چا د ګټې او برخې د ثبوت لپاره چې قانون له هغې نه ملاتړ کوي؛ لکه: د ژوندانه حق چې هر څوک حق لري چې ژوندي پاتې شي او قانون د انسان په ژوندانه باندې تېری منع کوي. نورې بېلګې یې د مالیکیت حق، د واده کولو حق او داسې نور دي.

کله چې د حقوق کلمه دجمعې په عنوان بیان یا ذکر کېږي، زیاتره له هغه څخه مراد قانون وي، کله چې حق د مفرد په توګه ذکر کېږي له هغه څخه مراد دیو چا یا څوکسانو لپاره د ګټې اثباتول وي.

آیا پوهېږئ چې حقوق د ګټې د ثبوت په معنا په څو ډوله دي؟

حقوق د دې اعتبار له مخې چې اقتصادي قیمت لري کنه؟ په درې ډوله دي: غیر مالي حقوق، مالي حقوق او ذهني حقوق.

۱- غیر مالي حقوق: له هغو امتیازاتو څخه عبارت دي چې افرادوته ورکول کېږي او په مال سره نه قیمت گزاري کېږي او په درې ډوله دي:

سیاسي حقوق: چې یو هېوادوال ته د هغه د هېوادوالۍ په خاطر د دولت له خوا ورکول کېږي لکه: دولتي دندو ته لاس رسی، د نوماند کېدو او بل ته د رایې ورکولو حق.

د کورنۍ حقوق: دغه حقوق د کورنۍ څخه منځته راځي لکه: د مېړو او اورتو حقوق پر یو بل باندې، د پلار او اولادونو حقوق او د ولایت حقوق.

د شخصیت حقوق: دغه حقوق د انسان لپاره د هغه د شخص واله په بنسټ ثابتیږي. قانون هغه د انسان د بدني او معنوي سلامتیا د ساتنې لپاره منځته راوړي دي لکه: د ژوندانه حق، د اشخاصو د عزت او معنوي شرف د آزادۍ ساتل.

۲- مالي حقوق: له هغه شتمنۍ څخه عبارت دي چې د پیسو په واسط اندازه کېږي او د خلکو تر منځ د مالي معاملود ځای په څېرګڼل کېږي. لکه: د مالونو سره د اشخاصو اړیکه چې عیني حقوق ورته ویل کېږي او د پورورکوونکي او پوروړي ترمنځ اړیکه چې شخصي حقوق ورته وایي.

۳- ذهني حقوق (مختلط): له هغه امتیازڅخه عبارت دی چې مالي او غیر مالي دواړه اړخونه لري لکه: د یوه کتاب مؤلف چې د کتاب د تالیف ویاړ ده ته راجع کېږي او دغه یو غیر مالي حق دی او همدارنګه د مالي ګټې امتیاز چې د کتاب د چاپ له کبله یې ترګوتو کوي هم د ده خپل حق دی او دغه یو مالي حق دی.

غیر مالي حقوق څه ډوله دي، بیان یې کړئ

آیا پوهېږئ چې د بشر حقوق څه شی دي؟

هغه حقوق چې انسان یې د ژوند له پیل نه په دې خاطر چې انسان دی، د هغه مستحق ګڼل کېږي؛ د بشر حقوق ورته ویل کېږي. د بشر په حقونو کې ټول حقوق که ذاتي حقوق دي چې له زیږېدونه انسان ته ورکړل شویدي او هم کسبي حقوق، چې ټولنه یې ورکوي شامل دي. په بل عبارت د بشر حقوق کولی شو د بنسټیزو معیارونو مجموعه تعریف کړو. چې پرته له هغه به انسانان ونه شي کولی

چې د انسان تر نامه لاندې او انساني کرامت کې، ژوند وکړي. د بشر د حقونو ځينې ځانگړتياوې عبارت دي له:

- د بشر حقوق د وېش وړنه دي
- د بشر حقوق نړيوال دي.
- د بشرحقوق د خدای (جَلَّ جَلَالُہٗ) له جانبه يوه تحفه ده.

❁ د خپل گروپ سره له مباحثې نه وروسته ووایاست چې کوم نور مطالب د بشر د حقونو په ځانگړتياوو کې شامليږي؟

آيا پوهېږئ چې د بشر حقوق له کومو پړاوونو تېرشوي دي؟

د بشر حقوق د تاريخي ودې په لړکی له لاندې مراحلو نه تېر شوي دي.

لومړی پړاو د ۱۷۸۹ م نه مخکې:

دا پړاو د بشر د حقونو د لاس ته راوړو ډېر اوږد پړاو شمېرل کېږي او د بشر د حقونو د لاس ته راوړلو لپاره هڅه او هاند کول د دې پړاو ځانگړتيا او خصوصيت دی. د انسان مقام، انسانيت او د بشر حقوق له ډېره وخته د پاملرنې وړ او د بحث موضوع وه. د لرغوني دورې د پوهانو، فيلسوفانو په آثارو ، د اسلامي پوهانو او علماوو په ليکنو کې په دې هکله بحث شوی دی؛ د انبيای کرام په کړو وړو خبرو او کردار کې د انساني کراماتو تاييد، آزادي او د انسانانو په حقونو او د دې حقونو او آزاديو په پلي کېدو باندې ټينگار ښکاره او څرگندو. چاچې په هر ډول او په هر مقام کې په دې حقونو تيری کړی، د نيوکې او سزا لاندې راغلی دی چې دا ټول، د انسان د اعتبار او د هغه د حقونو د اهميت نښه ده. د بشرحقونو د تاريخ په اوږدو کې له ستونز ډکه لاره وهلې ده چې ورو ورو يې د ظلم او استبداد پر ضد د څمکې د سرد وگړو دگډې مبارزې او فداکاری له امله چې د تاريخ په بهير کې يې صورت ونيوه، استبداد او ظلم له منځه يووړل شو او اوسني حالت ته راورسېدل.

په لرغوني دوره کې فيلسوفانو او متفکرينو قوانين منځ ته راوړل لکه: د حمورابي د بابل د پاچا قانون په (۲۱۲۳- ۲۰۸۰ق.م.)، د آتن اساسي قانون (۵۰۷م.)، د هخا منشي پاچاکورش منشور، (پنځمه پېړی له ميلاد نه مخکې) د روم دوولس گونه الواح (۴۵۰ ق.م.)، د روم د امپراطور ژوستي نين (اقدامات شپږمه پېړی له ميلاده مخکې)، د مگناکارتا لوزنامه چې د انگلستان د کبير منشور په

نامه مشهوره ده(۱۲۱۵م.)، د انګلستان د حقونو اعلامیه (۱۸۶۶م.)، د امریکا د استقلال اعلامیه (۱۷۷۶م.) د ویرجنیا د حقونو لایحه(۱۷۷۶م.) او داسې نور مواد چې د بشریت د تاریخ له لومړي سرنه تر (۱۷۸۹م.) پورې ټول تلاشونه او هڅې د بشر د ذاتي او طبیعي حقونو د لاس ته راوړلو په موخو سرته رسیدلي، ترڅو بشر د خپلو حقونو، آزادیو او ارزښتونو څښتن شي او ګټه ترې واخلي. د دې پړاو په ترڅ کې د بشر د حقونو په اړه درې ډوله اړیکې د پام وړوې. د انسان اړیکې له انسان سره، د انسان اړیکې له چاپیریال سره او د انسان اړیکې له تولید سره.

❁ له ذکر شویو موضوعاتو نه علاوه کوم موضوعات د بشر له حقونو سره تړاو لري؟ په څو کرښو کې یې ولیکئ او د ګروپ نماینده دې نورو زده کوونکو ته ولولي.

د بشر د حقونو د تدوین (لیکنې) دویم پړاو(۱۷۸۹م)

د فرانسې هېواد استازي د ۱۷۸۹ زېږدیز کال د آګست په ۲۸ مه د پاریس په ملي غونډه کې سره را ټول شول او د یوې رسمي اعلامیې په ترڅ کې یې د بشر طبیعي او مقدس حقوق وړاندې کړل. هغو ټینګار وکړ چې بشر خپلواک نړۍ ته راغلی، باید خپلواک ژوند ولري او ټول انسانان د حقونو له پلوه سره برابردي. دې اعلامیې د ټولو سیاسي ډلو موخې د بشر د نه بېلدونکو طبیعي حقونو ساتنه وبلله، لکه: د ملکیت آزادي، امنیت د ظلم او ستم په وړاندې مقاومت. دا اعلامیه ۱۷ مادې لري چې په رسمي او تاریخي سند کې څرګندې شوې دي.

دریم پړاو د بشر د حقونو څرګندېدل (۱۰ د سمبر ۱۹۴۸ م.)

له دوو نړیوالو جګړو (۱۹۱۴م - ۱۹۱۸م) او (۱۹۳۹- ۱۹۴۵ م) نه وروسته، د نړۍ هېوادونو په ځانګړې توګه هغو هېوادونو چې په جګړه کې ښکیل وو، ډېر معنوي او مادي زیانونه ولیدل. په ځانګړې توګه دویمه نړیواله جګړه(۱۳۳۹ - ۱۳۴۵ م) له نورو زیانونو سره سره له ۵۵ میلونه کسانو نه زیات له منځه یووړل او په میلیونونو کسان یې معلول له ځانه پرېښودل چې تر اوسه هم د هغو تلافي کول ډېرو هېوادو ته زیاتې ستونزې پیدا کړي دي. په پایله کې ځینو هېوادو د خپلو ګټوتر لاسه کولو د لالچ (حرص) له امله له میلیونونو خلکو څخه د هغوی د ژوند حق واخیست. بالاخره د ۱۹۴۵ م کال د دسمبر په لسمه د ملګرو ملتو په ۱۸۳ عمومي غونډه کې د پاریس د شایلو په قصر کې په ۳۰ مادو کې د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه په ۴۸ موافقو رایو – هېڅ مخالفي رایي نه وي او ۸ ممتنع

رایو سره په تصویب ورسېده. د هندوراس او یمن هېوادونو په دې غونډه کې ګډون نه درلود. اته رایې چې ممتنع وې هغه عبارت وې له: پخوانی شوروي اتحاد، د جنوبي افریقا اتحادیه، پخوانۍ چکسلواکیا، سعودي عربستان، پخوانی یوګوسلاویا، پولېنډ. دې هېوادونو ټینګار کاوه چې له اعلامیې سره مخالفت نه لرو بلکې د ځینو موادو نه یې ملاتړنه کوو.

- دګروپ د غړو په مرسته مو د اتو هېوادونو نومونه چې د بشر د حقونو د اعلامیې په تصویب کې یې ګډون درلود واخلئ.

څلورم پړاو د بشر د حقونو ټینګښت (۱۹۶۶م)

د بشر دحقونو د اعلامیې په تعقیب د بشر د حقونو درې سنده نورهم د ۱۹۶۶ م کال په ترڅ کې په تصویب ورسېدل چې د ملګرو ملتونو د اعلامیې بشپړوونکي بلل کېږي. دا اساسي اسناد عبارت دي له:

- د سیاسي او مدني حقونو نړیوال کنوانسیون په ۱۹۶۶م. کال کې تصویب شوی.
- د سیاسي او مدني حقونونړیوال کنوانسیون په اړوند په ۱۹۶۶م کې اختیاري پروتوکول.
- د اقتصادي، فرهنګي او سیاسي حقونو نړیوال کنوانسیون (۱۹۶۶م تصویب شوی.

دیادولوړ ده چې د بشر د حقونو له دې اسنادونه وروسته تقریباً ۲۰ نورې لوزنامې او میثاقونه د بشر د حقونو په اړه په تصویب ورسېدل چې د تصویب کوونکو دولتونو لپاره د هغو اجرا کول لازمي دي.

پنځم پړاو د بشر د حقونو معیار ګڼل(۱۹۹۲م)

د دې پړاو مهمه ځانګړتیا د بشر د حقونو د نړیوال کېدو هڅې دي؛ د اتیایمې لسیزې دویمه نیمایي د سړې جګړې پای رانښیي. هغه ایدیولوژي ګانې چې هرې یوې به په خپل ګومان د بشر حقوق زمزمه کول، په یونه، یو ډول کمزوري کړې او لاره یې د بشر د حقونو د نړیوال کېدلو لپاره هواره کړه. په دې پړاو کې پخوانی شوروي وېرځېد او د شوروي اتحاد په داخل کې ۱۵ نور هېوادونه منځ ته راغلل. نوي آزادۍ ته رسیدلو هېوادونو، هر یوه په خپل هېواد کې د بشر د حقونو د اعلامیې ملاتړ وکړ او تر اجرا لاندې یې ونیول. څکه ځو د بشري ټولنې هڅې د بشر د حقونو د نړیوال کېدو په لاره کې ادامه او عمومیت پیداکړ. نن سبا بشري حقوق معیار بلل د اوسنۍ زمانې له ځانګړتیاوو

ثخه شمېرل کېږي. بشري حقوق ورځ تر ورځې پر اختیا پیدا کوي، دا په داسې حال کې ده چې د نړۍ دولتونه د بشر د حقونو اساسي ستنې چې دولتونو تړونونو په منلو او په تړونونو اوسازمانونو کې د دولتونو د غړیتوب چې د اجراٌ ضمانت له ځان سره لري، له کنسوانسیونو سره د تړون کوونکو هېوادونو په قوانینو کې، په ځانګړې توګه په اساسي قانون کې، په درجولو سره پراختیا ورکوي، د بشر د حقونو دوهم نړیوال کنفرانس په ۱۹۹۳ م کال په وین کې چې د دې واقعیت ثرګندونه یې کوله د ۱۷۱ هېوادونو په ګډون سره جوړشو، په داسې حال کې چې په ۱۹٤۸ م کال کې د هغو هېوادونو شمېر چې د بشري حقونو اعلامیه یې لاسلیک کړې وه، له ٤۸ هېوادونو نه زیات نه وو.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د حق دري اعتباري معنا وې ولیکئ.

۲- د بشري حقونو ځانګړتیاوې کومې دي؟ معلومات ورکړئ.

۳- ذاتي یا طبیعي حقوق کوم دي؟ له مثال سره یې واضح کړئ.

٤- د بشر د حقونو د پنځم پړاو ځانګړتیا ولیکئ.

٥- د بشري حقونو دویم، دریم، څلورم، پنځم پړاوونه په کوم نوم یاد یږي؟

کورنۍ دنده

د هغو پنځو هېوادونو چې د بشري حقونو اعلامیې ته یې رایې ورکړې، نومونه واخلئ.

د بشري حقونو نړيواله اعلاميه

لکه څرنګه چې په تېر شوي درس کې مو ولوستل بشري حقوق پنځه پړاوو نه لري چې هغه دادي: لومړی پړاو ۱۹۸۹ م، دويم پړاو د بشري حقونو د تدوين پړاو، دريم پړاو د بشري حقونو څرګندېدل، څلورم پړاو د بشري حقونو ټينګښت، پنځم د معيار په توګه د بشري حقونو د منلو پړاو. په دې درس کې د بشر د حقونو له اعلاميې سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

• د بشري حقونو نړيواله اعلاميه په کومه نېټه لاسيلک شوه او څو مادې لري؟

تاسې ټولو د ورځپاڼو، راډيوګانو، او تلويزيون له لارې د بشر د حقونو د اعلاميې نوم اوريدلی او ورسره آشنا ياست؛ مخکې له دې چې د بشري حقونو په باره کې معلومات د رکړل شي اړينه ده چې د اعلاميې په معنا پوه شئ. هغه سند چې په هغه کې دوه يا څو هېوادونه د يوې ځانګړې مسئلې په باره کې خپل کړه وړه او يا د نظر يووالی او ګډې هڅې په رسمي توګه اعلاموي، اعلاميه ورته ويل کېږي. د بېلګې په توګه: د بشر د حقونو نړيواله اعلاميه، د فرانسې د تبعه د بشري حقونو اعلاميه او داسې نور. بشر د خپلو انساني او حياتي حقونو د لاس ته راوړلو لپاره د نړۍ په مختلفو برخو کې بې شمېره هڅې او مبارزې کړې دي او په دې لاره کې يې ډېرې قرباني ورکړي دي، ترڅو د بشر حقونو اوسنی بڼې ته وده او پرمختګ وکړ او بالاخره په ۱۸۳يمه غونډه کې د ۱۹۴۸م کال د دسامبر په ۱۰ نېټه د پاريس د شايلو په ماڼۍ کې په تصويب ورسېد. د ملګروملتونو عمومي غونډې له ټولو هېوادونو، مؤسسو، افرادو او اشخاصو څخه وغوښتل ترڅو د بشر د حقونو د اعلاميې متن د خپل ژوند برخليک وبولي او په هغه کې د ځای په ځای شويو حقونو په تأمين کې هڅه وکړي. دا اعلاميه يوه سريزه او دېرش مادې لري. د دې اعلاميې په سريزه کې يو لړ بنسټيزمفاهيم او نظريې شته چې د اعلاميې لاسليک کوونکو په هغې خپل باور او اعتماد اعلان کړيدی. (۱ او ۲) مادې د څلورو اصلونو؛ آزادۍ ، برابرۍ، د تبرې نه کول او ورورۍ چې په حقيقت کې ايډيولوژيکي بنسټ او د اعلاميې روح جوړوي، لري.

❁ بشري حقونو څرنګه اوسنۍ بڼې ته پراختیاوکړه؟ په دې باره کې معلومات ورکړئ.

آیا پوهیږئ د بشري حقونو نړیواله اعلامیه څه اهمیت لري؟

• د بشر د حقونو نړیوالې اعلامیې اهمیت د هغې په عمومي توب او نړیوال توب کې دی. په هغې کې ځای پر ځای شوې آزادۍ نه یوازې یوه هېواد ته او یا د خلکو دیوه ځانګړې ګروپ لپاره، بلکې د ټول بشر او ځمکې په سر هر فرد لپاره تدوین شوې ده.

• د دې اعلامیې بل اساسي اهمیت په هغې کې د آزادۍ او برابرۍ اصولو شتون دی چې له دې حقونو څخه د استفادې په لاره کې هیڅ ډول استثناُ او ځانګړتیا مجاز نه بولي. د بشري حقونو په اړوند هیڅ ډول تبعیض نه مني.

• د دې اعلامیې یو ډېر مهم اهمیت دادی چې په (۱۹۶۹ م کال) د ملګروملتونو په عمومي غونډه کې یې عملي بڼه ځانته غوره کړه او دولتونه په دې مکلف کړای شول چې دا حقوق او آزادۍ په خپلو عادي او اساسي قوانینو کې شامل کړي، په عمل کې یې پلي او رعایت کړي.

❁ د بشر د حقونو دوې مادې چې زموږ په اساسي قانون کې شاملې شوې دي، له خپل ګروپ سره له مشورې وروسته ولولئ.

د بشر د حقونو اعلامیه د کومو حقونو او آزادیو لرونکې ده؟

د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه د مدني، اقتصادي، سیاسي، اجتماعي او فرهنګي حقونو او آزادیو لرونکې ده چې په لاندې ډول په لنډه توګه توضیح کیږي.

• د نړیوالو بشري حقونو مدني او سیاسي حقوق او آزادۍ عبارت دي له: د ژوند حق، شخصي امنیت او آزادۍ، نه شکنجه کول، نه تحقیرول، له غیرانساني سزاو ورکولو مخنیوی، د توقیف او یا د غیر قانوني بندي کولو مخنیوی، د مریي توب مخنیوی، د انسان د شخصیت او حقونو پیژندنه په هر ځای کې چې وي. د قانون د ملاتړ حق او خپلواکو او ناپیلو محکموته د مراجعې څخه د ګټې اخیستلو حق، د تابعیت حق، د واده کولوحق، د فکر او عقیدې د آزادۍ حق، د بیان او مطبوعاتو د آزادۍ حق، د انجمنونو د جوړولو حق، دګوندونو د جوړلو حق، په عمومي چاروکې ګډون او په دوره یي ټاکنو کې ګډون او داسې نور..

• د بشر د حقونو د نړیوالې اعلامیې اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي حقوق عبارت دي له: ټولنیز امنیت او د ژوند له مناسبې کچې نه ګټې اخېستل د انساني کرامت په نظر کې نیولو سره د کارکولو حق، او د کار د آزاد انتخاب. د مساوي کار په مقابل کې د مساوي اوجورې حق، د اتحادیو جوړولوحق، د استراحت، فراغت، تفریح، د سوکالۍ او روغتیا حق، د ښوونې او روزنې حق، په علمي او فرهنګي فعالیتونو کې دګډون حق، د مادي او معنوي ګټو او د فرهنګي فعالیتونو او آثارونه د ملاتړحق.

❁ فرهنګي حقونه او آزادۍ له اقتصادي حقونو نه بېل کړئ او په څو کرښو کې يې وليکئ.

د اسلامي کنفرانس بشري حقونو له اعلامیې سره آشنائي

د اسلامي بشري حقونو اعلامیه په کومه نېټه په تصویب ورسېده او څو مادې لري؟ د اسلامي بشري حقونو اعلامیه د ١٤١١ هـ. ق د محرم الحرام په څوارلسم د ١٩٩٠ م کال د آګست په پنځلسم د ١٣٦٩ هـ.ش کال د اسد میاشتي په ١٥ د اسلامي کنفرانس د سازمان د بهرنيو چارو وزيرانو په غونډه کې چې په قاهره کې جوړه شوې وه، په تصویب ورسېده. د اسلامي بشري حقونو اعلامیه ٢٥ مادې لري، د دې حقونو بشري مفهوم په دوو مهمو اصلونو ولاړ دی. د افرادو انساني کرامت او عدالت.

اسلام همېشه په دې ټکي ټينګار کوي چې خدای ﷻ په ټولو انسانانو فضل کړی دی او د کرامت نه يې برخمن کړيدي. د يادولووړده، هغه څه چې په غرب کې د بشر بنسټيز حقوق بولي د اسلام په مقدس دين کې له هماغه لومړي پيل نه دا حقوق د بشريت لپاره په رسميت پېژندلي او ټينګار يې پرې کړی دی. له دې جملې کولی شو لاندې برخو ته اشاره وکړو:

• د ژوندحق، له دې جملې نه د جنينو د ژوند حق، د مالکيت او د اموالونه د حمايت حق، د کرامت حق او د انساني کرامت نه ملاتړ، له قانوني لارو څخه عدالت ته د رسېدو حق، د عقيدې د آزادۍ حق او د عقيدې د څرګندولو حق، د مساوات او برابرۍ حق، له اقتصادي امنيت نه د برخمن کيدو حق، د تشکيلاتو او ټولنو د جوړولو حق، د سياسي ګډون حق، د مهاجرت او استوګنې حق، له عادلانه اجورې څخه د برخمن کېدلو حق، د کار حق او نور.

● له خپل گروپ سره بحث وکړئ. د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه د اسلامي بشري حقونو له اعلامیې سره مقایسه کړئ او د هغه پایله په ځوکرښو کې ولیکئ.

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

١- اعلامیه څه شی ده؟ څو بېلګې یې ولیکئ.

٢- د بشر د حقونو د نړیوالې اعلامیې د اهمیت په باره کې ځوکرښې ولیکئ.

٣- د بشر د حقونو د نړیوالې اعلامیې اوه حقوق بیان کړئ.

٤- کوم موضوعات د بشر د حقونو د نړیوالې اعلامیې په مدني حقونو کې شامل دي؟

٥- د بشر د حقونو اسلامي اعلامیه په کومه نېټه په قاهره کې د اسلامي کنفرانس د سازمان د بهرنیو چارو وزیرانو په غونډه کې په تصویب ورسېده؟

الف: ١٤ محرم ١٤١٠ ب: ١٤محرم ١٤١١ ج: ١٣ شعبان ١٤١٣ د: ١٥ سفر ١٤١٥

کورنۍ دنده

د بشر د حقونو د نړیوالې اعلامیې د فرهنګي حقونو څو مادې چې زموږ د هېواد په قانون کې شاملې دي، ولیکئ.

د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمېسیون

په تېر شوي درس کې موولوستل چې د بشري حقونو نړیواله اعلامیه د ۱۹٤۸م کال د دسامبرپه لسمه نېټه د پاریس د شایلو په ماڼۍ کې د ملګرو ملتونو د عمومي غونډې په یوسلو درې اتیایمه غونډه کې لاس لیک شوه. په دې درس کې د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

کوم عوامل د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون د جوړېدو لامل شول؟

مخکې له دې چې د افغانستان د بشري حقونو د کمیسیون دجوړېدو لاملونه څرګند کړو باید د کمېسیون په معنا پوه شو. آیا پوهېږئ چې کمېسیون څه شی دی؟ هغه غونډه چې د یوې طرحې یا مسئلې د څېړنې په هکله جوړه شوې وي او یا یو هیئت ته چې د کوم کار د اجرا لپاره دنده ورکړل شوې وي، کمیسیون ورته ویل کېږي. لکه: دافغانستان د بشر د حقونو خپلواک کمیسیون، د اداري سمون کمیسیون او داسې نور.

د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د یوه ضروري امر په توګه له بل هر وخت نه زیات زموږ ټولنې ته اړین و. ځکه د انساني حقونو نه تامینېدلو او د هغه پر له پسې تر پښو لاندې کولو زموږ د خلکو پام له هر بل وخت نه زیات د بشر د حقونو اهمیت ته اړولی دی. په ځانګړې توګه اضافه له دریو لسیزو جګړو او نا امنیو په ترڅ کې زموږ خلکو ډېر زیانونه او صدمې ولیدلې. چې عمومي روحیې ته یې زیان ورساوه. زموږ خلک په دې نه وو قادر چې له خپلو حقونونه دفاع وکړې او له فطري او طبیعي حقونونه محروم وو؛ چور او چپاول زورواکي د ژوند پر ټولو چارو واکمن وو؛ د قانون داحکامو پلي کېدل ناممکن وو؛ د ذکر شویو عواملو په بنا، د خلکو د هڅواو د نړیوالو مرستو او ملاتړ د پاریس د اصولنامې په نظر کې نیولو سره، د ملګرو ملتونو د عمومي غونډې د(۱۹۹۳م کال د دسامبر د میاشتې ۲۰) نېټې قطعنامه، په افغانستان کې د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون جوړول د بن په موافقت نامه کې طرح ریزي شول.

د (۱۳۸۱ لمریز کال). دا کمیسیون د دوو کلونو لپاره په رسمي توګه تاسیس شو چه وروسته ددا

کمیسیون د یو ملي، خپلواک او دایمي بنسټ په توګه د افغانستان د اساسي قانون په ۵۸ ماده کې داخل شو. دا کمیسیون ۹ غړي لري چې ښځې او نارینه په کې شامل دي چې د پنځو کلونو لپاره د رئیس جمهور له خوا ټاکل شویدي او د افغانستان اسلامي جمهوریت په چوکاټ کې په خپلواکه توګه عمل کوي. د خپلو فعالیتونو په ترڅ کې د اساسي قانون او د نورو نافذه قوانینو مطابق عمل کوي؛ د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون سیمه ییز دفترونه په لاندې ډول دي: د کابل، مزارشریف، هرات، کندوز، کندهار،ګردیز، جلال آباد، بدخشان، فاریاب، دایکنډي، غور او هلمند سیمه ییز دفترونه.

❁ د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون د جوړېدو دلیلونه په څو کرښو کې ولیکئ.

د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د کومو موخو د سرته رسېدو لپاره فعالیت کوي؟

دا کمیسیون د لاندې موخو د تحقق لپاره فعالیت کوي په هېواد کې د بشر د حقونو په رعایت باندې نظارت تصمیم او له بشري حقونو نه ملاتړ او حمایت، د بشري آزادیو، د بشر حقونو ته د افرادو لاس رسی له څرنګوالي او وضعیت نه نظارت، د بشر د حقونو تر پښولاندې کولو او سر غړونو نه څېړنه او تحقیق، د بشر د حقونو د وضعیت د ښه والي او پرمختیا لپاره د تدبیرونو نیول دي.

د افغانستان د بشر ي حقونو له کمیسیون سره کوم ارګانونه باید مرسته وکړي؟

عدلي او قضایي اورګانونه، وزارتونه، ادارات او دولتي او غیر دولتي مؤسسات او نور ټول د هېواد اتباع دنده لري چې د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون د موخو په عملي کولو کې مرسته او هڅه وکړي ترڅو ذکر شوې موخې سرته ورسېږي.

❁ له خپل ګروپ سره خبرې وکړئ، که چېرته عدلي او قضایي ارګانونه د افغانستان د بشر د حقونو له خپلواک کمیسیون سره مرسته او همکاري ونه کړي، آیا دا کمیسیون به خپلو موخو ته ورسیږي؟

د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون له ځینو دندو او صلاحیتونو سره آشناشئ

۱- د بشر د حقونو پر وضعیت باندې نظارت.

۲- د بشر د حقونو په اړوند د اساسي قانون د احکامو او د نورو ټولو قوانینو، مقرراتو، لایحو او ژمنو او تعهداتو له پلي کېدو نه نظارت.

۳- د هېواد په اداري، قضایي، عدلي، انتفاعي او غیر انتفاعي بنسټونو او مؤسسو باندې نظارت کول چې د بشري حقونو پر وضعیت باندې اغېزلري.

۴- بشري حقونو او آزادۍ ته د افرادو د لاس رسي په څرنګوالي باندې نظارت.

۵- د هغو سیمو لیدنه چې آزادئ یې سلب شوې وي او د بندیانو او محجوزینو سره په چلند نظارت د اړوندو قوانینو مطابق.

٦- د سرغړونو او د بشري حقونو د پښولاندې کولو څېړنه.

❁ له دې نه علاوه نور کوم مطالب د بشر د حقونو د کمیسیون په صلاحیتونو کې شامل دي؟

د بشري حقونو تر پښولاندې کول (نقض) څه شی دی؟

هر هغه عمل چې د فرد، یوې ډلې یا د قانون پلي کوونکي له خوا د بشري حقونو د ملي او بین المللي قوانینو د نقض لامل شي، د بشري حقونو (نقض) یا تر پښولاندې کول نومېږي. دا چې دا کار د دولت دیو مامور له خوا د دندې په وخت کې شوی وي او یا دنورو حقوقي اشخاصو یا حقیقي اشخاصو له خوا په قصدي توګه شوی وي.

د بشري حقونو تر پښو لاندې کولو مهم موضوعات کوم دي؟

د بشري حقونو د نقض مهم موضوعات عبارت دي له: د ژوند ختمول، ډله ییزه وژنه، غیر قانوني حبس کول، وهل ټکول، جنسي تېری، د آزادئ ختمول یا سلبول، د ملکیت په زورنیول، نژادي تبعیض، جنګي جنایتونه، په زور واده کول، ځورول او شکنجه، د افرادو تښتول (اختطاف) د ژوند د چاپېریال ککړول، غیرعادلانه محاکمه، دتورن له دفاع نه ممانعت کول. په محکمو کې هغه کسان چې د هغوی حقوق د نورو په پرتله ډېر تر پښو لاندې کېږي عبارت دي له: جنګي اسیران، بندیان، یتیمان، کونډې ښځې، بې کوره بېرته راستانه شوي مهاجرین ، داخلي بې ځایه شوي، معلولان، متقاعدین، اقلیتونه او نور.

آیا پوهېږئ کومې ستونزې او مشکلات د افغانستان د بشر ي حقونو د خپلواک کمیسیون په وړاندې پراته دي؟

هغه مشکلات او ستونزې چې د افغانستان د بشر د حقونو دکمیسیون په وړاندې موجودې دي عبارت دي له: د جهل او بې سوادئ پراخوالی، اخلاقي کمزوري، اداري فساد، د تاو تریخوالي د فرهنګ دوام، د پوهانو او علماوو فرهنګي او فکري پانګې ته نه پاملرنه، د حساب نه ورکولو او معافیت روحیه او داسې نور. د حقونو د لاس ته راوړلو ښې لارې په لاندې ډول دي: د علماوو او ټولنپوهانو له رول نه په ټولنه کې د بشر د حقونو د مسایلو د درک او تحلیل په برخه کې ګټه اخیستل. خلکو ته د کمیسیون د ورپېژندلو په اړه دورکشاپونو دایرول، پولیسو، امنیتي ارګانونو، څارنوالیو او محاکمو ته د بشر د حقونو د تر پښو لاندې کولو د مخنیوي په مقصد د ښوونیزو او روزنیزو او حقوقي ورکشاپونو تدویرول، په تحصیلي، تعلیمي او روزنیزو مرکزونو کې د کمیسیون د اړیکو وده او ټینګښت، د ښځو دچارو له وزارت سره د حقوقي پوهېدنې په خاطر د ورکشاپونو دایرول.

❁ د افغانستان د بشري حقونو دکمیسیون د کار او فعالیت مثبت او منفي ټکې په ځو کرښو کې ولیکئ.

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

۱- کمیسیون تعریف کړئ.

۲- د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون موخې ولیکئ.

۳- د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون پنځه صلاحیتونه بیان کړئ.

٤- د بشر د حقونو (نقض) یا تر پښو لاندې کول څه شی دي؟

٥- ستاسې په آند څه باید وکړو چې د بشر د حقونو له نقض څخه مخنیوی وشي؟

کورنۍ دنده

د بشر د حقونو د نقض کولو نمونې چې کیدای شي د راډیو له لارې مو اوریدلې وي ولیکئ.

د ښېرکي لنډیز

• حقوق د حق جمع ده، د حق کلمه په لغت کې د درست، ثابت، عدل ور او لایق، په یوه شي کې تصرف کول، حلال، په یوه شي باندې تسلط درلودل، برخه او ګټه او د خدای (جَلَّ جَلالُه) د نومونو څخه یو نوم دي.

• د بشر حقوق له ټولو حقونو څخه لکه: ذاتي حقوق چې انسان ته د زیږیدو له ورځې ور په برخه کیږي او هم کسبي حقوق چې ټولنه یې انسان ته په ورکړه قایله وي.

• د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه په حقیقت کې د دیني زده کړو،اخلاقو، عقایدو او نظریو لنډیز او بشپړوونکې ټولګه ده چې پېړۍ پېړۍ د مخه د بشر د حقونو د خوندیتوب او نیکمرغۍ لپاره منځته راغلې ده.

• د بشري حقونو د اسلامي کنفرانس اعلامیه چې د محرم په ۱۴ نېټه ۱۴۱۱ قمري کال د ۱۹۹۰ م کال د اګست د ۱۹ مې نېټې مطابق او د ۱۳۶۹ لمریز کال د زمري د میاشتې ۱۵ مې سره سمون خوري د بهرنیو چارو وزیرانو د اسلامي کنفرانس په سازمان کې په ۲۵ مادو کې په قاهره کې تصویب شوه.

• د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د ۱۳۸۱ لمریز کال د غبرګولې په ۱۲ نېټه د جمهور رئیس له فرمان سره سم تشکیل او د یوه ملي بنسټ په توګه د نوي اساسي قانون په ۵۸ مه ماده کې تسجیل شو.

پنځم څپرکی

دموکراسي (ولسواکي)

- د دموکراسۍ مخينه (تاريخچه)؛
- د دموکراسۍ مفهوم او ډولونه؛
- د موکراسي په افغانستان کې؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو نه تمه کیږي چې د دې څپرکي په لوستلو سره لاندې پوهنیزو موخو ته لاس رسی پیدا کړي.

- د دموکراسۍ له تعریف او مفهوم سره به آشناشي.
- د دموکراسۍ په مخینې (تاریخچې) به پوه شي.
- د دموکراسۍ په مفهوم او په نړۍ کې د هغې په ډولونو به پوه شي.
- د هېواد د نظام په پرګنیزتوب به پوه شي.

له زده کوونکو نه تمه کیږي چې د دې څپرکي په لوستلو سره په لاندومهارتي موخو پوه شي.

- دموکراسي به تعریف او تشریح کړای شي.
- د دموکراسۍ مخینه به توضیح کړای شي.
- د دموکراسۍ ډولونه به و ښودلی شي.
- پرګنیز نظامونه او زورواکي نظامونه به توپیر کړای شي.
- د هېواد د پرکنیزتوب نښې او بېلګې به وښودلی شي.

د دموکراسۍ تعریف او ماهیت

بحث پرې وکړئ

د اوسنیو دولتونو د پراختیا (توسعې) یوه له مهمو برخونه له خلکو سره د هغوی اړیکې دي. تاسې به د دموکراسۍ اصطلاح له کتابونو او ډله ییزو رسنیو څخه اورېدلې وي.

آیا فکر مو کړی چې دموکراسی څه شی ده؟

د دموکراسۍ تعریف

الف: په لغت کې د دموکراسي لغت Domocracy چې له ولسواکۍ یعنې Demokratia څخه اخیستل شوې ده، د یوناني ژبې دغه لفظ په خپله د Demos (خلک) او Kreteim حکومت کولو له ترکیب څخه جوړ شوی دی په دې ډول دموکراسي د ژبې له نظره د خلکو په وسیله د حکومت کولو معنا ورکوي.

ب: په اصطلاح کې: د ټولنې د خلکو د ژوندانه د هغه ډول څخه عبارت ده چې په هغه کې خلکوته د دې حق ورکول کېږي چې په مشارکت کې له آزادانه او مساوي امکاناتو څخه برخمن وي. په دې ډول خلکو ته د دې امکان برابرېږي چې د دموکراسۍ له لارې د هېواد په سیاسي پرېکړو کې په آزادانه ډول برخه واخلي او د چارو په پرمخ بیولو او په حکومت باندې د نظارت کولو له لارې له خپلې ارادې څخه ګټه واخلي.

د دموکراسۍ تاریخي لرغونتوب

۱- په یونان کې د دموکراسۍ منځ ته راتلل

د دموکراسۍ د منځ ته راتلو لومړنۍ دوره په لرغوني یونان کې د میلاد نه د مخه پنځمه پېړۍ کې پیل شوې ده. په هغه ځای کې د مرییانو او ښځو پرته نورو ټولو د حکومت په چارو او د قوانینو په وضع کولو کې مستقیماً ګډون درلود. د یونان دموکراسي په دریو اصولو د آزادۍ، برابرۍ د رای ګیرۍ له مخې د هېوادوالو د اکثریت په پرېکړون ولاړه وه. دغه اصطلاح د لومړي ځل لپاره د کلستین له خوا په آتن کې وکارول شوه او هغه د دموکراسۍ بنسټ ایښودونکي وپېژندل شو.

- د یونان د دموکراسۍ منفي او مثبتې نښې د ګروپ د غړو سره په مشوره په ګوته کړئ.

۲- په روم کې د دموکراسۍ منځ ته راتلل

په روم کې دموکراسي د جمهوري نظام په چوکاټ کې را څرګنده شوه. د روم د تاریخ لیکونکي پولیب یوناني لیکوال د لیکنو پر بنیاد د هغه هېواد جمهوري نظام له درې عنصرو شاهي(کنسول)، اشرافي، (سنا) دموکراسي (پرکنیزومجلسونو) نه جوړ شوي و. بالاخره قدرت د سنا (اشرافیانو) لاس ته ورغی. د سنا غړي په پرله پسې توګه د خلکو له خوا ټاکل کېدل، له دې امله سنا خپله پرګنیزه منشاءُدرلودله. اما په سنا کې غړېتوب په څومحدودو شتمنو او څواکمنو کورنیو پورې اړه درلوده. سنا همدارنګه د میلاد نه مخکې لومړۍ پېړۍ پورې قدرت په لاس کې درلود. په دې دوره کې پرګنیزو مجلسونو زیات نفوذ پیدا کړاو قضایي محکمې د خلکو د حقوقو د مدافع په توګه پرانېستل شوې.

د دموکراسۍ حرکت له دولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه پورې

د روم د جمهوریت له ړنګېدو څخه وروسته تر ډېرې مودې په هېڅ هېواد کې د دموکراسۍ نښې نښانې نه لیدل کېدې ترڅو چې په دوولسمه میلادي پېړۍ کې د اروپا په خپلواکو ښارونو کې یو ډول دموکراسۍ را پیداشوه. په انګلستان کې د دموکراسۍ لومړنۍ تخم وکرل شو. په ۱۲۱۵م کال کې د

لومړي ځل لپاره په دې هېواد کې د ستر منشور (منشورکبير) توشيح کېدل د ژان پاچا له خوا د دموکراسۍ لومړنۍ غوټۍ وليدل شوې او هغه يې د اروپا لومړنی **اساسي قانون** او د انګلستان د ملت د آزادۍ بنسټ وباله چې وار په وار مکمل شو. له يوولسمې مېلادي پېړۍ نه تر اوولسمې مېلادي پېړۍ پورې موده يې د پرګنيزو بنسټونو لومړنۍ مخينه بللې ده. په ځانګړې توګه د ايټاليا د شمال ښارونه فلور انس اوونيز د سويس کانفدراسيون او د هالنډ جمهوريت. په دې نظامونو کې د پرګنيز حاکميت اصل او د پرګنو د استازي توب نظام په مختلفو ډولونو سرته رسېده، په داسې حال کې چې د حکومت اساس د اشرافو او د ځمکو د څښتنانو په لاس کې و. په نوې پېړۍ کې انګليسي فيلسوف جان لاک ۱۶۳۲ – ۱۷۰٤ د آزادۍ د تفکر او نظريې په مفهوم پيل کوي. د لاک د نظريې په اساس، حکومت په درې قواوو وېشل کېږي. له لاک نه وروسته په اتلسمه پېړۍ کې له يوې خوا ژان ژاک روسو (۱۷۱۲- م ۱۷۷۸م) او منتسکيو (۱٦۸۹- ۱۷۵۵) دموکراسي د دوی په نظرياتو کې نوې مرحلې ته ور داخله شوه. د دې متفکرينو او علماوو له نظرياتو نه وروسته د امريکا (۱۷۷٦م) او فرانسې(۱۷۸۹م) انقلابونه او بدلونونه د دې افکارو د رواجولو لامل شول. له بلې خوا د انګليس د ټولنې پر مختګونه چې له ديارلسمې پېړۍ نه پيل شوي وو، د څو پېړيو په ترڅ کې پړاو په پړاو او د تجربې له لارې د نوي عصر ډول ډول غوټې يې سپړلې. د سياسي آزاديو مفهوم، د پارلمان جوړېدل، دوه مجلسي نظامونه، دسلطنتي مطلقه قدرت محدودول، د خلکو د استازيو په وړاندې د وزيرانو د مسؤوليت ايجادول او د حکومت او کابينې ځای پر ځای کول، د دې ټولنې له لاسته راوړنو څخه وو چې د ۱٦۸۸ م کال په انګليستان کې د انقلاب په پايله کې مکمل شول او د اساسي قانون په لاسليک کېدو سره يې د دموکراسۍ په لوري لاره پيدا کړه.

- په نوې پېړۍ کې کوم اصول د دموکراسۍ د ځای پر ځای کولو لپاره منځ ته راغلل؟

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د دموکراسۍ لغت د ژبې له نظره تعریف کړئ.

۲- د دموکراسۍ مفهوم په اصطلاح کې څرګند کړئ.

۳- دموکراسي څه ډول، څه وخت او چېرته منځته راغله؟

٤- د دموکراسۍ لغت د لومړي ځل لپاره د چا له خوا وکارول شو؟

۵- په روم کې د دموکراسۍ تحول یا اوښتون بیان کړئ.

٦- د دموکراسۍ غوره متفکران څوک دي؟

۷- د دموکراسۍ په خپرېدو کې کومو پېښو تر نور څه د مخه ډېر رول لوبولی دی؟

۸- د فرانسې د انقلاب نه وروسته د دموکراسۍ تر ټولو غوره شعارونه څه شي وو؟

کورنۍ دنده

د دموکراسۍ د مخکېنیو شرطونو په باره کې یوه مقاله ولیکئ.

د دموکراسۍ موخې، اصول او وسیلې

بحث پرې وکړئ

په تېر لوست کې مو د دموکراسۍ د تعریف او تاریخچې په هکله معلومات تر لاسه کړل. په دې درس کې د دموکراسۍ د موخو، اصولو او لوازمو سره بلدېږئ، دموکراسي د خلکو له خوا په خلکو باندې د حکومت کولو په معنا تعریف شوې ده، ستاسې په نظر:

۱- آیا په دې تعریف باندې ټول پوهان د نظر یووالی لري؟

۲- ستاسې خپل نظر په دې باره کې څه شی دی؟

د دې سره سره چې د دموکراسۍ په اړوند د نظر بشپړ یووالی وجود نه لري او دغه د بشپړ نظر د یووالي نه موجودیت په د موکراتیکو ټولنو کې د هغوی د ټولنیز شکل د پیچلتیا او رنګ رنګ والي لامل ګرځیدلی دی او هرې ټولنې هغه د خپل نړۍ لید او خپلې سیاسي ایدیولوژۍ سره سم تعریف کړی دی، بیا هم کولای شو چې د هغې موخې او بنسټیز اصول په لاندې ټکو کې په لنډ ډول بیان کړو:

الف: د دموکراسۍ موخې

دموکراسي د دوو عمده موخو د تر سره کولو لپاره هڅه کوي:

۱- سیاسي دموکراسي (د خلکو حکومت) او ټولنیزه دموکراسي (حکومت د خلکو لپاره) منځته راوړل.

۲- د خلکو لپاره د حقونو او آزادیو برابرول.

ب: د دموکراسۍ بنسټیز اصول

د دموکراسۍ بنسټیز اصول او عناصر کولای شو په لاندې ټکو کې خلاصه کړو:

۱- **د قانون په وړاندې برابري**: دا په دې معنا ده چې د قانون د عملي کېدو په اړوند ټول خلک سره برابر دي او د ټولنې هېڅ فرد د بل څخه کوم امتیاز نه لري.

۲- **د قضا په وړاندې برابري**: دا په دې معنا ده چې د ټولنو د وګړو په منځ کې د قضا، محکمې او قضایي سزاګانو په وړاندې توپیر وجود نه لري.

۳- **د یوه شي څخه په برخمن کېدو او له اسانتیاوو او امکاناتو څخه په ګټه اخیستلو کې برابري**: باید ټول هېوادوال د ژوندانه له مختلفو اسانتیا وو او امکاناتو څخه لکه: اقتصاد، زده کړه او دولتي منصبونو په لاسته راوړلو کې په مساوي توګه برخمن وي.

۴- **په عمومي مکلفیتونو کې لکه**: د سربازۍ خدمت، د ټکس ورکول او غرامت (تاوان، پېښماني) او داسې نورو کې برابري.

۵- **آزادي لکه**: د بیان آزادي، د لیکنې آزادي، د غونډو جوړول، د ټولنیزو سازمانونو او سیاسي ګوندونو جوړول.

۶- **ټولنیزه قبلونه**: د حکومت څخه په متابعت کولو کې د هېوادوالو رضایت، د دموکراسۍ د اساسي اصولو په معنا دی. په دموکراسي نظام کې، هر حکومت خپل مشروعیت د ټولیزې رایې څخه لاسته راوړي.

۷- **عمومي مشارکت**: د تصمیم نیولو او تصمیم جوړولو په بهیر باندې د یوه ځانګړي ګروپ او یا فکر دخاوندانو د بري او انحصاري کولو د مخنیوي په خاطر، د استازو په ټاکلو کې د خلکو مشارکت

ته ویل کېږي.

۸- **د خلکو حاکمیت(د ډېرکیو حاکمیت)**: د خلکو حاکمیت د دموکراسۍ د بنسټیزو اصولو څخه دی. د خلکو حاکمیت د نیمايي جمع یو د حاکمیت په معنا دی.

۹- **هېواد والي**: هېوادوال هغه چاته ویل کېږي چې دیوه دولت سره په اړیکه درلودو کې په پام کې نیول کېږي. له یوې خوا د مدني حقونو څخه برخمن وي او له بلې خوا د دولت په وړاندې د دندو په ترسره کولو مکلف وي.

۱۰- **د استازیتوب سیستم**: د استازو هیات باید د قانونگذارۍ، د مالیاتو په هکله د رایي ورکولو، پر بودیجه باندې د نظارت کولو او د استیضاح او د دولت د تصمیمونو په هکله د پوښتنې حق ولري.

۱۱- **د ځینو ټاکلو شرطونو شته والی لکه**:د مناسب اساسي قانون شته والی، د قواوو جلاوالی، پریوه بله باندې د قواوو نظارت او څارنه، ټاکنې او په دولتي چاروکې شفافیت.

ج: د دموکراسۍ امکانات او ضرورتونه

د دموکراسۍ د تحقق لپاره د موکراتیک شخصیت ته اړتیاده او عبارت دی له:

۱- تجربه کونه او د خطا او ازمایښت له طریقې څخه کار اخیستنه.

۲- چاروآکو ته په انتقادي نظر کتل.

۳- منښت: په یوه کار کې له ځانه نرمي ښودل.

٤- واقعیت غوښتنه، واقعیت مننه او واقعیت بیانول.

۵- زغم او حوصله.

٦- نرمي او خوشامندي.

۷- په ډله ییز ځواک باندې باور درلودل.

۸- پوهېدنه او مسؤولیت مننه.

۹- د پرمخ تللي مدنیت موجودیت.

هغه هېوادونه چې د دموکراسی پلي کول پرځان لازم بولي، بنايي د دموکراتيک فرهنګ هدفونه، اصول او د رامنځته کېدو او پراختيا شرايط يې رامنځته کړي وي. که نه، نو په مازې تشو خبرو او شعارونو دموکراسي نه رامنځته کېږي. ځيني لوېديځ هېوادونه ځانونه د دموکراسی ټينګ پلويان بولي، خو په عمل کې داسې نه ده او د نورو هېوادونو دموکراتيک فرهنګ تر پښو لاندې کوي چې بېلګه يې د شلمې پېړۍ په نوي يمه لسيزه کې د ترکيې او الجزاير په دموکراتيکو ټاکنو کې دوه مخې توب يادولای شو، په دې دوو هېوادونو کې د ټاکنو پايلې باطلې اعلان شوې او الجزاير له خونړۍ ناکرارۍ سره مخامخ شو.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- د دموکراسی د تعريف او اساسي ستنو په هکله د نظر د يووالي نه موجوديت څه پايلې منځته راوړي دي؟

۲- په دموکراتيکو نظامونو کې د اتباعو لپاره بايد کوم فرصتونه په پام کې ونيول شي؟

۳- ټولنيز منبت څه شی دی او له عمومي مشارکت سره څه توپير لري؟

٤- د دموکراسی د ځينو ضرورتونو او شرايطو نومونه واخلئ.

٥- ځيني لويديځ هېوادونه د دموکراسی په تطبيق کې خومره رښتوني دي؛ ستاسې دليل څه شی دی؟

کورنۍ دنده

د دموکراسی له سترو هدفونو څخه يو يې شرحه کړئ او په هکله يې د اسلام نظر هم وليکئ.

دموکراسي په افغانستان کې

په تېر لوست کې مو د دموکراسۍ د موخو، بنسټيزو اصولو او لوازمو په اړه يو څه معلومات ترلاسه کړل. په دې درس کې به په افغانستان کې د دموکراسۍ او اسلام او دموکراسۍ سره بلد شئ.

بحث پرې وکړئ

افغانستان له خپلو ځانګړو ټولنيزو، فرهنګي او اقتصادي شرايطو او مشخصاتو سره د ولسواکۍ د پراخېدو په لاره روان دی. دلته پوښتنه پيدا کېږي چې:

- د ولسواکۍ ريښې له کومې زمانې څخه را په دې خوا زموږ په هېواد کې شتون درلود؟

ولسواکي زموږ په هېواد کې د جرګو د تاريخ سره نېږدې اړيکې لري چې د آريايانو په زمانه کې پيل شوې ده لکه: د سبها او سيمتي جرګې.

سبها: هغې جرګې ته ويل کېږي چې په هغې کې پر کوچنيو سياسي مسايلو باندې بحث کېده او د هغوی د حل لارې چارې په کې ځرګندېدې او همدارنګه سيمتي جرګه يا مجلس چې د (سپينږيرو، لويانو او نجباوو) څخه جوړېده، د ژوندانه د مهمو مسئلو په هکله پرېکړې په کې کېدې. د لوی کنشکا په زمانه کې ستره مذهبي جرګه د بودايانو د اووم لاربنود واسوميترا ګندهارا عالم تر مشرۍ لاندې جوړه شوه. دغې جرګې د هينه يانه پخواني مذهب ته بدلون ورکړ چې د مهايانه په نوي مذهب باندې بدل شو. زموږ د هېواد په تاريخ کې کولی شو چې د جرګو ځرګندې نمونې پيدا کړو لکه: د ميرويس خان نيکه د زمانې جرګه، د شير سرخ د مزار جرګه، د امير شير علي خان او عبدالرحمن خان د زمانې لويې جرګې او داسې نورې چې د افغانستان په سياسي پېښو کې يې غوره ټاکونکی او مهم رول درلود. د دې جرګو شتون په خپل وار سره په هېوادنيو مسايلو کې د خلکو د ګډون لپاره لاره هواره کړې ده.

- د خپل ګروپ د غړو سره له مشورې څخه وروسته د هېواد د څو جرګو نومونه وليکئ.

آيا پوهېږئ زموږ خلکو په کومه زمانه کې په نوي تمدن او مشروط غوښتنه کې ګام کېښود؟

زموږ په هېواد کې د نونسمې پېړۍ په پای کې د امير شير علي خان د امارت په وخت کې د معاصر مدنيت خواته ګامونه واخيستل شول. دولتي نظام تر يوې کچې په عصري نظام واوښت؛ په سياسي دستګاه کې کابينه جوړه شوه؛ سيد نور محمد شاه د صدر اعظم په حيث وټاکل شو؛ د شمس النهار جريدې په خپرولو پيل وکړ؛ د کابينې جوړول، د چارو تقسيم په وزيرانو باندې، مطبوعات او مخابراتي نظام او د چاپ خانې جوړول په خپله د يوه ښه نظام او معاصر مدنيت په لوري د حرکت سبب شول؛ دا فرهنګي او ټولنيز پر مختګ په ۱۸۷۸ م کال د انګليسانو د تجاوز په پايله کې غلي شو. د امير حبيب الله خان په زمانه کې د هغو بدلونونو تر اغېزې لاندې چې په سيمه او نړۍ کې راغلي و، يو لړ ټولنيزو، فرهنګي پروګرامونو د سرته رسولو لپاره د دولت له خوا ځينې اقدامات تر لاس لاندې ونيول شول.

د دې پړاو د فرهنګي او ټولنيزو مهمو کارونو څخه کولای شو د حبيبې او حربيې ښوونځيو پرانيستل،

د سراج الاخبار افغانستان نشرېدل او د سراج الاخبار افغانیه نوم واخلو. د سراج الاخبار آزادۍ غوښتونکې اندیښنې نه یوازې په افغانستان کې اغېزمنې وې، بلکې له هېواده بهر په هند، بریتانیا او منځنۍ آسیا کې هم اغېزمنې وې.

مشروطه غوښتونکي لومړنۍ سیاسي ډله وه چې یو نهضت یې د آزادۍ غوښتنو، استقلال غوښتنې پر مترقي مرام او موخو پرانیست؛ د مشروطه غوښتونکو فکري اصول عبارت وو له: د اسلام په مبین دین باندې عقیده، ملي وحدت، معارف ته عمومیت ورکول او د مطبوعاتو پرانیستل، د آزادو او عمومي انتخاباتو له لارې د ملي شورا (پارلمان) جوړېدل او د ټولنیز عدالت تامینول.

دویم مشروطه غوښتونکو حزبي تشکیل نه درلود خو نسبت پخوانۍ دورې ته له ډېر قدرت او امکاناتو څخه برخمن وو او خاص دلیل یې دا و چې د دربار او سلطنتي کورنۍ غړي په دې نهضت کې شامل وو چې له هغې جملې کولی شو د شهزاده امان الله خان یادونه وکړو؛ د لومړیو مشروطه غوښتونکو او دویمو مشروطه غوښتونکو د موخو تر منځ ډېر توپیر موجود نه و؛ دوی هم د قانون حاکمیت او د مشروطه نظام غوښتنه کوله.

امیر حبیب الله خان په ۱۹۱۹ م کال د کله گوش په ښکار ځای کې په قتل ورسېد او زوی یې شهزاده امان الله خان سلطنت ته ورسېد؛ د شاه امان الله لومړنی مهم اقدام د اقتصادي او ټولنیزو اصلاحاتو په باره کې د هېواد د استقلال اعلان و؛ د هغې دورې د اصلاحاتو نه کولی شو له نورو یا بهرنیو هېوادونو سره د سیاسي اړیکو پراختیا، د مریي توب له منځه وړل، د نجونواو هلکانو د ښوونځیو پرانېستل، په ټول هېواد کې د قانوني بنسټ جوړول او نافذول چې (د افغانستان د عالیه دولت اساسي نظامنامه) نومېده او د نورو ټولو قوانینو، نظامنامو او ټولو اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي اصلاحاتو نوم واخلو.

د امان الله خان پاچا د نظام د ړنگېدو څخه وروسته افغانستان تر ۱۳۴۰ لمریز کال پورې د ظلم او مخالفتونو د اور په بټۍ کې د سوځېدو په پایله کې خپله خپلواکي له لاسه ورکړه او هېواد په دې دوران کې د وروسته پاتې والي او پر شاتگ دورې څخه تېرېده.

په هېواد کې د دموکراسۍ د لسیزې په باره کې څه پوهېږئ؟

کله چې له دویمې نړیوالې جگړې نه وروسته د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه د ډېرو هېوادونو د منل شوي سند په توگه د ملگرو ملتونو له خوا د هغه غړو هېوادو ته اعلان شوه، زموږ په هېواد کې د هغه څخه د اغېزمن کېدو په پایله کې محمد ظاهر شاه د خپل سلطنت په آخره لسیزه ۱۳۴۳ هـ. ش. کال کې اساسي قانون توشیح کړ؛ د ۱۳۴۳ هـ. ش. اساسي قانون کې پارلماني ټاکنې په رسمیت و پیژندل شوې؛ صدارت د شاهي کورنۍ له ولکې نه ووت او د ښځو موقف په ټولنه کې ښه شو؛ د اساسي قانون د احکامو په رڼاکې د ټاکنو قانون وضع شو؛ پارلماني ټاکنې ترسره شوې؛ د ۱۳۴۳ هـ. ش. کال اساسي قانون کې د پارلماني ټاکنو د ولسواکۍ معیارونه سجل او د وخت له شرایطو سره سم ټاکل شوې

پارلمان تشکیل شو؛ په دې پړاو کې د خلکو د پرګنو په منځ کې د ولسواکۍ د روحیې په خپرېدو سره په سیاسي او ټولنیزو چارو کې د خلکو مینه او برخه اخیستنه زیاته شوه؛ د سیاسي ګوندونو د تشکیل لپاره لاره هواره شوه؛ د اساسي قانون د ۳۲ مادې له حکم سره سم ګوندونو د جوړېدو اجازه ترلاسه کړه؛ د سیاسي ګوندونو د جوړېدو څخه وروسته، سلطنتي نظام خپل ځان د خطر سره مخامخ ولیده، نو ځکه یې د سیاسي ګوندونو پر وړاندې خنډونه جوړول، ترڅو په ۱۳۵۲ کال کې محمد داوود خان کود تا وکړه؛ شاهي رژیم یې ړنګ او جمهوریت یې اعلان کړ؛ هغه نیم بنده ولسواکي چې یوه لسیزه یې دوام وکړ، له منځه یووړه او لومړنی جمهوري نظام یې منځ ته راوړ.

د محمد داوود خان د واکنې په زمانه کې هم د آزادۍ مخه ونیول شوه او دموکراسۍ وجود نه درلود. پس له هغې چې د محمد داوود خان رژیم د خلق او پرچم د ګوندونو له خوا راوپرځول شو، دلته هم په عمل کې د دموکراسۍ او د هغې د اصولو څه نښه نه وه. په هېواد باندې د پخواني شوروي اتحاد د تېرې په پایله کې، د جګړې تنور لا پسې ګرم شو او دموکراسي د هغې د اصولو سره یو ځای د اوسني دولت تر جوړېدو پورې له هېواد څخه کډه وکړه.

* د محمد ظاهر شاه په زمانه کې کوم لاملونه په سیاسي او ټولنیزو چارو کې د خلکو د ونډې اخیستو سبب وګرځېدل؟

آیا پوهېږئ د بُن له پرېکړې نه وروسته زموږ په هېواد کې د ولسواکۍ په برخه کې کوم بدلونونه منځته راغلل؟

پس له هغې چې د افغانستان ځینې سیاسي جریانونه د ۱۳۸۰ لمریز کال د لنیدۍ د میاشتې په ٦ مه د هېواد د لانجې لپاره د حل لارو د پیدا کېدلو په خاطر د آلمان د بن په ښارکې سره را غونډ شول او یوه توافقنامه یې لاسلیک کړه، بیړنۍ لویه جرګه دایره شوه انتقالي حکومت تشکیل شو او پس له هغې د هېواد اساسي قانون تصویب شو چې د هغې پر اساس د دموکراسۍ ځینې بنسټیز اصول منځته راغلل او عملي شول او د هېواد خلکو دا لاندې آزادۍ لاسته راوړې.

- د هېواد او یا د پارلمان د رهبرۍ لپاره په خپله خوښه د ځان نوماندول.
- د رایې ورکولو حق، په آزاده، پټه او عمومي توګه.
- له قانون سره سم د سیاسي ګوندونو، انجمنونو او اتحادیو تشکیلولو حق.
- له قانون سره سم د فکر، بیان، د فرهنګي، سیاسي او اجتماعي فعالیتونو حق.
- د هېواد په ټولو ژبو د مطبوعاتو او ډله ییزو رسنیو د نشر اجازه.
- د افغانستان د اتباعو تر منځه د هر ډول تبعیض مخنیوی.
- د هېواد اتباع د خپلو روا مقصدونو د پوره کولو لپاره کولای شي چې له قانون سره سم سوله ییز لاریونونه وکړي، په لاریونونو او غونډو کې ګډون وکړي.
- پارلمان له ډېرې مودې وروسته بیا په فعالیت پیل وکړ.

لکه څرنګه چې د مخه وویل شول: له دموکراسۍ څخه د مختلفو هېوادونو په منځ کې ډول ډول تعبیرونه کېږي، خو موږ افغانان د یوه مسلمان ملت په توګه، په خپلو ټولو چاروکې د اسلام سپېڅلي دین پیروان یو؛ نو د دغه فهم په پام کې نیولو سره د دموکراسۍ څخه زموږ مراد او یا تایید که چېرې په ځینو یادو شوو مواردو کې صورت نیولی وي دا دی چې خلک وکړای شي، ترڅو په خپلو سیاسي چاروکې په آزاده توګه برخه واخلي؛ خپل استازي او حاکمان د وړتیا او ایمانداری پر بنسټ وټاکي؛ مراقبت او څارنه یې وکړي او لیرې یې کړای شي او هغو ته په هغو کارونو کې د عمل کولو صلاحیت ورکړي چې اسلام د هغو تر سره کول د ملت په اوږو ایښي دي. البته له دموکراسۍ څخه دا رنګه تعبیر د اسلام د اصولو سره ضدیت نه لري.

❁ ستاسې په آند له پورتنیو موضوعګانو پرته زموږ خلك نور څه حقوق لري؟ بیان یې کړئ.

اسلام او دموکراسي

اوس دا پوښتنه پیداکېږي چې د خپل سیاسي برخلیك سره د خلکو د اړیکو په اړه د اسلام نظر، څه شی دی؟

اسلام د الله جل جلاله د وروستني دین او د ژوند د یوه کره، پوره او هر اړخیز دین په توګه، د ټولنې د سیاسي نظام په باره کې په دوه اصلونو ولاړ دی:

۱- د مطلق یا بشپړحاکمیت او د قانون جوړولو حق یوازې الله جل جلاله پورې اړه لري؛ هېڅ مسلمان دا جواز نه لري چې له هغو فرایضو او محرماتو نه چې په اسلامي شریعت کې بیان شوي دي، سرغړونه وکړي. ټول خلك که ډېره کې او که لږه کې دي باید د الله جل جلاله قوانینو ته غاړه کېږدي.

اجتهادي موضوعات چې د مصلحت په بنسټ ولاړدي او د حالاتو او وخت د بدلون له امله پرمختګ کوي، د قانون جوړولو کار په هغه کې، امت ته پرېښودل شوی، او مسلمانانو ته دنده ورکړ شوې ده، ترڅو په خپلو کې له مشورې وروسته او د قطعي احکامو او د دین د اصولو په نظر کې نیولو سره چې د قرآن او سنت له خوا توضیح شوي دي، د هغو په اړه تصمیم ونیسي.

۲- خلافت په خلکو پورې اړه لري، الله جل جلاله په قرآن او سنت کې کوم ځانګړی قوم نه دی ګمارلی چې د مسلمانانو سیاسي چارې او سیاسي ځواك پر مخ بوځي او نورو ته دا کار حرام وي؛ بلکه د ﴿ **وَ اَمرُهُم شوری بَینَهُم** ﴾ (الشوری: ۳۸) د لارښوونې له مخې یې پر مسلمانانو دا لازم کړې دي، ترڅو خپلې ټولې چارې او په ځانګړې توګه سیاسي چارې په خپلو کې په مشورې سره پرمخ بوځي.

الله جل جلاله انسانان د ځمکې پر مخ د خپلو خلیفه ګانو په توګه منځ ته راوړي ترڅو د خدای(جَلَّ جَلاَلُه) ځمکه د څښتن تعالی له رضا سره سمه آباده کړي؛ او په سیاسي چاروکې دوی ته لازمه ده ترڅو د تقوا او وړتیا له مخې خپل سیاسي استازي وټاکي؛څارنه ترې وکړي او که لازمه وي له دندې نه یې ګوښه کړي؛ او هغه چارې چې د ټولو خلکو برخلیك پورې اړه لري، هغوی ټول باید د دې چارو په

تصمیم نیولو او سرته رسولو کې په شونې او معقوله توګه سره شریک واوسي.
دا اصول د الله جل جلاله د پیغمبر صلی الله علیه وسلم په سیاسي ژوند کې په روښانه توګه لیدل کېږي؛ ابو هریره رضی الله عنه روایت کوي: له خپلو یارانو سره په مشوره کولو کې د الله جل جلاله د رسول صلی الله علیه وسلم څخه پورته بل څوک ما ونه لیدل.
❁ زده کوونکي دې د غزاګانو او د سیاسي چارو په وخت کې اصحابو سره د خدای د رسول الله صلی الله علیه وسلم د سلا او مشورو په اړه بحث او خبرې اترې وکړي.
د ستر پیغمبر صلی الله علیه وسلم له رحلت نه وروسته د سلامشورې او په سیاسي چارو کې د خلکو ګډون اصل د خلفای راشدین (حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر فاروق، حضرت عثمان او حضرت علي رضي الله عنهم) په زمانه کې په کوم ډول چې د پیغمبر صلی الله علیه وسلم له خوا انځور شوی و، دوام وموند. خو وروسته له دې چې خلافت په پاچاهۍ بدل شو، د اسلام تاریخ د خلکو د سیاسي حقونو او د وړلو ژورو په اړه بحث کوي؛ ډېر وختونه سیاسي چارې د خلکو د نظر او سلا مشورې پرځای د کورنۍ د ګټو او د شاهي کورنۍ د سلطې د ساتلو په بنسټ حل او فصل کېدلې.
هغه څه چې نن ورځ د دموکراسۍ ارزښتونه بلل کېږي لکه: د انسان د حقونو رعایت کول، آزادۍ، سیاسي ګډون، قانون ته درناوی، عدالت او مساوات، د اتباعو حقوق، د استازیتوب سیستم، د قواوو تفکیک او په خپلوکې د یو او بل نه څارنه کول، د چارو په اجرا څارنه کول او د دولت د تصمیمونو استیضاح او پوښتنه کول، هغه څه دي چې د اسلامي تعالیمو په نظام کې په ښکاره او عملي توګه ښودل شوي دي.
اسلامي تمدن د ژوند په مختلفو برخو کې له دې جملې نه په حکومت دارۍ او له اتباعو سره د سلوک د طریقې له پلوه، داسې انساني او عادلانه دي چې ساری یې د بشر د تاریخ په اوږدو کې نه لیدل کېږي.
اسلامي حکومتونو په خپلو طلایي پړاوونو کې د اسلامي دولت په د ننه کې له غیر مسلمان لړکیو سره هیڅکله د دویمې درجې تبعه په توګه سلوک نه دی کړی بلکې ټولو اتباعو ته په یوه سترګه کتل شوي او له ټولو سره یو ډول سلوک شوی دی. اسلامي دولت مکلف دی چې له هغو اتباعو سره چې د کارکولو توان ونه لري او په کار او کسب کولو قادر نه دي اعاشه ورکړي او د هر ظالم په وړاندې ودرېږي او د مظلومانو حق هغوی ته وروګرزوي او د حاکمانو د بې قید او شرطه تسلط نه په خلاصون سره، د انسان آزادي او کرامت اعلانوي. اسلام د بیان آزادي نه یوازې د انسان حقوق بولي بلکې هغه د دینداری یو سمبول او دیني واجب بولي، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (دین ټول نصیحت او خیر غوښتنه ده).
سره له دې چې د اسلامي تعالیمو او د دموکراسۍ په ارزښتونو کې عارضي ورته والی لکه شورایي نظام او آزادۍ تر سترګو کېږي خو په ماهیت کې یو له بل نه توپیر لري؛ ځکه اسلامي دولت رباني نظام دی او دموکراسي د بشر د عقل محصول دی.

* د اسلام د سياسي تعاليمو او د موکراسۍ د ارزښتونو تر منځ ورته والی شته، او هغه په کومو برخو کې کيدای شي موجود وي، په کومو برخوکې د دې دواړو لاره يو له بل څخه جلا کېږي.

د لوست تکرار

• ....

• ....

پوښتنې

۱- دموکراسي زموږ د ملي جرګو سره څه ورته والی لري؟
۲- په افغانستان کې د دموکراسۍ لومړي ګامونه څه ډول کېښودل شول؟
۳- د دموکراسۍ د لومړنيو فعاليتونو دوره څه وخت په افغانستان کې منځته راغله؟
٤- دموکراسي په افغانستان کې ولې له منځه ولاړه؟ او تر کوم وخت پورې وځنډېده؟
٥- د دموکراسۍ ډېر عمده اساسات چې په اساسي قانون کې يې انعکاس موندلی دی ، کوم دي؟

کورنۍ دنده

د ولسواکۍ د ښېګڼو او زيانونو په باره کې خو کرښې وليکئ.

د څپرکي لنډيز

• د ولسواکۍ کلمه د يوناني ژبې څخه اخيستل شوې ده چې د حکومت کولو او خلکو څخه ترکيب شوې ده او په دې ترتيب سره ولسواکي د لغت له مخې د خلکو حکومت د خلکو په وسيله معنا کېږي.

• دموکراسي لويې موخې، بنسټيز اصول او ځينې مخکښنې شرطونه لري چې د هغې مفاهيم روښانوي.

• ولسواکي زموږ په هېواد کې د جرګو له تاريخ سره نيږدې اړيکې لري. د ولسواکي اصل په دولتي او عامه پرېکړو کې د خلکو آزادانه ګډون کول دي.

• زموږ د هېواد په تاريخ کې د جرګود څرګندو نمونو څخه کولی شو چې د ميرويس خان د زماني، د شير سرخ د مزار له جرګو او د امير شير علي خان او امير عبدالرحمن خان د زماني د جرګو څخه يادونه وکړو.

• اسلام، د الله ﷻ وروستنی دين د ژوندانه د يو بشپړ او هر اړخيز نظام په حيث، د ټولنې د سياسي نظام په مورد کې په دوو عمده اصلونو باندې ولاړ دی.

۱- مطلق حاکميت او د قانون جوړولو حق د الله ﷻ حق دی.

۲- خلافت د خلکو حق دی.

شپږم څپرکی

رسنۍ

- د عمومي افکارو او رسنيو سره آشناشئ.
- د رسنيو ډولونه؛
- رسنۍ او ولسواکي؛
- رسانه يي اخلاق؛

د څپرکي موخې

له زده کوونکو غوښته کېږي چې په لاندې پوهنیزو موخو باندې بر لاسي شي.

- د عمومي رسنیو له مفهوم سره آشنا شي.
- عمومي افکار وپېژني.
- د عمومي رسنیو له ډولونو سره آشنا شي.
- د هرې رسنۍ ځانګړتیاوې وپېژني.
- د عمومي افکارو په جوړونه کې، د عمومي رسنیو په رول باندې پوه شي.
- د رسنیو په رول باندې پوه شي.
- له رسانه یې اخلاقو سره آشنا شي.
- د بیان د آزادۍ له اصولو او حدودو سره آشناشي.

له زده کوونکو څخه غوښتل کېږي چې په لاندې مهارتي موخو باندې بر لاسي شي.

- د عمومي رسنیو مفهوم تشریح کړای شي.
- د عمومي افکارو اصطلاح توضیح کړای شي.
- د عمومي رسنیو ډولونه فهرست کړای شي.
- د هرې عمومي رسنۍ ځانګړتیاوې بیان کړای شي.
- رسنۍ او ولسواکي بیان کړای شي.
- رسانه یې اخلاق توضیح کړای شي.
- د بیان د آزادۍ اصول او حدود بیان کړای شي.

له عمومي افکارو او رسنيو سره آشنا شئ

په تېر شوي درس کې د دموکراسی په هکله د اسلام له نظر سره بلدشوئ او هغه نيوکې چې د مختلفو خواوو څخه هغه ته متوجه وې هم وڅېړل شوې. اوس د عمومي افکارو مسئله او د دموکراسی د درست والي په هکله د رسنيو رول تر بحث لاندې نيسو.

بحث پرې وکړئ

د ټولنو تاريخ کولای شو چې د رسنيو د تاريخ په څېر وګڼو. انسانانو په لومړي سرکې د څو زرو کلونو په اوږدوکې د وينايېزې ژبې څخه (زبان شفاهي) د ډېرې موثرې او ډېرې کارې وسيلې په توګه د افکارو او ترونونو د تبادلې او اړيکو پر ټينګولو کې کار اخيستی دی. دلته پوښتنه کېږي چې: لومړنيو انسانانو څه ډول خپل سوال او ځواب يا پيغامونه يو بل ته رسول؟ د وخت په تېرېدو انسانانو د خپلو پيغامونو د انتقال لپاره له کومو وسايلو څخه کار اخيسته؟ نن سبا انسانان د خپلو تجربو، احساساتو او عقيدو د انتقالولو لپاره له کومو امکاناتو څخه کار اخلي؟ په داسې حال کې چې له دغو وسايلو او امکاناتو څخه کار وانه خلو، آيا کولاً شو چې خپلې اړتياوې په وخت او موقع سره تر سره کړو؟ په دې صورت کې به ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ شي؟ مخکې له دې چې د رسنيو په هکله معلومات تر لاسه کړو، لازمه ده چې د عمومي افکارو په هکله معلومات تر لاسه کړو.

عمومي افکار څه شی دي؟

د يوې ځانګړې موضوع په هلکه د يوه ګروپ د افرادو د تصميمونو ټولګې (مجموعې) ته عمومي افکار وايي. يا په بل عبارت عمومي افکار د هغې موضوع په هکله د ټولنې د افرادو د عقيدو ټولګه ده چې افراد په هغه موضوع کې ګډې ګټې او غوښتنې ولري. په نننۍ نړۍ کې د عمومي افکارو ورځ په ورځ زياتېدونکي ارزښت او په خاصه توګه صنعتي ټولنې په چاروکې دېته راوبلل چې د دوی د همکارۍ راجلبولو لپاره د پخوا په نسبت زيات د دوی غوښتنو او عقيدوته پاملرنه وکړي او د دوی د غوښتنو او اړتياوود تامينولو په خاطر، د عمومي افکارو ډول ډول وسايل له ځان

سره همږغي کړي.

❁ ولې صنعتي دولتونه د عمومي افکارو څېړنې ته اړتيا لري؟

آيا پوهېږئ چې رسنۍ څه شی دي؟

رسنۍ له لاندې وسايلو څخه په ګټه اخيستنې سره د پيغامونو، معلوماتو او اطلاعاتو د انتقالولو ښه وسيله ده. برښنايي رسنۍ لکه: راډيو، ټلوېزيون، کېبلي شبکه او انټرنېټ.

چاپي رسنۍ لکه: ورځپاڼې، جريدې، اونيزه، پنځلس ورځنۍ نشريه.

د رسنيو اهميت:د رسنيو رامنځ ته کېدل په ژوره توګه له يوه نسل نه بل نسل ته د فرهنګ د انتقال د تغيير لامل ګرځېدلي دي. سربېره پردې نن ورځ رسنۍ کولی شي چې ډېر تازه او نوي خبرونه، تحولات، او نړيوالې علمي او فني، ټولنيزې، فرهنګي، سياسي، اقتصادي او ورزشي پېښې خپلو ليدونکو اورېدونکو او لوستونکو (مخاطبان) ته وليږدوي. رسنۍ له يوه پلوه د تبليغاتو د ډېر مهم لامل په توګه او له بله پلوه په عمومي افکارو باندې د اغېز اچوونکي لامل په توګه په ننني نړۍ کې له فوق العاده اهميت څخه برخمنې دي. په ټوليز ډول د رسنيو نقش او اهميت په زياترو ټولنو او هېوادونو کې د قانونيت په ښه کېدو، اصلاح او تامينولو کې نغښتي دي.

رسنۍ او خلک د ټولنې په اداره کې څه اغېز لري؟

رسنۍ خلک د ټولنيزو، سياسي، فرهنګي او اقتصادي چارو له بهير څخه خبروي، د هغو د لاملونو او پايلو سره يې آشنا کوي؛ تاسې هره ورځ په هېواد او نړۍ کې د رسنيو په واسطه د پېښو د تحليل، تجزيې او څېړنو شاهدان ياست. رسنۍ په مختلفو چارو کې د مختلفو لارو څخه لکه: خبرې اترې، ټول پوښتنې، ګردې مېز، تودې خبرې او داسې نورو له لارې د دولت له کارونو او پلانونو څخه نظارت کوي؛ خپل اصلاحي او انتقادي نظريات هغوی ته ور انتقالوي؛ دولتي چارواکي او مسؤولين د خلکو او کار پوهانو اصلاحي او انتقادي نظريات اوري او د خپلو کارونو په اصلاح کې له هغو څخه کار اخلي؛ رسنۍ خلک له خپلو حقونو او دندو څخه خبروي؛ خلک له خپلو دندو او مکلفيتونو څخه خبرېږي؛ په پايله کې د مسؤوليت احساس کوي او خپل مکلفيتونه او دندې قبلوي؛ په وخت او زمان سره يې سرته رسوي؛ د رسنيو له کړنو څخه يوه يې هم داده چې خلک او دولت د ټولنې له ډول ډول ستونزو څخه خبروي او د هغو د حل لارې د خلکو او کارپوهانو له خوا ورته څرګندوي.

رسنۍ کولی شي چې خپل مخاطبان د کمال او خلاصون او يا د خوارۍ او ګمراهۍ خواته کش کړي؛

رسنۍ کولی شي چې فکرونه روښانه کړي او یا په فکرونو کې زهروشیندي؛ رسنۍ د خلکو تر منځ د ورورۍ مینې، محبت او یووالي په ټینګښت کې، همدارنګه د ملي نفاق د تخم په شیندلو او د خرافاتو پر ضد له مبارزې په لړیوالي کې مهم رول لوبوي.

آیا پوهېږئ چې رسنۍ کومې اغیزې او دندې لري؟

۱- تفریحي نقش

انسانان په معمولي ډول سره د رسنیو څخه د وزګارتیا په وخت کې ګټه اخلي؛ وزګارتیا هغه وخت دی چې خلک کولی شي په هغه کې رسنۍ وګوري او د هغو له تفریحي، تعلیمي او تربیتي پروګرامونو څخه ګټه واخلي.

۲- خبري نقش

رسنۍ د خبرونو خپرېدو او اطلاع دنده لري؛ د دوی دنده په چټکه توګه د خبرتیا او زموږ د نړۍ د پېښو او خبرونو خپرول دي؛ له همدې کبله ده چې رسنۍ د ځمکې د کرې د کوچنۍ کېدو او د هغې پر سر د اوسېدونکو د ګاونډیتوب لامل ګرځېدلي دي؛ د ډله ییزو اړیکو په زمانه کې، هېڅ یوه پېښه یوازې په یوه جغرافیایي سیمه پورې محدوده نه پاتې کېږي؛ بلکې په ټوله نړۍ پورې اړه پیدا کوي؛ د بېلګې په توګه یو افغان شهید کېږي؛ دا یوازې په افغانستان پورې نه بلکې ټوله نړۍ د هغه پر شهادت باندې غمجنه کېږي.

۳- د یو رنګ کېدنې نقش

رسنۍ د یوې ټولنې د ټولو اوسېدونکو د هنرونو، غوښتنو او توقعاتو د نژدې کېدو لامل ګرځي. د محدودیت له زمانې څخه د ټولنو د وتلو زمینه برابروي.

۴- د خبروني نقش

که څه هم خبرونه یا خبرتیا زده کړې او له بله پلوه خبررسولو ته نژدې ده، خو د رسنیو خاصه یا ځانګړې دنده باید یوازې اطلاع او خبر رسونه نه وي، بلکې د خبرونو درست تحلیل او تشریح هم وکړي. د خبري پدیدو تحلیل، د هغو د تغییر او بدلون له لاملونو څخه د انسانانو خبرول، یو له هغو لاملونو څخه دي چې د انسان په فکر کې د بدلون سبب ګرځي. له دې امله وېلی شو چې د رسنیو دنده یوازې د خبرونو خپرول نه دي بلکې د پېښو په تحلیل، تشریح او د خلکو خبرتیا ته هم پاملرنه وکړي.

❁ ستاسې په نظر، رسنۍ یوازې خبر خپروي او یا نور موضوعات هم په برکې نیسي؟

د ټولنیز تړاو (تعلق) احساس

رسنۍ لکه د پله په څېر د ټولنې د افرادو تر منځ عمل کوي او هغوي د یوه کل (ټولنې) سره د تړاو څخه خبروي. رسنۍ کولی شي چې خپل اوربېدونکي د کمال او خلاصون په لوري او یا هم د بدۍ، خوارۍ او ذلت لوري ته کش کړي. رسنۍ کولی شي چې فکرونه روښانه کړي او یا هم په ذهنونو کې زهروپاشي. رسنۍ د ملي یووالي د روحیې په پیاوړتیا، اتفاق او خوا خوږۍ او یا هم د خلکو تر منځ د نفاق، بدمرغۍ او یا هم د اتفاق پر ځای د نقاق اچولو کې ستر او غوره رول لوبولی شي. رسنۍ هم لامل او هم د انسانانو تر منځ د ټولنیز تړاو درلودل بیانوي. په لنډه توګه باید ووایو چې د رسنیو فعالیت په نړۍ کې زیات او پیچلي اړخونه پیدا کړیدي او د هغو د مثبتو او منفي اثراتو توپیر ډېر ګران شوی دی.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- عمومي افکار څه شی دي؟

۲- عمومي افکار څه اهمیت لري؟

۳- رسنۍ تعریف کړئ.

٤- د رسنیو څلور ډندې په لنډه توګه بیان کړئ.

٥- رسنۍ په ټولنه باندې څه اغېز لري؟

کورنۍ دنده

د رسنیو په باره کې خپل نظر په پنځو کرښو کې ولیکئ.

د رسنيو ډولونه

په تېر درس کې مو زده کړل چې رسنی له لاندې وسايلو نه په ګټه اخيستنې سره د پيغام، معلوماتو او اطلاعاتو د ليږدولو وسيله ده.

برښنايي رسنی : راډيو، تلويزيون، کېبلي شبکه او انټرنېټ.

چاپي رسنې: ورځپاڼې او جريدې.

په دې درس کې د رسنيو له ډولونو سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

مطبوعات څه شی دي او په ټولنه باندې څه اغېز لري؟

د مطبوعاتو اصطلاح دوې معنا وې لري: خاص او عام. مطبوعات په خاصه معنا او اصطلاح کې خپرونو لکه: ورځپاڼو او مجلوته ويل کېږي. خو په عامه معنا مطبوعات پرادواري مطبوعاتو سربېره، کتاب، اعلان، فلم او ننداري (سينما او تياتر) هم په برکې نيسي. مطبوعات د يوه ملت د تمدن، ودې او بيدارۍ بيانوونکي دي. د هر ملت د مطبوعاتو د ودې او پراختيا اندازه د هغه ملت د پرمختګ او پوهې بيانوونکې ده. د هر ملت په باره کې د هغه د مطبوعاتو پربنسټ قضاوت کولی شو.

مطبوعات په دولت او عمومي چارو باندې د نظارت کولو يوه موثره وسيله ده، د ملت سترګې او غوږونه شمېرل کېږي؛ له هېچانه پټه نه ده چې مطبوعات نن سبا د يوه هېواد په سياسي او ټولنيز ژوند کې مهم رول لوبوي؛ دهغه اهميت له لحاظه چې مطبوعات يې د فکرونو، عقيدو او د هغوی په لارښوونه کې لري، د هېڅ يو دولت چارواکي نه شي کولي چې له دې مهم کار څخه سترګې پټې کړي.

- د مطبوعاتو د اهميت په هکله د خپلې ډلې له غړو سره مشوره وکړئ او بيا خپل تر لاسه کړي معلومات بيان کړئ.

ورځپاڼه څه شی ده؟

ورځپاڼه هغې خپرونې ته ویل کېږي چې هره ورځ خپرېږي، په پرله پسې توګه د ټولنیز ژوندانه په ټولو برخو کې د ورځنیو مهمو پېښو په اړوند، لوی او تازه عمومي کورني او بهرني معلومات خپلو لوستونکو ته وړاندې کوي. ورځپاڼه تر ټولو پخوانی ژورنالستیکه وسیله ده او نن سبا په انساني ټولنو کې د خپرېدو د ډېرې مهمې وسیلې په حیث کارول کېږي. د خپل ټولنیز ګټورتوب او هر اړخیز پرله پسې فعالیت له لحاظه بې مثله ده. ورځپاڼو به د ټولیزو چارو، مشغولتیا او خپرونو په هکله اطلاعات ټول په یوه ځای کې خپرول. د شلمې پېړۍ په لومړنیو کلونو کې، ښاري یا سیمه ییزې رسنۍ را پیدا شوې . په شلمه پېړۍ کې د دغو پخوانیو ورځپاڼو دوې نمونې نیویارک ټایمز او لندن ټایمز ورځپاڼې وې چې په ډېرو هېوادونو کې معتبرو او با نفوذه ورځپاڼو دغه دوې ورځپاڼې د خپل ځان لپاره نمونې وګرځولې او له هغو څخه یې کار اخیستو.

- د هېواد لس ورځپاڼې فهرست کړئ او بیا دې له تاسو څخه یو کس هغه نورو ته واوروي.

راډیو څه شی ده؟ له هغې څخه د کوموقصدونو لپاره کار اخېستل کېږي؟

راډیو د اورېدنو له تخنیکي وسایلو څخه ده چې په کورونو او کورنیو کې ترې خلک ګټه اخلي او هم د ټولو خلکو په چوپړ کې ده؛ یوه ارتباطي وسیله ده چې کولی شو هغه یوطرفه رسنۍ وبولو. راډیو د یوې خبروونکې او خبري رسنۍ په نامه په زیاتو برخو کې د زمان او مکان په ولکه کولو باندې برې تر لاسه کړې دی. رسنۍ د سینما او نورو لیکنیزو ارتباطي وسایلو په پرتله نه یوازې دا چې د عملي میدان پراخه برخه په اختیار کې لري، کولی شي چې د فکرونو او ذهنونو په غوړېدو باندې تاثیر واچوي، بلکې د عمل له میدان څخه د تېرېدونه بغیر کولی شي چې په ډېرې چټکۍ سره دغه کارونه ترسره کړي. د راډیو له لارې د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د تعلیمي او تربیتي پروګرامونو خپرول رواج لري. د پوهنې وزارت په تشکیل کې د تعلیمي او تربیتي راډیو ټلوېزیون په نامه یو ریاست شته چې د تعلیمي او تربیتي پروګرامونو خپرولو او نشرولو دندې په غاړه لري. د ښوونکو او زده کوونکو د پوهې د کچې عملي او مسلکي پوهې په لوړېدوکې ارزښتناکه ونډه لري.

- د خپلې ډلې د غړو سره خبرې وکړئ او وروسته د هېواد د لسو راډیوګانو نومونه ولیکئ.

ټلوېزيون څه شی دی؟

ټلوېزيون يوه ليدونکې او اورېدونکې رسنۍ ده چې په وروستيوڅلوېښتو کالونو کې د ډله ييزو رسنيو پر وسايلو باندې د هغه ورځ په ورځ زياتېدونکی تاثير، يو مهم تحول شمېرل کېږي؛ نن سبا ټلوېزيون د کورنيو د ژوندانه، نه جلا کېدونکې برخه جوړوي؛ ټلوېزيون د هغه تجربې، فرهنګي ټولنيزو ذهنيتونو د چوکاټ په برابرولو کې چې د ننني ټولنې د افرادو په منځ کې اطلاعات تفسيروي او سازمان ورکوي، مرسته کوي.تلويزيون په اوسنۍ زمانه کې د غير مستقيمو اړيکو په پراختيا کې د کتاب، ورځپاڼې او مجلې په څېر مهم دی. تلويزيون هغه لارې او طريقې چې د افرادو ټولنيز ژوند يې تفسير کړی دی او د هغه په وړاندې غبرګون ښيي، د نظم ورکولو په مرستې سره په ټولنيز ژوند کې زموږ تجربې په قالب کې اچوي.

انټرنېټ څه شی دی؟

تاسې ټولو به د ورځې په اوږدوکې څو ځلې د انټرنېټ کلمه د ډله ييزو رسنيو لکه: ورځپاڼې، راډيو او ټلوېزيون څخه اورېدلې وي. خو کېدای شي چې تر ننه پورې په اوسنۍ نړۍ کې د هغه له ماهيت او کړو وړو څخه تاسې ټول دقيق معلومات لرئ. انټرنېټ يوه پراخه نړيواله شبکه ده چې ۲۵ کاله سابقه لري او په وروستيو پنځو کلونو کې يې زياته پراختيا موندلې ده. انټرنېټ په نړۍ کې د خپروشوو زرګونو لويو او وړو شبکو مجموعه ده چې شرکتونه، سازمانونه، علمي او سوداګريز مرکزونه او د کار مسؤولين يو له بله سره نښلوي. انټرنېټ هم د نورو پديدو په څېر، بې شمېره ګټې لري. انټرنېټ د افرادو د اړيکو نيولو لپاره تر ټولو ارزانه وسيله او همدارنګه په نړۍ کې د وروستيو اطلاعاتود ترلاسه کولو تر ټولو آسانه طريقه ده. د انټرنېټ له لارې هر ډول اطلاعات له متن څخه نيولې تر تصوير، آواز او فلم پورې د انتقال وړدي. د نړۍ پوهنتونونه، څېړنيز لوی او کوچني مرکزونه له دې شبکې سره تړلي دي، خپلې علمي پانګې او زېرمې د نورو څېړونکو په واک کې ورکوي. استادان او پوهان خپلې وروستنۍ لاسته راوړنې د ټولو په خدمت کې ږدي اونه پېژندونکي خلک له هغو څخه ګټه پورته کوي. له نوو امکاناتو څخه په ګټه اخيستنې سره پوهان او د نظر خاوندان کولی شي چې بې له مسافرته، په انټرنېټ کې له لرې څخه غونډې جوړې کړي؛ يو له

بله سره مشورې وکړي؛ اوس زیاتره سوداګریزې چارې، پلورل او پېرودل د انټرنېټي امکاناتو په واسطه صورت نیسي؛ په افغانستان کې انټرنېټي امکانات په ۱۳۸۱ کال کې رامنځته شول چې د هېواد په ۳۴ ولایتونو او یو شمېر ولسوالیو کې اوس مهال انټرنېټي امکانات وجود لري.

کېبلي شبکه څه شی ده؟

کېبلي شبکه د اورېدونکو اولیدونکو (سمعي او بصري) رسنیو له ډلې څخه ده چې ډول ډول تربیتي، فرهنګي، تفریحي، ملي او نړیوال پروګرامونه خپلو ګډون کوونکو ته وړاندې کوي.

د لوست تکرار

- ....
- ....
- ....
- ....
- ....

پوښتنې

۱- مطبوعات په ټولنه باندې څه تاثیر لري؟

۲- د ورځپاڼو محتویات کوم مطالب تشکیلوي؟

۳- راډیو او ټلویزیون د خلکو پر افکارو باندې څه تاثیر لري؟

٤- د انټرنېټ ګټې بیان کړئ.

۵- کېبلي شبکه کوم پروګرامونه لري؟

کورنۍ دنده

راډیو له ټلوېزیون سره پرتله کړئ.

رسنۍ او ولسواکي

په تېرلوست کې مو د رسنیو د ډولونو په باره کې معلومات حاصل کړل. په اوسني لوست کې له رسنیو او ولسواکۍ سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړې

رسنۍ د مدني ټولنې د بنسټونو یو جز دی چې ځینې ټولنپوهان یې د دولت څلورم رکن بولي. له رسنیو څخه په مختلفو سیاسي نظامونو کې، متفاوتې ګټې تر لاسه کېږي د بېلګې په توګه: په ولسواکو نظامونو کې د ټولنې خلک هم کولی شي چې له هغه څخه د ځان په ګټه کار واخلي په داسې حال کې چې په استبدادي یا زورواکي سیاسي نظامونو کې رسنۍ د دولت تر جدي کنټرول لاندې وي او زیاتره د هغه په ګټه کار کوي. دلته پوښتنه پیدا کېږي چې: د رسنیو آزادي په ولسواکو رژیمونو کې څه اهمیت لري؟د رسنیو د آزادۍ لپاره د عقیدې، افکارو او بیان آزادي ضروري ده چې د ولسواکۍ ډېر مهم رکن شمېرل کېږي. په ولسي نظامونو کې د رسنیو آزادي د هغه نظام د تمدن، ودې او بیدارۍ ښکارندوی ده. د رسنیو آزادي په عمومي چارو او دولت باندې د نظارت یوه موثره وسیله او د ملت سترګې او غوږونه بلل کېږي.

رسنۍ کولی شو چې د ولسواکۍ ستنې او بنسټ وشمېرو او زیات درناوی یې وکړو، ځکه چې اطلاعاتو ته د لاس رسي او صحیح خبرونو پرته د چارو او د عمومي او سیاسي تصمیم نیولو په باره کې قضاوت کول ناممکن دي.

د رسنیو اهمیت

رسنۍ د ولسي دولت لپاره بې مثله څواک دی، ځکه دولت ته د دې وړتیاورکوي چې له خلکو سره خپلې اړیکې وساتي او د چارو د ښه کېدو په خاطر، نیوکې او وړاندیزونه وړاندې کړي.

رسنۍ نه یوازې عمومي شکایتونه تحلیل او تجزیه کوي، بلکې کوښښ کوي چې د خلکو احساسات او نظریې لکه څرنګه چې دي، همهغسې منعکسې کړي.

تجربو ثابته کړې ده کله چې په یوه هېواد کې نیوکې نه وي، په ټولنه کې د ظلم، بې عدالتۍ او تېرې

خطر ډېر وي. دولتي ماموران د اعتراض او پوښتنې له ویرې پرته له خپل قدرت څخه ناوړه ګټه پورته کوي. کله چې رسنۍ موجودې وي ، نیو کې هم موجودې وي. د دولت مامورین او یا هر بل څوک چې وي، ډاریږي او د خلکو حال ته پاملرنه کوي؛ دغه کار په ولسواکو نظامونو کې تر سره کیږي. په کومو هېوادونو کې چې ولسواکي موجوده وي، هر څوک کولی شي چې د رسنیو له آزادۍ څخه ګټه واخلي؛ د ټولنې، دولت، سیاست او نورو کارونو په باره کې خپل نظریات او عقاید د کتاب، مقالې، او یا شفاهي بیان په بڼه د ورځپاڼو، مجلو، راډیو او ډله ییزو رسنیو له لارې خپاره کړي. دولت حق نه لري چې د چا په خپاره شوو او یا د خپرېدو وړ مکتوبونو باندې سانسور ولګوي؛ خو که چېرې د اساسي قانون او د رسنیو د قانون مخالف، دیني مقدساتو او عقیدو ته سپکاوي پکې وي.

❁له خپلو ملګرو سره په ولسواکي نظام کې د رسنیو د اهمیت په باره کې مشوره وکړئ او لنډیزیې نوروته واوروئ.

رسنۍ او ټاکنې

د ولسواکو نظامونو په ټاکنو کې د رسنیو رول څرګند دی، د رسنیو له دندو څخه یوه یې په ټاکنو کې د خلکو د برخه اخیستلو په هکله خبربدل دي؛ رسنۍ کولی شي د ټولنې غلي او چپ خلک په ټاکنو کې د ګډون اونوماند کېدو لپاره وهڅوي؛ ټاکنې په سیاسي بهیر کې د خلکو د برخې اخیستنې لپاره یو ښه تاییدوونکی او تصدیق کوونکی مثال دی.

سیاسي مشارکت د افرادو اوګروپونو آزادۍ ته د لاس رسي پر بنسټ د ټاکنو په ډګر کې د آزادې برخه اخیستنې د نتیجې محصول دی.

رسنۍ د نوماندانو، ګوندونو، د دوی د پالیسیو، د ټاکنو د څرنګوالي په باره کې پوره معلومات را غونډوي او رایه ورکوونکو ته د آګاهانه رایه اچونې زمینه برابروي.

رسنۍ د رایه اچوونکو لپاره بشپړ او دقیق معلومات برابروي؛ همدارنګه نوماندان او مستحق ګوندونه له رسنیو څخه خلکو ته د خپلو پیغامونو په رسولو کې ګټه اخلي.

رسنۍ په ټاکنو کې په پراخې اندازې سره دګډون کولو لپاره خلک هڅوي؛ ترڅو د رای اچولو صندوقونو ته

ورشي؛ د سمو او بې طرفه تحليلونو په وړاندې کولو سره د ښو او وړ استازو په ټاکلو کې مرسته کوي.

رسنۍ د ټاکنو ټول بهير او د سياست پوهانو پيغامونه خپروي؛ د رسنيو دغه دقيقه څېړنه او څېړنه کيداي شي چې د ځينو ملاحظاتو او دټاکنو په مديريت کې د احتمالي اداري فشار څخه ښه مخنيوى وکړي.

په استبدادي نظامونوکې آزادې رسنۍ اصلاً وجود نه لري؛ که چېرې کومه رسنۍ موجوده هم وي، د دولت د سياست تابع به وي او هر هغه څه چې دولت ورته ديکته کوي، رسنۍ يې خپروي؛ په دې برخه کې کومه آزادي نه لري. لنډه دا چې رسنۍ د ولسواکۍ په تعميم او خپرولو، ولسي آزاديو، د جمهوري رياست او پارلمان په ټاکنو، د دولتونو د پرمختيايي پروګرامونو، د سياسي پيغامونو په خپرولو کې کليدي رول لوبوي.

❁ په ټاکنو او د نوماندانو په پېژندنه کې د رسنيو په رول باندې بحث سره وکړئ او د خپل بحث پايله نوروته واوروى.

د لوست تکرار

• ....

• ....

• ....

پوښتنې

۱- ولې رسنيو ته د ملت سترګې او غوږونه وايي؟

۲- په هغو هېوادونو کې چې د رسنيو آزادي موجوده نه وي، د خلکو حالت يې څه ډول وي؟

۳- د رسنيو آزادي په استبدادي او ولسواکو رژيمونو کې يو له بله څخه څه توپيرلري؟

٤- رسنۍ په کومو موضوعګانو کې کليدي رول لري، بيان يې کړئ.

٥- په ولسواکو رژيمونو کې د رسنيو کره وړه بيان کړئ.

کورنۍ دنده

په ولسواک نظام کې د رسنيو د رول په هکله خو کرښې وليکئ.

د بیان آزادي او رسانه یي اخلاق

په تېر درس کې مو د رسنیو او ولسواکۍ په باره کې معلومات تر لاسه کړل، زده مو کړل چې رسنی د یوه ملت د تمدن، ودې او بیدارۍ نښه ده؛ د هر ملت د رسنیو د ودې او پراختیا اندازه د هغه د پوهې او ودې څرګندوونکې ده؛ همدارنګه مو زده کړل چې د رسنیو آزادي د ولسواکي نظام د موجودیت په صورت کې امکان لري؛ په دې درس کې د بیان آزادي او رسانه یي اخلاقو په باره کې آشنایي پیدا کوئ.

خبرې پرې وکړئ

د بیان آزادي او د رسانه یي اخلاقو ساتل د بشري ټولنو په پرمختګ او بیدارۍ کې ستر رول لري. ستاسې له نظره:

- د بیان آزادي د څه ډول شرایطو لاندې په یوه ټولنه کې عملي کېدای شي؟

د بیان آزادي د آزادۍ د ډولونو څخه یو بل ډول دی چې دزیات اهمیت څخه برخمنه ده؛ د بیان آزادي نن سبا د ټولنیز ژوند له اړتیاوو څخه شمېرل کېږي او د دولت د مداخلې له وېرې پرته د افرادو د عقیدو د بیان، د ویناوو د اورولو له آزادۍ څخه عبارت ده. د بیان آزادي یوه له حقوقي اوفکري آزادیو څخه ده. په دې معنا چې کوم خلک چې په یوه ټولنه کې ژوند کوي، باید څرنګه چې فکر کوي او کومه عقیده لري، هغه بیان کړای شي؛ یایې د کتاب او مطبوعاتو له لارې نوروته انتقال کړي؛ هغه له خپلو افکارو او اطلاعاتو څخه باخبرکړي؛ ځینې پوهان د بیان آزادي د ټولو مدني آزادیو د لوړتیا نقطه بولي؛ د بیان له آزادۍ څخه هدف دا دی چې هر هېوادوال د نظر د څرګندولو حق لري او هم د دې حق لري چې د نورو په شان خپل نظر د خلکو غوږونو ته ورسوي. د دې منظور د تر سره کولو لپاره خلک د ټولو رسنیو له لارې د هر ډول اطلاعاتو او فکرونو د لټون او لاس رسي حق لري؛ د بیان آزادي د ټولنې لپاره ډېرې ګټې لري؛ د آزادۍ سلبول د ټولنې د پرمختګ د درېدو او د فکري ودې د مخنیوي لامل ګرځي.

❁ د بیان له آزادۍ څخه منظور څه دی؟ د خپلې ډلې له غړو سره مباحثه وکړئ او د خپلې مباحثې پایله نورو ته واوروئ.

د بیان آزادي تر کوم بریده (حد) پورې جواز لري؟

د بیان آزادي په دې مفهوم نه ده چې هر څوک چې هر څه یې زړه وغواړي، په ټولنه کې یې مطرح کړي بې له دې چې د ټولنې لپاره د هغې ګټورتوب او زیان په پام کې ونیسي؛ یعنې دا چې نباید دا طرح د ټولنې د حال لپاره دګمراهۍ، اخلاقي فساد، فتنې اوګډوډۍ لامل شي؛ بلکې د بیان آزادي تر هغه بریده پورې جواز لري چې عملي کول یې د نورو د زیان سبب نه شي؛ د نورو انساني کرامت او د کلام پاکوالی رعایت کړي.

د بیان د آزادۍ مهمترین حدود په ترتیب سره عبارت دي له:

- د بیان آزادي باید د ملي ګټو او دیني مقدساتو په وړاندې خنډنه شي.
- د بیان آزادي باید بې له کوم دلیله د حقیقي افرادو یا حقوقي بنسټونو په وړاندې د سپکاوي او کینې کولو بهانه ونه ګرځي.

• د بیان آزادي نباید د ټولنې د منل شویو ارزښتونو او قانون د بې اهمیته کېدو لامل وګرځي.

د مطبوعاتو آزادي او رسانه يي اخلاق

 د دې اصل په موجب افراد د خپلو افکارو د نشرېدلو حق، د لیکنو یا مطبوعاتو له لارې تر لاسه کوي؛ بې له دې چې د هغو د خپرېدلو اجازې اخیستلو ته اړ ایستل شي او یا تر سانسور لاندې ونیول شي؛ د مطبوعاتو آزادي د چاپخانې د تاسیس، د اعلان نشرول او د خپرونو خرڅلاو څخه عبارت ده چې د پلورونکو له خوا د ګڼه ګوڼې څخه په ډکو ځایونو کې يې خرڅوي؛ د پېښو د ذکرکولو، نیوکو، په هېواد کې د موجودو مسایلو، د بهیر په وړاندې د واقعبینانه، رښې خبرې او تحلیل وړاندې کول، د دولت په کړنو باندې نیوکه او له هغو څخه دخلکو خبرتیا او هغوی ته د عمومي افکارو ابلاغول هغه وخت امکان لري چې دقیق معلومات په لاس کې ولرو.

آیا پوهېږئ چې د رسانه يي اخلاقو مفهوم څه شی دی؟

د رسانه یي اخلاقو مفهوم په مختلفو ځایونو، وختونو او په هېوادونو کې توپیر لري. رسانه یي اخلاق لیکل شوې لیکنې نه دي او زیاتره په یوه ځانګړې زماني او جغرافیایي محدوده کې ټولنیزو قوانینو او ارزښتونو ته رجوع کوي. په رسانه يي اخلاقو کې د بایدونو، نه بایدونو، توصیو او نهي څخه خبرې کېږي؛ د مسؤولیت مننه په رسانه يي اخلاقو کې یوه له سترو حقیقتونو څخه ده؛ خبرونو څرګنده کړې ده چې رسنۍ د افکارو، نظریو، ذهنیتونو او برداشتونو په تشکل یا جوړونه کې زیات تاثیر لري؛ دغه اغیزې کیداي شي چې مثبتې، جوړوونکې او تعلیم ورکوونکې او یا هم کېدای شي چې تخریبي او ورانوونکي لوري ولري؛ نو لازمه ده چې د رسانه يي اخلاقو د تاثیر کولو ډول او طریقه د انسانیت او ټولنې په ګټه وي.

رسانه يي اخلاق له کومو موضوعګانو څخه تشکیل شوي دي؟

رسانه يي اخلاق د حرفه يي اخلاقو له جملې څخه یو ستر بحث دی چې د بیان آزادي، د مطبوعاتو آزادي، د مطبوعاتو قانون، نړیوالو مسایلو او تړونونو، د چاپ حق، ادبي سرقت، د ورځپاڼه لیکونکي مسؤولیت او د لیکونکي پوهه او داسې نورو موضوعګانو څخه تشکیل دي چې ځانګړي د استفادې وړ متنونه، کتابونه او مدارک لري او همدارنګه یو شمېر نورې زیاتې موضوعګانې شته چې لیکلې او مشخصې نه دي، خو هره ورځپاڼه لیکونکي هغه په خپله ټولنه کې پېژني. رسانه يي اخلاق په مختلفو ټولنو کې ځانته ځانګړنې لري؛ د رسانه يي فعالیتونو اصول او آزادۍ د ډله ییزو رسنیو د قانون له خوا مشخصیږي؛ همدارنګه په هغه ټولنه باندې د مسلطو اخلاقو چوکاټ تکمیلوي.

هغه محوري مسایل چې په رسانه يي اخلاقو کې باید په پام کې ونیول شي له صداقت، صحت، توازن، امانت او له هر هغه څه څخه پرهیز کول دي چې د ټولنیزو ګټو سره په ضدیت کې واقع شي. څرنګه چې د یوه خبرنګار لومړنۍ دنده د خبررسول دي؛ نو له دې امله خبرنګار باید کوښښ وکړي

چې د ټولنې د اړتیا وړ اطلاعات برابر کړي؛ هغه د ځانګړو دلیلونو په راوړلو او خپلو شخصي غوښتنو کې پټ او تحریف نه کړي؛ خبر لیکونکي باید د اړوندې موضوع په هلکه بشپړ معلومات ولري؛ که چېرې د کومې موضوع په هکله بشپړ معلومات ونه لري؛ د نیمګړو معلوماتو له خپرېدو څخه ډډه وکړي؛ ځکه چې د نیمګړي او دروغجن خبر خپریدل، د خبر اخیستونکو د نیمګړو او ناقصو معلوماتو د اخیستلو لامل ګرځي؛ رسنۍ د خلکو او ټولنې په وړاندې له اخلاقي نظره مسؤولیت لري چې د هغه څه له خپرېدو څخه چې د یوه هېواد په قوانینو او قواعدو کې د اخلاقو مخالف بلل کېږي، ډډه وکړي؛ رسنۍ امکان لري چې په دوو حالتونو کې د مطبوعاتو له آزادۍ څخه په ګټه اخیستنې سره د مطبوعاتو د قوانینو له پولې څخه تېرى (تخطي) وکړي.

۱- د چاپه هکله د تهمت، توهین او یا د شخصي مسایلو دلیکلو په صورت کې د دا ډول تېریو په هکله د افرادو په شکایتونو باندې غورکېږي او مجرمان یې د قانوني ګرویږنې لاندې نیول کېږي.

۲- د مطبوعاتو د قانون خلاف لیکنو او د مطبوعاتو له آزادۍ څخه د غیر قانوني ګټه اخیستنې په صورت کې لکه: د مقدساتو توهینول، د ملي امنیت په خطرکې اچول، د عمومي فکرونو او اذهانو په تشویش کې اچول.

په زیاتره هېوادونو کې د رسانه یي قانون ماتونو او تورونو د پلټنې په خاطر، ځانګړې رسانه یي محکمې د مطبوعاتي منصفه هیات د موجودیت په صورت کې په څرګنده (علني) دایرېږي. امکان لري چې نقد کله فردي یا جمعي نیو کې ولري؛ له دې امله نقد باید چې رسانه یي اخلاق له منځه یو نه سي؛ له فردي او جمعي حقونو څخه د تېري او رسنیو له انحراف څخه مخنیوی وکړي.

❁ ستاسې په نظر رسنۍ ولې د رسنیو له قانون څخه سرغړونه کوي؟ خپلو ملګرو سره له مشورې وروسته، د خپل ګروپ دلایل بیان کړئ.

په افغانستان کې د رسانه یي اخلاقو په هکله څومره پوهېږئ؟

نن سبا رسنۍ په هېواد کې له ښې ودې څخه برخمنې دي؛ د افغانستان د رسنیو قانون تر ډېرې کچې پورې د ډله ییزو رسنیو لپاره آزادۍ منلي دي؛ هغه ستونزه چې د هېواد په رسنیو کې موجوده ده دا ده چې زیات خبرنګاران غیر مسلکي او له رسانه یي اخلاقو څخه بې خبره، د عمل ډګرته ورګډ شوي دي؛ ژبني، قومي او نورو تمثیلونوته یې ډېر انعکاس ورکړی دی چې په هېواد کې د زیاتو ستونزو د رامنځته کېدو لامل شوي دي؛ په اوسنیو شرایطو کې زموږ هېواد تر هرڅه زیات سولې او امنیت ته اړتیا لري. نو له دې امله خبرنګاران او لیکوالان باید د سولې خبرونو ته تر نورو څه لومړیتوب ورکړي؛ رسنۍ د ملي اعتماد، سولې او ثبات په پیاوړتیا کې باید مرسته وکړي؛ ټولنیزو او امنیتي ضد موخو ته د رسېدو وسیلې نه شي؛ د هغو مطالبو له خپرېدو څخه چې د ټولنیزو ګټو نفي کوونکي وي لکه: هغه مطالب او اثار چې د اسلام د سپیڅلي دین د احکامو او اصولو خلاف وي، ډډه وکړي. هغه اثار او مطالب چې د نورو

ادیانو او مذهبونو د توهین سبب گرځي، هغه اثار او مطالب چې د اساسي قانون مخالف وي او زموږ د هېواد د جزا په قانون کې جرم گڼل کېږي، دړه وکړي. څرنگه چې زموږ هېواد یو اسلامي هېواد دی د اسلام د سپېڅلي دین له تبلیغ او ترویج پرته د نورو دینونو تبلیغ او ترویج جواز نه لري.

ستاسې په نظر: رسانه يي اخلاق نظر هېوادونو ته توپیر کوي، یا په ټولو هېوادونو کې یو شان دي؟ په دې هلکه خپل نظر څرگند کړئ.

د لوست تکرار

- ....
- ....

پوښتنې

۱- د بیان آزادی څه شی ده؟

۲- د بیان د آزادۍ دوه موارد ووایاست.

۳- په ولسواکۍ کې د مطبوعاتو ځانگړتیاوې بیان کړئ.

٤- کومې موضوعگانې په رسانه يي اخلاقو کې شاملې دي؟ ويې وایاست.

٥- رسنۍ کومې موضوعگانې باید خپرې نه کړي؟ په دې هکله معلومات ورکړئ.

کورنۍ دنده

کومه موضوع د رسنیو په قانون کې جرم بلل کېږي، په دې هکله خپل معلومات بیان کړئ.

د څپرکي لنډيز

- عمومي افکار د یوې خاصې موضوع په باره کې، د یوه گروپ د افرادو د تصمیمونو ټولگې (مجموعې) ته ویل کېږي.
- رسنۍ له برېښنایي او چاپي وسایلو څخه په گټه اخیستنې سره د پیغامونو، معلوماتو او اطلاعاتو له انتقال څخه عبارت دي.
- د رسنیو ډولونه عبارت دي له: مطبوعاتو، ورځپاڼو، راډیو، ټلوېزیون، انټرنېټ او کیبلي شبکې څخه.
- رسنۍ د مدني ټولنې د بنسټ په نامه چې په حقیقت کې د دولت د څلورم رکن په نامه سره یادېږي، د ټولنې د فرهنگي او سیاسي اړخونو د پراختیا د شرایطو په برابرولو کې مهم رول لوبوي.
- د بیان آزادي د دولت د مداخلې ډار او وېرې پرته د افرادو د عقیدو، بیانیو او وینا گانو د کولو د آزادۍ څخه عبارت ده. د بیان آزادي د آزادۍ له ډولونو څخه یو بل ډول دی چې په نننۍ نړۍ کې ډېر اهمیت لري.
- رسانه يي اخلاق د مسلکي اخلاقو یوستر بحث دی چې دغه موضوعگانې لکه: د بیان آزادي، د مطبوعاتو آزادي، د مطبوعاتو قانون، نړیوالې مسئلې او ترونونه، د چاپ حق، ادبي غلا او داسې نور په کې شامل دي.